

PRESBYTERI DIOCLEATIS REGNUM SLAVORVM.

IVAN OSTOJIĆ VJERODOSTOJNOST SADRŽAJA IX GLAVE LJETOPISA POPA DUKLJANINA

Regnante in Vrbe Constantinopolitana Imperatore Anastasio, qui se, & alios Eutychiana hæresi maculaverat, Romæ verò præfidente Gelasio Papa * Secundo, eo tempore præclaruerunt, in Italia Germanus Episcopus, & Sabinus Catulinæ Sedis Episcopus, atque Venerabilis vir Benedictus apud Castinum montem, exiit quoque gens à Septemtrionali plaga, quæ Gothi nominabantur, Gens ferox, & indomita, cui erant tres fratres Principes filii Regis Senuladi, quorum nomina sunt hæc; primus Brus, secundus Totilla; tertius verò Ostroyllus, itaque qui major cæteris erat defuncto Patre; Brus sedit in folio ejus, regnavitque pro eo in terra nativitatis suæ; Totilla verò, & Ostroyllus, ut sibi magnum nomen facerent, consilio, & voluntate primogeniti fratris congregantes exercitum magnum valde, & fortem exierunt de Terra sua, & venientes debellaverunt Pannoniam provinciam, & bellando obtinuerunt eam: post hæc cum valida multitudine pervenerunt in * *Templana*. Tunc * Rex Dalmatinorum qui in Civitate Salonæ, & admirabili Salona manebat, misit milites, & litteras ad * Regem Istriae, ut congregaret exercitum, quatenus inimul exirent eis obviam, & defenderent se. Igitur ambo congregantes exercitum gentis suæ exierunt obviam Gothis; venientes itaque castrametati sunt juxta eos, tunc per spatium

octo dierum quia prope erant Castra ad castratibus, ac Venerabilis vir Benedictus per partibus sanctæ Sedis Anastasinæ, & ac trucidabant. Diocletianæ Ecclesiæ, nec non, & à Octavo verò die omnes hinc inde Christiani, commissum tertia, usque legendo, sed in exercendo bellum, & Dei iudicio, cui nemo audent moris est, aliquod marum, quod iam seculum in Christianis, victoquo omnia gessit, erunt, ceciditque ex Sclavonica lince, perfectus est Rex inferni mox ipse senex, illa hominum Christianorum fratrum coactus charum mortua sunt, & plurima runtamen nullus legentium credat, aut inscriptis præter eas, quæ a Patribus nostris, & antiquis senioribus veridica narratione referre audivi.

Post hæc quia magnus erat exercitus, Totillæ & Ostroylli fratris ejus, & Populus ei acceperat multus, consilio inito cum suis magnatibus diverfunt exercitum, & Totilla per Istriam, & Aquileiam cum suo exercitu transiens, Italiam petiit, multaque, & magna prælia ibi commisit, Regiones ac Civitates plurimas vastavit, atque incendit; Inde Insulam Siciliam ingrediens paucis in tempore vitam finivit, sicut ei dixerat Dei famulus Benedictus, b Ostroyllus autem frater ejus cum suo exercitu Illyriam provinciam ingressus, crudelia committendo bella, quia non erat, qui ei resistere posset, obtinuit totam Dalmatiam, & maritimas Regiones, donec advenit, & resedit in Regione Prævalitana. Tunc retentis secum aliquantis milicibus misit filium suum in * *Transmontanas*, Senulatum nomine, ut regiones transmontanas subjugaret: Inter hæc Imperator Constantinopolitanæ Urbis congregans exercitum contra Ostroyllum misit, eo quod audierat, eum remansisse cum paucis in Prævalitana Vrbe. Prætereuntes, qui ab Imperatore missi fuerant, viderunt sicut dictum est, Ostroyllum cum suis, attamen quia vir forti animo erat, perdidit bellum: Commisso itaque bello cecidit Ostroyllus, & interfectus est, & qui cum eo erant in fugam conversi sunt. Homines itaque Imperatoris tollentes eorum spolia in terram suam reversi sunt.

Audiens autem filius ejus c Senudilaus c Senudilaus

b Ostroyllus Pr. Rex.

IVAN OSTOJIĆ
VJERODOSTOJNOST SADRŽAJA IX GLAVE
LJETOPISA POPA DUKLJANINA

IZDANJA FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U SPLITU
EDITIONES FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS
SPALATENSIS

Centar za lokalnu povijest i rodoslovlje Filozofskog fakulteta u Splitu
Dalmatocroatia transmontana, sv. I

Uredničko vijeće Centra:
prof. dr. sc. Josip Vrandečić
prof. dr. sc. Marko Trogrlić
izv. prof. dr. sc. Marko Rimac

Nakladnik:
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Poljička cesta 35, 21000 Split

Odgovorni urednik:
prof. dr. sc. Gloria Vickov, dekanica

Recenzenti:
prof. dr. sc. Hrvoje Gračanin
izv. prof. dr. sc. Trpimir Vedriš

Prijelom i grafička obrada: Neven Marin
Lektura i korektura: Ivana Dizdar
Tisak: Dalmacija papir, Split
Naklada: 100

ISBN (Tisak) 978-953-352-097-1
ISBN (Online) 978-953-352-170-1

Tiskano izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta u Splitu
odlukom od 14. prosinca 2022.
Online izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta
odlukom od 17. lipnja 2026.

IVAN OSTOJIĆ

VJERODOSTOJNOST SADRŽAJA IX GLAVE LJETOPISA POPA DUKLJANINA

Uredio i predgovor napisao

IVAN BASIĆ

Sveučilište u Splitu – Filozofski fakultet

Split 2026.

Sadržaj:

Pristupajući Ljetopisu popa Dukljanina (Ivan Basić)	VII
UVOD	41
POGLAVLJE I	45
POGLAVLJE II	55
POGLAVLJE III	65
POGLAVLJE IV	75
POGLAVLJE V	80
POGLAVLJE VI	83
POGLAVLJE VII	112
POGLAVLJE VIII	121
POGLAVLJE IX	140
POGLAVLJE X	147
POGLAVLJE XI	156
POGLAVLJE XII	172
POGLAVLJE XIII	187
POGLAVLJE XIV	191
BIBLIOGRAFIJA I BILJEŠKE	205

Pristupajući *Ljetopisu popa Dukljanina*

Ivan Basić

Ljetopis popa Dukljanina srednjovjekovni je narativ čiji je autor najvjerojatnije bio poimence nepoznati svećenik iz Bara (klerik Dukljanske nadbiskupije sa sjedištem u Baru). Po mišljenju većine povjesničara, sastavljen je u drugoj polovini XII. stoljeća. Obasiže vremenski lûk od kraja V. do sredine XII. stoljeća; okosnicu djela čini slijed vladarâ fiktivne gotsko-slavenske dinastije koja kraljuje nad (povijesno nepostojećim) »Kraljevstvom Slavena«. Tako zamišljeno kraljevstvo jednim se dijelom prostire na teritoriju rimskodobne Dalmacije (Hrvatska, Nere-tvanska kneževina, Zahumlje, Travunja, Bosna), drugim na susjednim ozemljima Prevalitane, Dardanije, Mezije i Epira (Duklja, Raška, sjeverna Albanija). Dok je u ranijim poglavljima posve nepouzdan, kronološkim odmi-canjem prema XI. i XII. stoljeću podaci *Ljetopisa* postaju pouzdanim i provjerljivima u drugim izvorima.

Prema izričitom navodu u uvodu osnovnoga latinskog teksta *Ljetopisa*, njegov autor preveo ga je sa slavenskog na latinski jezik, iz čega proizlazi da je postojao i (danas nesačuvani) vernakularni izvornik. Netočni historio-grafski naslov *Ljetopis popa Dukljanina* dûg je tradiciji (dobro je poznato da u »ljetopisu« nije navedena nijedna godina), dugom upotrebom isuviše uvriježen da bi ga se nadomjestilo drugim varijantama (*Barski rodoslov*, *Gesta regum Sclavorum* i dr.).¹

¹ Hrvatski je naslov 1874. osmislio Ivan Črnčić za svoje izdanje *Ljetopisa*, a potječe u krajnjoj liniji od Tuberanova žanrovskog određenja teksta koji je ovaj dubrovački povjesnik imao pred sobom (*Annales*, v.d.).

Editio princeps latinskog teksta *Ljetopisa* priredio je i objavio trogirski povjesnik Ivan Lučić – Lucius (1604. – 1679.) u sklopu svoje knjige *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske* (1666.), a na temelju jednog rukopisa nepoznate provenijencije koji se nalazio u njegovu posjedu (čiji je prijepis kasnije autorovom voljom pohranjen u Vatikanskoj knjižnici, v. *Rukopisi i izdanja*). Gotovo svi kasniji priređivači, izdavači i komentatori *Ljetopisa* zasnivali su svoja izdanja na Lučićevu. Lučićev vatikanski kodeks tri je stoljeća bio *codex unicus* za latinski tekst *Ljetopisa*, sve dok Miroslav Kurelac nije krajem 1960-ih u Beogradu otkrio dotada nepoznati latinski rukopis *Ljetopisa* (i ovaj pobliže nepoznate provenijencije, također iz sredine XVII. stoljeća). Vatikanski i beogradski kodeks i danas ostaju jedinim relevantnim tekstualnim svjedočanstvima o latinskom tekstu *Ljetopisa*. Podjelu *Ljetopisa* na poglavlja izvršio je izdavač J. G. Schwandtner 1748. godine. Dočim je u dotadašnjim izdanjima tekst tekao *in continuo*. Schwandtner je latinski tekst *Ljetopisa* podijelio na 42 poglavlja, što je Ivan Črnčić u svom izdanju iz 1874. godine preinačio u 47 poglavlja; ta se podjela uvriježila u svim kasnijim izdanjima i opstala do danas.

Šezdeset pet godina prije Lučićeva izdanja dubrovački povjesnik Mavro Orbini (o. 1550. – 1610.) objavio je u Pesaru talijanski prijevod *Ljetopisa* unutar svoje knjige *Il regno degli Slavi* (1601.). U tom prijevodu, međutim, ima i podataka koji izostaju u Lučićevu objavljenom latinskom tekstu. Te Orbinijeve dopune ukazuju da je mljetski opat raspolagao latinskim predloškom ponešto različitim od Lučićeva, ali mu se nije ušlo u trag, pa je zasad nemoguće znati kakvog je oblika i koliko stariji bio od onoga koji je trogirski povjesničar imao u rukama.

Sačuvana je i inačica *Ljetopisa* na (staro)hrvatskom jeziku. To je tekst koji se do XXIII. glave podudara s latinskim tekstom *Ljetopisa*, dok im se nastavci potpuno

razlikuju; dodana mu je, uz ostalo, pripovijest o ubojstvu kralja Zvonimira na Kosovu polju kod Knina. Hrvatski tekst *Ljetopisa* ušao je u literaturu kao *Kronika hrvatska* (I. Kukuljević Sakcinski) te je danas u literaturi najzastupljeniji taj naslov (uz inverziju pridjeva i imenice): *Hrvatska kronika* ili, alternativno, *Hrvatska redakcija Ljetopisa popa Dukljanina*, implicirajući podređen odnos njegova prvog dijela spram matice *Ljetopisa*, ali i dosljednu kroatizaciju teksta. Npr. u *Hrvatskoj redakciji* pripovijest o Gotima podvrgnuta je znatnim, planski osmišljenim modifikacijama. Slaveni su kao skupina dosljedno »kroatizirani«, odnosno zamijenjeni terminom »Hrvati«, a »kroatizaciji« su privedeni čak i Goti. U latinskoj se inačici *Ljetopisa* Slaveni stapaju s Gotima u jedan narod, u hrvatskoj pak inačici »Hrvati« i Goti ostaju odvojenima. Latinska inačica naglašava, nadalje, dinastički kontinuitet od Ostroila sve do Svetopeleka/Budimira, čak i nakon »slavizacije« vladarske loze (prijelomni period u tom smislu predstavljaju neimenovani kraljevi, prethodnici Svetopeleka/Budimira). Hrvatska, pak, inačica navodi da Budimirov otac nije pripadao glavnoj lozi dinastije. Mladen Ančić predložio je prije tridesetak godina za *Hrvatsku redakciju* naslov *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije*, ali taj naziv nije zaživio u historiografiji. Najstariji sačuvani njezin primjerak rukopis je omiškog svećenika Jerolima Kaletića iz 1546. godine, pisan latinicom na hrvatskom jeziku, čakavskim narječjem (također pohranjen unutar Lučićeve donacije u Vatikanskoj knjižnici).

Kaletićevu tekstu prethodio je još stariji primjerak iz pera splitskog plemića, Marulićeva intimusa Dominika-Dmine Papalića (o. 1450. – poslije 1512.); on ga je ispisao iz poblize nepoznate »stare knjige« pisane glagoljicom ili hrvatskom ćirilicom, koju je prema jednoj verziji sâm pronašao u Poljicima, prema drugoj u Makarskoj krajini. Ni Papalićev tekst ni njegov predložak nisu saču-

vani. Na temelju Papalićeva prijepisa, i na njegovu molbu, Marko je Marulić sačinio 1510. godine svoj latinski prijevod *Hrvatske kronike*, naslovljen *Djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske* (*Regum Dalmatię atque Croatię gesta*).

Prema Marulićevu proslavu, ta su *Regum gesta* bila sastavljena na hrvatskom jeziku (*Delmatico idiomate*), a pronađena su »nedavno« (*nuper*) »u Krajini« (*in Craina*), iz čega bi proizlazilo da ih je splitski patricij i Marulićev prijatelj pronašao u makarskom primorju oko 1500. godine. Protivno tome, drugi, beogradski kodeks *Regum gesta* donosi unekoliko drugačije podatke: spis je pronađen u Poljcima u kući Markovića (*in Polijca in domo Marco-uich*) čak precizirajući datum pronalaska (22. listopada 1500.), dok jezik i pismo teksta naziva ilirskim (*caractere, ac lingua Illyrica*). Svećenik Jerolim Kaletić u Omišu 7. listopada 1546. godine prepisao je, kako navodi, isti tekst, za koji tvrdi da je bio napisan »hrvackim pismom«, a Papalićev nalaz smješta »u Krajini u Marković«, gdje da ga je splitski plemić prepisao »rič po rič«. I Marulić i Kaletić, dakle, nalaz lociraju u Krajinu, pri čemu potonji precizira dom Markovićâ; kuću ovog roda navodi i beogradski kodeks, ali je nasuprot tome locira u Poljica.

Dalmatinski i ilirski jezik neosporno su učeni sinonimi za hrvatski jezik korišteni u splitskom ranorenesansnom kulturnom krugu. »Hàrvacko pismo« pak kojim je bio pisan Papalićev pronalazak gotovo sasvim izvjesno jest ćirilica, i to u svojoj zapadnoj, hrvatskoj inačici (V. Jagić, I. Črnčić, F. Šišić) poznatoj pod historiografskim nazivom »bosančica«.

Kaletić radi distinkciju između Papalićeva prijepisa i »rečenih knjig« iz kojih sâm prepisuje, što je motiviralo dio istraživača (S. Gunjača, D. Mandić, B. Zelić-Bučan) da zaključe kako Kaletić i nije prepisivao s Papalićeva ispisa, već izravno s predloška (»knjige stare«) koji se i poslije Papalićeva vremena mogao nastaviti čuvati u

Poljicima (Omiš?).² S druge strane, u tom slučaju ostaje nejasno zašto bi Kaletić uopće spominjao Papalićev prijepis, izričito pohvalivši njegovu preciznost (»rič po rič«). Otvorenim stoga mora ostati pitanje je li Kaletić radio na osnovi samo jednog predloška, kao što neriješena mora ostati i identifikacija tog predloška. Čak i ako jest pred sobom imao više različitih verzija, nije nužno da je omiški svećenik vjerno slijedio njihov tekst: tim riječima on, Kaletić, opisuje jedino Papalićev prijepis, dok se o preciznosti i skrupuloznosti svog vlastitog prijepisa ne izjašnjava.

O autorstvu *Kronike* i njezinu odnosu spram *Ljetopisa* iznošene su u historiografiji šarolike teze. Nije sigurno jesu li se Marulić i Kaletić koristili izvornikom (»knjiga stara«, *scriptura vetustissima*) ili Papalićevim vlastoručnim prijepisom. Nije, nadalje, poznato jesu li postojale i kakve su naravi bile sadržajne i stilističke razlike između svih tih tekstova tijekom njihove transmisije (Marulić izričito spominje »suvišne izraze« koje je preinačio).³ Nepoznata je i povijest *Hrvatske redakcije* prije 1500. godine. Parafraziranja i prerađivanja moglo je biti u svim etapama tradiranja teksta, pa i prije one najranije (nije isključeno da je Papalićev nalaz imao prethodnikâ). Da je Kaletić pri prepisivanju doista jezično osuvremenjivao

² GUNJAČA 1952, str. 241-243, MANDIĆ 1963, str. 447-448 i GUNJAČA 1975, str. 140-141, 209, 275-276 uvjerljivo su pokazali da Kaletić nije svoj tekst prepisivao iz Papalićeva prijepisa, već iz izvornika koji se tada (1546.) nalazio u Omišu.

³ Usprkos vlastitoj tvrdnji u kolofonu *Regum gesta* o »brižljivu i vjernu prevođenju« (*diligenter fideliterque in Latinum transposui*), pri čemu »od sadržaja nije ispustio ništa« (*nihil de sententia dimittens*), Marulić je u stvarnosti prilično okljaštrio predložak, uz to svojevoljno mijenjajući i stilski preinačujući tekst. Kako je pokazala minuciozna analiza N. Jovanovića, splitski je pisac zahvaćao u sadržaj bilo zamjenjujući postojeće podatke novima, bilo elidirajući ih u cijelosti. Uz daljnje brojne stilske izmjene, takvo strukturalno zadiranje u *Hrvatsku redakciju* teško bi se moglo okarakterizirati vjernim prijevodom.

svoj predložak, ukazuje mlađi jezični sloj koji se može pripisati njegovu vremenu,⁴ dočim onaj stariji potječe najranije s kraja XIV. stoljeća. Moguću kariku između *Ljetopisa* i *Kronike* predstavlja tzv. pripis *Supetarskom kartularu*, kopijalnoj knjizi samostana sv. Petra u Selu (Jesenice u Poljicima) iz ranog XII. stoljeća. Taj dodatak prva je pouzdana potvrda da je legenda o kralju Svetopeleku imala nekakvo značenje u dalmatinskim krugovima kasnoga srednjeg vijeka. Prva glosa u pripisu *Supetarskom kartularu* opisuje način biranja hrvatskog kralja od strane banova iz šest plemenitih rodova; druga glosa nabroja banove od vremena kralja Svetopelega do vremena kralja Zvonimira. Kako u latinskoj verziji *Ljetopisa* kralj Zvonimir nije spomenut, a u hrvatskoj verziji nije spomenut Svetopelek (već je preimenovan u Budimira), to bi mogao biti dobar argument tvrdnji da je lokalno kolala tradicija čije su se značajke podudarale s objema verzijama *Ljetopisa*. Po Šišićevu mišljenju iz 1928., ime Svetopelega na početku nizanja »hrvatskih« vladara na tom mjestu pozajmica je iz *Ljetopisa popa Dukljanina*, kojim se služio sastavljač popisa. Postoje, dakle, indiciji da *Hrvatska redakcija* potječe iz poljičkog prostora (Šišić se zalagao za dataciju u XIV. st.), što se u idućem koraku može vezati s činjenicom da barem jedan kodeks ubicira Papalićev pronalazak u Poljica (ne u Krajinu) te da ga Kaletić naknadno prepisuje u Omišu. Moguće je, prema tome, da je *Hrvatska redakcija Ljetopisa popa Dukljanina* bila oblikovana koncem XIV. stoljeća.

Raspoloživi tekstovi otežavaju problem izučavanja *Ljetopisa*. Pretpostavljeni slavenski (hrvatski) proto-tekst latinske verzije nije sačuvan nigdje (pretpostavke o njegovim odrazima u kasnijim redakcijama ostaju na

⁴ KAPETANOVIĆ 2013, spec. str. 32, 34, utvrdio je postojanje dva-ju jezičnih slojeva u tom tekstu: starijeg, koji bi mogao potjecati iz kasnog XIV. stoljeća (a u najmanju ruku pouzdano pripada punom XV. stoljeću), te mlađeg, suvremenog Kaletiću.

razini pretpostavki). Kako je već navedeno, ni izvorni latinski tekst *Ljetopisa* nije sačuvan. Dvije latinske verzije teksta – za koje je plauzibilno pretpostaviti da su najbliže izvorniku – potječu iz kasnih rukopisa (1648./1649. i prije 1666.), posteriornih Orbinijevoj knjizi. Orbinijev talijanski prijevod (1601.) stoga je najstariji tekst koji donosi narativ u obliku poznatu iz mladih, latinskih verzija; njegov je nedostatak, međutim, upravo u tome što je posrijedi *prijevod*. Na koncu, *Hrvatska redakcija* i njezin Marulićev prijevod nesumnjivo su kasniji od latinskog izvornika, no u materijalnom smislu predstavljaju najstarija tekstualna svjedočanstva o *Ljetopisu* uopće – Kaletićev prijepis (autograf) iz 1546. najstariji je poznati tekst hrvatske inačice *Ljetopisa*, a Marulićev prijevod načinjen je 1510.⁵ – zaokružujući na taj način paradoks.

Posrijedi je, prema tome, »Dukljaninov korpus« koji sačinjavaju: nesačuvani slavenski (hrvatski?) original; njegov sačuvani latinski prijevod (ali u kasnim rukopisima, iz sredine XVII. stoljeća); talijanski prijevod latinskog teksta (1601., nastao temeljem nesačuvanih rukopisa latinske inačice koji nisu u svemu korelirali s nama poznatim latinskim rukopisima); hrvatski prijevod i prerada prvih dvadeset triju poglavlja latinskog teksta, s dodacima nepoznata porijekla (za koje se zasad može reći jedino da su mlađi od XII. i stariji od XVI. st.); najzad latinski prijevod hrvatske redakcije (1510.). Nijedan od materijalno sačuvanih tekstova, ni jedne redakcije, nije stariji od XVI. stoljeća. Na *Ljetopisu* je nemoguće, dakle, provesti standardnu kritiku izvora, čemu se nastojalo doskočiti različitim pristupima.

⁵ Danas je poznato ukupno deset prijepisa Marulićevih *Regum gesta*, a najstariji primjerak potječe iz oko 1530. godine – v. JOVANOVIĆ 2011. Između Kaletićeva autografa *Hrvatske redakcije* i najstarijega sačuvanog rukopisa Marulićeva prijevoda iste proteklo je, dakle, samo petnaestak godina.

Činjenica da je između nastanka *Ljetopisa* po tradicionalnoj dataciji (XII. st.) i najstarijih njegovih rukopisa danas dostupnih historiografiji proteklo oko pet stotina godina zapravo je onemogućila ozbiljan povijesno-kritički i filološki rad na izvorniku jer uopće nije moguće uspostaviti prvobitni tekst. Sva se, dakle, mišljenja o ovom ili onom aspektu povezanom s ovim izvorom nužno oslanjaju na pretpostavku da tradirani tekst čuva supstancijalne značajke svog originala.

U nestašici suvislijih tekstualnih tragova *Ljetopisa* iz srednjeg vijeka, pažnju istraživača zaokupili su tragovi korištenja *Ljetopisom* u stoljećima nakon njegova nastanka. Precizne, doslovne tekstualne paralele za nj među srednjovjekovnim izvorima postoje jedino u djelu *Chronica per extensum descripta* mletačkog dužda Andrije Dandola (oko 1350.), što bezuvjetno upućuje na to da je *Ljetopis popa Dukljanina* oblikovan prije sredine XIV. stoljeća. Ta činjenica ipak ne razrješava do kraja provenijenciju latinskog teksta *Ljetopisa* jer nije sasvim izvjesno da je taj stajao pred mletačkim kroničarem u dovršenu, kompletiranu obliku; postoji mogućnost da je Dandolo raspolagao necjelovitim tekstom i/ili redigiranim izvodima iz narativa danas poznatog kao *Ljetopis popa Dukljanina*, a koji su mogli cirkulirati jadranskim bazenom u različitim oblicima kroz XIII. i XIV. stoljeće.

Izričito se na nj u svome djelu *Komentari o mojem vremenu* (*Commentarii de temporibus suis*, oko 1522. – 1527.) poziva dubrovački humanist Ludovik Crijević Tuberon (1459. – 1527.), koji je pred sobom imao vrlo star, vremenom istrošen primjerak Dukljaninova latinskog teksta, iz kojeg je crpio podatke o postanku Dubrovnika. Iznova ga citira u kratkom separatnom djelu posvećenom upravo toj temi – knjižici *O postanku i razvitku grada Dubrovnika* (*De origine et incremento urbis Rhacusanae*). Brojnim teorijama usprkos, put i način na koji

je Tuberon pribavio rukopis zasad nisu valjano poznati (moguće je da se istim predloškom stotinjak godina kasnije služio Orbini), kao ni odnosi ovoga primjerka prema ostalim tekstovima Dukljaninova korpusa drugdje u Dalmaciji. Sustavno istraživanje rukopisne predaje *Ljetopisa* u dalmatinskim humanističkim središtima tek predstoji.

Zapravo sve što se zna o autoru *Ljetopisa* potječe sa sâmog početka djela: bio je klerik Dukljansko-barske nadbiskupije, raspolagao slavenskim i latinskim jezikom te se nalazio već u poodmaklim godinama kada ga je dukljansko svećenstvo zamolilo da sastavi svoje djelo. Ti škrti (auto)biografski podaci obično se nastoje obogatiti i nadopuniti dvjema samorazumljivim prostornim i vremenskim izvjesnostima što proizlaze iz teksta – anonimnog autora locira se u grad Bar, a kao *terminus post quem* nastanku *Ljetopisa* uzima se početak vladavine Manuela I. Komnena (1143. – 1180.) jer je potvrda koju je taj bizantski car udijelio dukljanskom vladaru Radoslavu posljednji podatak unesen u *Ljetopis*.

Ustaljena datacija djela u XII. stoljeće usmjerila je i potragu za identitetom autora, pri čemu su mnogi istraživači u njemu prepoznavali dukljansko-barskog nadbiskupa Grgura (1173. – 1195.), porijeklom iz Zadra (V. Klaić, G. Valentini, S. Sakač, E. Peričić, Đ. S. Radojičić u svojim kasnijim radovima), dok su se drugi ograničili na tvrdnju da je posrijedi pobliže nepoznati barski svećenik (F. Šišić, N. Klaić), treći u njemu neosnovano prepoznavali Srbina iz Zete (S. Mijušković, jedan od rijetkih autora koji su zastupali kasnu dataciju, krajem XIV. ili početkom XV. stoljeća), a četvrti autora nasuprot tome pribrajali benediktinskom redu (N. Banašević).

Potraga za etničkom i jezičnom »definicijom« Dukljana izvirala je i iz činjenice što je riječ o najstarijem poznatom *slavenskom* narativnom izvoru za povijest

Hrvatske, Srbije, Bosne, Duklje i susjednih ozemlja; anonimni je pisac stoga kroz XIX. i XX. stoljeće doživljavao kao svojevrsni srednjovjekovni preteča budućih južnoslavenskih političkih i kulturnih asocijacija, predstavljajući jugoslavenskog historiografa *ante litteram* (čemu bi vrijedilo posvetiti metodološki dobro zasnovanu fenomenološku studiju). Jednako plodne rezultate požnjelo bi istraživanje »prisvajanja« Dukljanina u nacionalnim historiografijama postjugoslavenskog prostora tijekom proteklih tridesetak godina.

EksPLICITNA Dukljaninova tvrdnja iz uvida da je djelo preveo sa slavenskog (*sclavonica littera*) na latinski jezik motivirala je dio istraživača na potragu za pismom izvornika (glagoljicom, ćirilicom, latinicom?), što je urodilo vrlo oprečnim tumačenjima. Odnedavno je prevaga na strani glagoljice (usp. detaljnu analizu A. Radomana, 2008.), ali je slaba strana takvih analiza već navedena činjenica da se zasnivaju na veoma kasnim rukopisima, bez jasne filijacije spram nekoliko stoljeća ranijem izvoriku.

Nesačuvani bi slavenski izvornik, prema tome, bio mladenački Dukljaninov rad, a njegov latinski prijevod konačno djelo sastavljeno potkraj autorova života. No, s time stoji u izravnu proturječju tvrdnja izložena nekoliko redaka dalje, gdje pisac navodi da je napisao samo ono što je čuo *pričati* od staraca. Ostaje stoga neriješeno je li *Ljetopis* napisao jedan jedini pisac ili se »popu Dukljaninu« može pripisati samo slaganje različitih starijih tekstova u jednu cjelinu; u obama slučajevima jednako je nejasan vremenski slijed nastanka, što proizlazi iz kontradiktornih tvrdnji autora.

Uz neprestani pozitivistički pristup *Ljetopisu* kao fundusu povijesnih podataka, dosadašnja je literatura istraživala sljedeća zasebna pitanja: autorstvo i dataciju djela, njegov naslov, kontekst nastanka, izvore kojima

se autor služio, strukturu djela (kompoziciju i porijeklo njegovih sastavnica), identitet naručitelja te žanrovsko određenje teksta. Uz to, od sâmog početka se proučavao i odnos *Ljetopisa popa Dukljanina* prema tzv. *Hrvatskoj redakciji*. Usprkos višestoljetnoj pozornosti koju je historiografija – u najširem smislu te riječi – posvećivala ovim problemima, neprijeporni su odgovori izostali. Domaćim će povjesničarima biti dobro poznato u kolikoj je mjeri narasla produkcija tekstova o *Ljetopisu popa Dukljanina* na južnoslavenskim jezicima koje istraživač mora savladati ne bi li stekao makar i površan uvid u istraživačke trendove.⁶

⁶ Za bibliografsku orijentaciju usp. VRSALOVIĆ 2011. Autorica donosi bibliografske jedinice za 37 izdanja s integralnim tekstovima *Ljetopisa* tiskanih od 1601. do 2011. godine (na latinskom, talijanskom, hrvatskom, srpskom, crnogorskom, ukrajinskom i poljskom jeziku); u nastavku donosi 125 bibliografskih referenci publikacija (monografija, zbornika, periodike itd.) o *Ljetopisu* tiskanih od 1753. do 2011. godine; u obama popisima zastupljeno je ukupno 105 autora (pisci samostalnih priloga, pisci uvodnih studija, prevoditelji, priređivači i urednici). U proteklih desetak godina historiografska se produkcija, naravno, umnožila. Usp. preglede u: KLAJČ 1962; LAUŠIĆ – ŠVAB 1993, IVIĆ 2000, KAIMAKAMOVA 2010, MATIJEVIĆ-SOKOL 2017, KOWALSKI 2021.

U organizaciji Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu održan je 2011. godine međunarodni znanstveni skup »*Ljetopis popa Dukljanina* pred izazovima novije historiografije« (Colloquia Mediaevalia Croatica II), s priložima Mladena Ančića, Nevena Budaka, Solange Bujan, Hrvoja Gračanina, Nevena Jovanovića, Amira Kapetanovića, Ive Kurelac, Daniela Premerla, Ludwiga Steindorffa, Dejana Zadre i Tibora Živkovića. Iako su neki autori pojedinačno objavili svoje radove u periodici (S. Bujan, H. Gračanin, A. Kapetanović, v. popis literature), zbornik radova nikad nije integralno objavljen.

Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu organizirali su 2001. godine i znanstveni kolokvij »*Kraljevstvo Slavena* Mavra Orbinija – (re)produksijski okviri i recepcijski horizonti u četiristoljetnom trajanju«, pojedina izlaganja kojega su tangirala problematiku *Ljetopisa popa Dukljanina*

Kako je gore navedeno, autora »Dukljanina« prvi poimence spominje Tuberon (*Docleates author*), a u svom je kraćem djelu dubrovački humanist prvi dao i žanrovsku definiciju teksta – *annales*, dočim konkretnu formulaciju *presbyter Diocleas* dugujemo Ivanu Lučiću – Luciusu.

Što se prvotnog naslova djela tiče, još je 1932. godine Kerubin Šegvić primijetio – što je poslije prihvatio i Tibor Živković – da u uvodu latinske inačice *Ljetopisa* sintagma *libellus Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur regnum* može biti ispravno sintaktički razriješena jedino pomoću emendacije posljednje riječi *regnum* (kraljevstvo) u *regum* (kraljevâ): »Knjižica kraljeva gotskih, što se latinski kaže slavenskih«. ⁷ Živković je, nadalje, uočio da dva najstarija latinska rukopisa, vatikanski i beogradski, nemaju isti naslov u prolozima (u prvome on glasi: *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*, u drugome: *Deocleanus in vitis Regum Dalmatiae et Croatiae*) te da oblik *regnum Sclavorum* ustvari potječe od Lučićeva krivog čitanja. Zato je predložio nov, logičniji naslov *Gesta regum Sclavorum*, naslutivši da je do zabune došlo tragom Lučićeva previda između *regum* i *regnum*. Živkovićevo rješenje u skladu je s prijevodima naslova djela kod Marulića (*Regum Delmatie atque Croatiae gesta*) i Orbinijevim podnaslovom (*La storia de're di Dalmatia et altri luoghi vicini dell'Illirico*) te stoga vjerojatno najtočnije reproducira vjerojatni izvorni naslov djela.

S točke gledišta kompozicije, u strukturi *Ljetopisa* (u njegovu sadašnjem obliku) dadu se nazrijeti tri jasno

(Sima Ćirković, Bruna Kuntić-Makvić, Mirjana Matijević-Sokol, Ivica Prlender, Franjo Šanjek). Manji dio izlaganja objavljen je deset godina kasnije kao tematski blok u *Radovima Zavoda za hrvatsku povijest* (ur. Zrinka Blažević), među kojima valja izdvojiti rad Sime Ćirkovića (v. popis literature).

⁷ »...da vam iz slavenskog jezika prevedem na latinski knjižicu kraljeva gotskih, što se latinski kaže slavenskih...« (ŠEGVIĆ 1931-1932, str. 24-25).

odjelite cjeline: prvu čine glave I – XXXV sa sadržajima veoma heterogena porijekla i nevelike vjerodostojnosti čiju labavu okosnicu čini nizanje polulegendarnih vladara zamišljene »slavenske dinastije« u vremenskom slijedu; to rodoslovlje mjestimice je obogaćeno interpolacijama i ekskursima kojima su vladari »kraljevstva Slavena« tek rubni akteri; drugu cjelinu čini glava XXXVI koja je prerađena hagiografija dukljanskog kneza sv. Ivana Vladimira (u. 1016.), nastala na osnovi nesačuvanog životopisa tog vladara; naposljetku treću cjelinu (glave XXXVII – XLVII) čine povijesno pouzdaniji podaci koji obuhvaćaju XI. i XII. stoljeće, možda blisko vremenu anonimnog autora.

U najrecentnijem kritičkom izdanju iz 2009. godine priređivačica D. Kunčer, temeljem paleografskih i filoloških razloga, vraća se tradicionalnom gledištu o jednom jedinom autoru čitava djela (makar ono bilo heterogene strukture) te *Hrvatskoj redakciji* kao prijevodu s latinskog na starohrvatski jezik, s tom razlikom što njezin latinski izvornik ne poistovjećuje s prve 23 glave *Ljetopisa* – kao što je držala većina dosadašnjih istraživača – već pretpostavlja postojanje jedne latinske verzije koja nije sačuvana, opsegom i kakvoćom srodne sačuvanoj hrvatskoj verziji.⁸

Nasuprot tome, teže će biti prihvatiti zaključke koje je iznio T. Živković, visoko hipotetične, koji počivaju na čitavu nizu ulančanih pretpostavki: autora *Ljetopisa* tentativno je identificirao s cistercitom Rutgerom, kratkovjekim barskim nadbiskupom (1298. – 1301.) koji je preminuo u svom matičnom samostanu Zwettl u Donjoj Austriji 1305. godine. Naručitelj djela bio bi ban Pavao I. Šubić Bribirski (u. 1312.) čije bi dinastička moć u Hrvatskoj te teritorijalne aspiracije spram Bosne i Srbije

⁸ Postojanje takve, kraće varijante latinskog teksta naslućivao je već ANČIĆ 1990.

zrcalile one »kraljevstva Slavena«. Transmisiju sâmoga teksta Živković pak tumači posredstvom dubrovačkog humanista Ludovika Crijevića Tuberona (1459. – 1527.) koji bi se s izvornikom *Ljetopisa* upoznao za jednog od svojih boravaka u Ugarskoj, da bi tekst najposlije preživio u dubrovačkoj sredini među Tuberonovom ostavštinom pohranjenom u benediktinskom samostanu sv. Jakova u Višnjici, kojim je ravnao kao opat.

Nedavno su se pojavile i hipoteze o *Ljetopisu* kao plodu falsifikatorskog rada Mavra Orbinija i Ivana Lučića – Luciusa (S. Bujan), koje su u historiografiji naišle na podijeljenu, ali pretežito negativnu recepciju.⁹

S tipološke točke gledišta uzevši, nedavna knjiga poljskog povjesničara W. Kowalskog naglašava hibridni karakter ovog djela (ono sadržava žanrovske elemente ljetopisa, kronike, rodoslova i *gesta regum*), na koncu

⁹ BUJAN 2008; BUJAN 2011. U najkraćim crtama, mišljenje Solange Bujan zasniva se na pretpostavci da je prvi dio *Ljetopisa* (do smrti kralja Pavlimira Bela) konglomerat sastavljen od ranih latinskih tekstova, poput *Annales Ragusini*, obogaćenih genealogijom kraljeva Hrvatske i Dalmacije (autorica smatra da je naziv *Hrvatska redakcija* za nj pogrešan, jer joj daje primat pred latinskim tekstom, obrćući uobičajeno mišljenje historiografije o obama tekstovima), a koja je do Orbinija i Tuberona dospjela posredstvom Marulićeva prijevoda. Čitav pak drugi dio *Ljetopisa* – a mjestimice i prvi – Orbinijev je autorski tekst, svjesno stiliziranog, arhaiziranog izričaja kako bi se postigao efekt starine. Čitav poduhvat stajao bi u službi ranonovovjekovnog »ilirizma« u kontekstu osmanlijske ugroze, usmjeren formiranju i jačanju zajedničkoga slavenskog identiteta. Kowalski iznosi plauzibilne prigovore gledištima Solange Bujan, koje smatra radikalnima: najozbiljniji među njima odnosi se na potpuno ignoriranje Dandolovih izvadaka iz Dukljanina u radovima francuske povjesničarke, kao i prešutno prelaženje preko zaključaka filologa o arhaičnim značajkama latinskog teksta *Ljetopisa*, osobito unutar segmenta o sv. Ivanu Vladimiru. Ovdje nećemo opširnije ulaziti u navedenu problematiku, koju namjeravamo obraditi na drugom mjestu. Za opovrgavanje autoričinih polazišta v. STEINDORFF 2014, a za njihovo usvajanje KOMATIHA 2020.

ljetopis kontekstualizirajući u sklop žanra *origo gentis*. Uz to, veoma je zanimljivo, i dugoročno produktivno, Kowalskijevo zapažanje kako metonimija *corona regia* u kontekstu povrede pravâ Crkve koja je kralj Svetopelek dužan štititi predstavlja naznaku o relativno kasnom sastavljanju *Ljetopisa*, ili barem tog njegova dijela. Taj koncept neobično je moderan u odnosu na pretpostavljeno vrijeme sastavljanja djela (XII. stoljeće) jer podrazumijeva vrlo razvijeni oblik apstraktnog shvaćanja krune kao transpersonalnog simbola vladareve moći: Svetopelekov autoritet počivao bi prema tome na teritoriju, ali i na pripadajućoj mu zajednici. Apstraktni koncept Krune, međutim, ovdje je u tom obliku teško zamisliv prije XIII. stoljeća.¹⁰

* * *

Knjiga koja je pred čitateljem djelo je stručnoj i široj javnosti nedovoljno poznatog povjesničara Ivana Ostojića (Šibenik, 1910. – Krapina, 1987.), imenjaka poznatijeg crkvenog povjesničara monsinjora Ivana Ostojića (Povlja, 1893. – Split, 1980.), tvorca monumentalne trosveščane sinteze *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* (1963. – 1965.).¹¹ Ostojićevo mehanički umnoženo, ali nikada objavljeno djelo iz 1968. godine ubraja se

¹⁰ Usp. МИЈУШКОВИЋ 1967, 194, bilj. 36: »Riječi: „ako bi netko drukče postupao, povrijedio bi kraljevsku krunu“ Šišić smatra nemogućim prije XIII–XIV vijeka i tvrdi da nikako ne mogu imati veze sa Dukljom XII vijeka, a još manje sa IX ili desetim vijekom (str. 431), sa čime se mi potpuno slažemo, samo žalimo što i ova činjenica nije odvratila Šišića od njegovog nemogućeg datiranja postanka Ljetopisa«.

¹¹ Fotokopiju rukopisa osigurala mi je ljubaznost dr. sc. Zrinke Podhraški-Čizmek iz Zagreba, čiji je djed po ocu Adalbert Podhraški prijateljivao s autorom Ivanom Ostojićem. Podhraški je strojopis djela dostavio povjesničaru Nikoli Čolaku (djedu po majci Z. Podhraški-Čizmek), tada s boravištem u Padovi. I na ovom mjestu najtoplije zahvaljujem kolegici Podhraški-Čizmek na ustupanju rukopisa i prijedlogu da ga se objavi.

svojim pristupom u tradicionalnu, pozitivističku struju proučavanja *Ljetopisa*. Usprkos vrlo ograničenoj dostupnosti, ostavilo je traga kod nekoliko autoru suvremenih te mladih istraživača.¹² Određenu recepciju imale su i druge neobjavljene Ostojićeve studije – cirkulirane u rukopisu – poput knjiga *Vlasi u Hrvatskoj* (1974.)¹³ ili *Šibenik i okolica od najstarijih vremena do 12. stoljeća* (1972.), kao i serija radova o onomastici šibenskog kraja,

U literaturi su dostupne samo dvije kratke crtice o Ostojićevoj biografiji, koje ovdje prenosimo u cijelosti: »Ostojić, Ivan (Šibenik, 23. VI. 1910. – Krapina, 10. II. 1987.) profesor, povjesničar i pisac. Najprije je u Zagrebu studirao medicinu i prešao na Filozofski fakultet te diplomirao povijest umjetnosti i arheologiju. Predavao je u srednjim školama u Sarajevu, Šibeniku, Zadru, Banjoj Luci, Gospiću, Vukovaru i konačno u Krapini. Pisao je o temama iz hrvatske povijesti, hrvatskoga jezika, onomastike i posebno antroponimije. Objavio je sedam knjiga, npr. *Vlasi u Hrvatskoj* (1974.)« (»Leksikon suradnika zbornika „Kačić“« 2017-2018, str. 380); »Profesor, povjesničar i pisac Ivan Ostojić je diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu povijest umjetnosti i kulture s klasičnom arheologijom, općom i nacionalnom poviješću. S uglednim arheolozima fra Marunom i prof. Dujmovićem je istraživao starohrvatsko groblje kod crkvice sv. Lovre u šibenskom Donjem polju. Službovao je kao profesor povijesti. Odlikovan je 1943. godine brončanom Kolajnom krune kralja Zvonimira a 1944. godine Ratnim spomen znakom s grbom. 1945. godine je prvi načelnik Arhiva u Zadru. Zbog prohrvatskog stava je po kazni 1947. godine od tadašnjih komunističkih vlasti premješten u Vukovar, a kasnije u Krapinu. U Krapini je bio profesor povijesti na gimnaziji, od učenika jako poštovan po znanju, poštenju i kao Hrvat. Za komunističke Jugoslavije je bio od vlasti proganjan i u Krapini. Zbog njegovih prohrvatskih stavova krapinski su komunistički moćnici protiv njega organizirali demonstracije. Zbog zabrane tiskanja njegovih djela je morao sva svoja povijesna djela objavljivati u vlastitoj nakladi – ciklostilom.« (LIVAKOVIĆ 2003, str. 355).

¹² Usp. npr. HOBAKOBIT 1981, str. 60, nenumerirana bilješka; RADOJEVIĆ 1987, bilj. 16.

¹³ O recepciji knjige v. MUŽIĆ 2010, str. 220, 221, 227; MUŽIĆ 2011b, str. 222, 223.

objavljena u stručnoj periodici potkraj autorova života.¹⁴ Ostojićeva proučavanja *Ljetopisa popa Dukljanina* ovdje se po prvi put pružaju na uvid i kritičku refleksiju hrvatskoj historiografiji.

* * *

Uz prvotni Orbinijev talijanski prijevod latinskog teksta (1601.) te Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta (1510.), *Ljetopis* je – s latinskog i/ili starohrvatskog teksta – od XVIII. stoljeća naovamo preveden na većinu slavenskih jezika: hrvatski, srpski, crnogorski, bugarski, poljski, slovački, ukrajinski i ruski (na neke jezike više puta); uz to, postoji jedan cjelovit engleski prijevod te prijevod na grčki jezik. U nastavku donosimo popis izdanja s integralnim tekstovima jedne ili više verzija *Ljetopisa*, pri čemu nisu uzeti u obzir prijevodi izvadaka ili ulomaka (koji postoje na mnogim jezicima). Popisu izdanja prethodi popis poznatih rukopisa temeljem kojih su publicirana dosadašnja izdanja izvornikâ i njihovi prijevodi.

¹⁴ OSTOJIĆ 1984; OSTOJIĆ 1985; OSTOJIĆ 1989-1990. Za recepciju usp. ŠIMUNDIĆ 1985, str. 238, 246; ŠIMUNDIĆ 1989, str. 185, 189; MUŽIĆ 2010, str. 220, 221, 227; JURAN 2016, str. 9-15; MEDIĆ 2017-2018, str. 148, 158-159.

Rukopisi i izdanja Ljetopisa popa Dukljanina

I. Rukopisi

Codex Vaticanus (V), Vatikan, Bibliotheca apostolica Vaticana (Codex MS Slavonicus), *Vat. lat.* 7019:

*V*₁ – fol. 82r-95v (1639. g.): *Regum Dalmatiae et Croatiae Gesta, a Marco Marulo Spalatensi patritio latinitate donata*;

* Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa*. Prijepis Petra Cindra, prijatelja i suradnika Ivana Lučića–Luciusa, radni predložak za zbirku *Rerum Dalmaticarum scriptores*; s Lučićevim dopunama i marginalijama (datiranima 27. siječnja 1639.).

*V*₂ – fol. 104v-123r (1546. g.): *Eiusdem textus Slavus a Hieronymo Chialetich scriptus*;

* Kaletićev vlastoručni prijepis starohrvatskog teksta *Ljetopisa* iz »jedne knjige stare, pisane harvackim pismom« (Omiš, 7. listopada 1546.). *Codex unicus*, Lučićev dar Vatikanskoj knjižnici.

Codex Vaticanus secundus (L), Vatikan, Bibliotheca apostolica Vaticana, *Vat. lat.* 6958. misc. XVII; autograf Ivana Lučića i njegovih pisara, definitivna redakcija građe za zbirku *Rerum Dalmaticarum scriptores*, Lučićev dar Vatikanskoj knjižnici (*ex dono Jo. Lucii*), prije 1666. g.:

*L*₁ – fol. 53r-75r: *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*;

* Latinski tekst *Ljetopisa*.

*L*₂ – fol. 126r-133v: *Regum Dalmatiae et Croatiae Gesta, a Marco Marulo Spalatensi patritio latinitate donata*;

* Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa*.

Codex Belgradensis (B), Beograd, Narodna biblioteka Srbije, R570; oko 1648.-1649. g.:

B₁ – fol. 1r-30v: *Deocleanus in vitis Regum Dalmatiae et Croatiae*;

* Latinski tekst *Ljetopisa*.

B₂ – fol. 36r-47v: *Regum Dalmatiae, et Croatiae historia una cum Salonarum desolatione*;

* Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa*.

Codex Zagrabienensis (Z), Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R-4287; 1819. g., str. 1-57: *Comentario dei re della Dalmazia e Croazia tratto dal manoscritto Vaticano da me Matteo Capor de Curzola, anno 1819*.

* Kaporov prijepis *V₂*, darovan Ljudevitu Gaju 1841.

II. Izdanja

La storia de' Rè di Dalmatia, et altri luoghi vicini dell'Illirico dall'anno del Signore 495 fina 1161, u: Mauro Orbini, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro, 1601., str. 205-239.

* Orbinijev talijanski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa*.

Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum, u: Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdam, 1666., str. 287-302.

* Latinski tekst *Ljetopisa* (prema *L₁*).

Regum Dalmatiae et Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patricio latinitate donata, u: Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdam, 1666., str. 303-309.

* Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (prema *L₂*).

Собрание историческое о королях далматских, и о протчих народах соседных Иллирику, от лета спасительного Христова рождества 495, даже до лета 1161, u: Мавро Орбини, Книга историография

початия имени, славы, и расширения народа славянского и их Царей и Владетелей под многими именами и со многими Царствиями, Королевствами, и Провинциями, Санкт Петербург, 1722., str. 185-216.

* Ruski prijevod Orbinijeva talijanskog prijevoda latinskog teksta *Ljetopisa* od Save Vladislavića Raguzinskog, s predgovorom novgorodskog arhiepiskopa Teofana Prokopovića (prema izdanju iz 1601.).

Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum, u: Johann Georg Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Tom. III: Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini*, Beč, 1748., str. 476-509.

* Latinski tekst *Ljetopisa* (pretisak Lučićeva izdanja iz 1666.).

Regum Dalmatiae et Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patricio latinitate donata, u: Johann Georg Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Tom. III: Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini*, Beč, 1748., str. 510-524.

* Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (pretisak Lučićeva izdanja iz 1666.).

Kronika hrvatska iz XII. vjeka, ur. Ivan Kukuljević Sakcinski, u: *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 1, Zagreb, 1851., str. 1-37.

* Starohrvatski tekst *Ljetopisa* (prema Z i prijepisu V₂ u vlasništvu Stanka Vraza).

Дуклянскогъ Пресвитера Кралеvство Славена, ур. Јован Суботић, у: *Сербский летопись II, год. XXVII*, књ. 88, Пешта, 1853., str. 1-86.

* Subotićev srpski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (prema Lučićevu izdanju iz 1666.).

Хорватская кроника XII века, в подлиннике и русском переводе, пер. Осип М. Бодянский, у: *Чтения*

в императорском обществе истории и древностей
Российских при Московском Университете 3, Москва,
1867., III. Материалы славянские, str. 1-41.

* Ćirilična transliteracija i Bodjanskijev ruski prijevod staro-
hrvatskog teksta *Ljetopisa* (prema Kukuljevićevu izdanju iz
1851.).

*Popa Dukljanina Lětopis po latinsku i toga nekoliko i još
nešto po hrvatsku, po prepisu popa Jerolima Kaletića*,
ur. Ivan Črncić, Kraljevica, 1874.

* Latinski i starohrvatski tekst *Ljetopisa* (prema L_1 i V_2).

*La storia de'Rè di Dalmatia, et altri luoghi vicini dell'Illi-
rico dall'anno del Signore 495 fina 1161*, u: *Archivio
storico per la Dalmazia*, god. I, vol. 1, fasc. 5, Rim,
1926., str. 17-24, fasc. 6, str. 25-32; vol. 2, fasc. 7, str.
29-36, fasc. 8, str. 33-36; god. II, vol. 2, Rim, 1927.,
fasc. 10, str. 33-40; fasc. 12, str. 39-46; vol. 3, fasc. 16,
str. 193-200.

* Talijanski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (pretisak Orbi-
nijeva izdanja iz 1601.).

Летопис попа Дукљанина, ур. Фердо Шишић, (Српска
краљевска академија, Посебна издања књ. LXVII,
Философски и филолошки списи књ. 18), Београд–
Загреб, 1928.

* Latinski tekst *Ljetopisa* (prema L_1); talijanski prijevod la-
tinskog teksta *Ljetopisa* (prema Orbinijevu izdanju iz 1601.);
starohrvatski tekst *Ljetopisa* (prema V_2); Marulićev latinski
prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (prema V_1 i Lučićevu
izdanju iz 1666.).

*Ljetopis popa Dukljanina. Latinski tekst s hrvatskim pri-
jevodom i »Hrvatska kronika«*, prir. Vladimir Mošin,
prev. Stjepan Mencinger, Vjekoslav Štefanić, (Histo-
rijska knjižnica / Matica hrvatska), Zagreb, 1950.

* Latinski tekst *Ljetopisa* (prema Šišićevu izdanju iz 1928.);
hrvatski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa*; starohrvatski
tekst *Ljetopisa* (prema Šišićevu izdanju iz 1928.).

Лѣтопис попа Дуклянина, увод, превод и коментар
Славко Мијушковић, (Библиотека »Луча«, 19),
Титоград, 1967.

* Mijuškovićev srpski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa*; fak-
simil latinskog teksta *Ljetopisa* (prema *L*₁).

Барски родослов, прев. Славко Мијушковић, у: Сима
Ћирковић, Богумил Храбак, Никола Дамјановић,
Ђуро Вујовић, Љубо Живковић, *Бар град под
Румијом*, Бар, 1984., стр. 173-190.

* Ponovljeno izdanje Mijuškovićeva srpskog prijevoda iz 1967.,
pod novim naslovom.

*La storia de'Re di Dalmatia, et altri luoghi vicini dell'Illi-
rico dall'anno del Signore 495 fina 1161*, у: Mauro
Orbini, *Il regno degli Slavi*, prir. Sima Ćirković, Pe-
ter Rehder, (Sagners slavistische Sammlung, Bd. 9),
München, 1985., стр. 205-239.

* Talijanski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (faksimilni
pretisak Orbinijeva izdanja iz 1601.).

Anny Newman, *Die Chronik des Popen von Duklja-kroa-
tische Fassung: Untersuchung zu Schrift und Sprache*,
doktorska disertacija, Universität Mannheim, 1986.

* Transkripcija starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (prema *V*₂).

*Літопис Попа Дуклянина – Найдавніша південно-
слов'янська пам'ятка, з хорватської мови переклав
Антін В. Івахнюк / The Chronicle of the Priest from
Duklja – The oldest South Slavic chronicle*, transl.
Antin V. Iwachniuk (Українські студії Оттавського
університету / University of Ottawa Ukrainian Stu-
dies, 8), Ottawa, 1986.

* Ivahnjukov ukrajinski prijevod latinskog i starohrvatskog
teksta *Ljetopisa* (prema Šišićevu izdanju iz 1928. i Mošinovu
iz 1950.).

*Historia Królestwa Słowian czyli Latopis Popa Duklani-
na*, prev. i ur. Jan Leśny, Varšava, 1988.

* Lešnyjev poljski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (prema L_1 [posredstvom Šišićeva izdanja iz 1928.] i prema B_1 uz korekcije iz Mijuškovićeve izdanja iz 1967.).

Лѣтопис попа Дукљанина, предговор, попутни текстови и превод Славко Мијушковић, (Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 1), Београд, 1988.

* Ponovljeno izdanje Mijuškovićeve srpskog prijevoda iz 1967.

Hrvatska kronika 547.–1089., prir. Ivan Mužić, (Izdavanja Matice hrvatske Split, Izvanredno izdanje), Split, 1998.

* Starohrvatski tekst *Ljetopisa* (faksimil V_2 i pretisak Črnčićeva izdanja iz 1874.), Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (prema B_2 u čitanju Uroša Pasinija).

Anonimni Baranin (Pop Dukljanin): Kraljevstvo Slovena, u: Radoslav Rotković, *Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka: izvori i legende*, (Edicija Crnogorci – njihovo porijeklo i sudbina. Nova serija, Izvori i legende u Crnoj Gori srednjega vijeka, knj. 1), Podgorica, 1999., str. 81-214 (prijevod str. 141-199).

* Crnogorski prijevod Orbinijeva talijanskog prijevoda latinskog teksta *Ljetopisa* (prema izdanju iz 1601.).

Hrvatska kronika 547.–1089., prir. Ivan Mužić, (Izdavanja Matice hrvatske Split, Izvanredno izdanje), Split, 1999.

* Latinski tekst *Ljetopisa* (prema Črnčićevu izdanju iz 1874.), starohrvatski tekst *Ljetopisa* (faksimil V_2 i pretisak Črnčićeva izdanja iz 1874.), Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (prema B_2 u čitanju Uroša Pasinija).

Ljetopis popa Dukljanina – Sclavorum Regnum Grgura Barskog, predgovor Eduard Peričić, prir. Savo S. Marković, (Biblioteka Duhovno i državno nasleđe), Bar, 1999.

* Faksimil latinskog teksta *Ljetopisa* (prema B_1) i crnogorski prijevod.

Povijest kraljeva Dalmacije i drugih okolnih ilirskih krajeva od ljeta Gospodnjega 495. do 1161., u: Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, prev. Snježana Husić, prir. Franjo Šanjek, (Biblioteka Povijest hrvatskih političkih ideja, Kolo 1, knj. 2), Zagreb, 1999., str. 271-304.

* Hrvatski prijevod Orbinijeva talijanskog prijevoda latinskog teksta *Ljetopisa* (prema izdanju iz 1601.).

Hrvatska kronika 547.–1089., prir. Ivan Mužić, (Izdavanja Matice hrvatske Split, Izvanredno izdanje), Split, ³2001.

* Latinski tekst *Ljetopisa* (prema Črnčičevu izdanju iz 1874.), hrvatski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (Danijel Nečas Hraste), starohrvatski tekst *Ljetopisa* (faksimil V_2 i pretisak Črnčičeva izdanja iz 1874.), Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (prema B_2 u čitanju Uroša Pasinija).

Hrvatska kronika 547.–1089., prir. Ivan Mužić, (Izdavanja Matice hrvatske Split, Izvanredno izdanje), Split, ⁴2001. ⁵2002.

* Latinski tekst *Ljetopisa* (prema Črnčičevu izdanju iz 1874.), hrvatski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (Danijel Nečas Hraste), starohrvatski tekst *Ljetopisa* (faksimil V_2 i pretisak Črnčičeva izdanja iz 1874.), Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (faksimil B_2), Pasinijev hrvatski prijevod Marulićeva latinskog prijevoda starohrvatskog teksta *Ljetopisa*.

Dukljanski prezviter: Kraljevstvo Slovena, prir. Vojislav D. Nikčević, prev. Mile Bogeski, (Monumenta Montenegroina, knj. 10), Podgorica, 2003.

* Faksimilni pretisak Schwandtnerova izdanja latinskog teksta *Ljetopisa* (1748.) i Bogeskijev crnogorski prijevod.

Praesbiteri Diocleatis Regnum Slavorum, prir. Branko Banjević, Marko Špadijer, Danka Barović, Zagreb–Cetinje, 2003.

* Faksimilni pretisak L_1 .

Gesta regum Sclavorum, том. I. Критичко издање и превод, прир. и прев. Драгана Кунчер, (Извори за

српску историју књ. 7, Латински извори књ. 1), Београд, 2009.

* Kritičko izdanje latinskog teksta *Ljetopisa* (prema L_1 i B_1) sa srpskim prijevodom; starohrvatski tekst *Ljetopisa* (prema Z te izdanjima Črnčića iz 1874., Šišića iz 1928. i Mošina iz 1950.) sa srpskim prijevodom.

Marko Marulić, *Regum Dalmatię atque Croatię gesta a Marco Marulo Spalatensi patritio latinitate donata*, prir. Neven Jovanović, u: *Colloquia Maruliana* XVIII, Split, 2009., str. 28-61.

* Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (kritičko izdanje prema V_1 , L_2 , B_2 te dva od njih starija i dva mlađa kodeksa).

История королей Далмации и других соседних земель Илирика с 495 года от рождества Христова по 1161 год, u: Мавро Орбини, *Славянское Царство. Происхождение Славян и распространение их господства*, перевод Юрий Е. Куприков, Москва, 2010., str. 243-278.

* Kuprikovljev ruski prijevod Orbinijeva talijanskog prijevoda latinskog teksta *Ljetopisa* (prema izdanju iz 1601.).

Djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske, prir. Neven Jovanović, prev. Vlado Rezar, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela II*, prir. i prev. Vedran Gligo, Veljko Gortan, Neven Jovanović, Darko Novaković, Vlado Rezar, (Sabrana djela Marka Marulića – Opera Omnia, knj. 11), Split, 2011., str. 123-225.

* Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (kritičko izdanje prema V_1 , L_2 , B_2 te dva od njih starija i dva mlađa kodeksa); Rezarov hrvatski prijevod; starohrvatski tekst *Ljetopisa* (prema Mošinovu izdanju iz 1950.).

Ivan Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Split, 2011.

* Starohrvatski tekst *Ljetopisa* («u redakciji Jerolima Kaletića i u čitanju Ivana Mužića»); hrvatski prijevod Marulićeva latinskog prijevoda starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (Uroš Pasini, prema B_2); starohrvatski tekst *Ljetopisa* (faksimil V_2 i

transkripcija prema Anny Newman 1986.); Marulićev latinski prijevod starohrvatskog teksta *Ljetopisa* (faksimil *B₂* i transkripcija Milana Ivaniševića); latinski tekst *Ljetopisa* (prema Črnčičevu izdanju iz 1874.).

История на кралете на Далмация, и на другите съседни на Илирик области. От лето Господне 495-о до 1116-о, у: Мавро Орбини, *Царството на Славяните*, превод от староиталиански Симеон Тодоров, Елица Попова, редактор Пенка Ватова, София, 2012., str. 241-271.

* Bugarski prijevod Orbinijeva talijanskog prijevoda latinskog teksta *Ljetopisa* (prema izdanju iz 1601.).

Αγγελική Παπαγεωργίου, Το Χρονικό του ιερέα της Διοκλείας, Αθήνα, 2012.

* Novogrčki prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* priredila Angeliki Papageorgiou.

Asmin Omerović, *Regnum Sclavorum*, MA Thesis, University of New Hampshire, 2014.

* Omerovićev engleski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa*.

Летопись попо Дуклянина, у: Сергей В. Алексеев, *Летопись попо Дуклянина: перевод и комментарий*, (Slavica Petropolitana), Санкт-Петербург, 2015., str. 48-82.

* Aleksejevljev ruski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (prema izdanju Dragane Kunčer i Tibora Živkovića iz 2009., uz kolacioniranje faksimila *L₁* po Mijuškovićevu izdanju iz 1967.).

Popa Dukljanina Sclavorum Regnum, prir., uvodna studija, transliteracija i prijevod s komentarima Danilo Radojević, (Biblioteka Patrimonium, knj. 9), Cetinje, 2016.

* Radojevićev crnogorski prijevod latinskog teksta *Ljetopisa* (prema *L₁*).

Mauro Orbini, Pop Dukljanin, *Kráľovstvo Slovanov*, prev. Ratko Sudecký, Nitra, 2016. ²2020.

* Sudeckýjev slovački prijevod Orbinijeva talijanskog prijevoda latinskog teksta *Ljetopisa* (prema izdanju iz 1601.).

Literatura

ДЕНИС Е. АЛИМОВ, »Готско-славянское« королевство: раннесредневековый Иллирик в дискурсивном пространстве этнопоэзиса», *Вестник Удмуртского Университета. Серия история и филология* 27/4, Ижевск, 2017., str. 516-525.

MLADEN ANČIĆ, »Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina)«, *Zgodovinski časopis* XLIV/4, Ljubljana, 1990., str. 521-546.

SOLANGE BUJAN, »La *Chronique du prêtre de Dioclée*. Un faux document historique«, *Revue des études byzantines* 66, Paris, 2008., str. 5-38.

SOLANGE BUJAN, »Orbinijevo izdanje "Ljetopisa popa Dukljanina": povijesni falsifikat«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43, Zagreb, 2011., str. 63-78.

SIMA ĆIRKOVIĆ, »Izvori Mavra Orbina: *addenda et corrigenda*«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43, Zagreb, 2011., str. 55-62.

Gesta regum Sclavorum, том. II. Коментар, ур. Тибор Живковић, (Иzvori за српску историју књ. 7, Латински извори књ. 1), Београд, 2009.

HRVOJE GRAČANIN, »Ljetopis popa Dukljanina i južni smještaj Moravske kneževine«, u: *Spomenica dr Tibora Živkovića*, ur. Irena R. Cvijanović, Srđan Rudić, (Zbornik radova – Istorijski institut, knj. 32), Beograd, 2016., str. 193-201.

STJEPAN GUNJAČA, »Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulu kod Knina«, *Rad JAZU* 288, *Odjel za filozofiju i društvene nauke* 4, Zagreb, 1952., str. 205-324.

STJEPAN GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. 3, Zagreb, 1975.

NENAD IVIĆ, »Pop Dukljanin«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemec, Darko Novaković, Zagreb, 2000., str. 589.

NEVEN JOVANOVIĆ, »Rukopisi *Regum Delmatie atque Croatiae gesta*«, *Colloquia Maruliana* XVIII, Split, 2009., str. 5-24.

NEVEN JOVANOVIĆ, »Marulićev prijevod *Hrvatske kronike* i ovo izdanje«, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela II*, prir. i prev. Vedran Gligo, Veljko Gortan, Neven Jovanović, Darko Novaković, Vlado Rezar, (Sabrana djela Marka Marulića – Opera Omnia, knj. 11), Split, 2011., str. 125-170.

NEVEN JOVANOVIĆ, »Croatian into Latin in 1510: Marko Marulić and the Cultural Translation of *Regum Delmatiae atque Croatiae gesta*«, *Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de Littérature Comparée* 41/4, Toronto, 2014., str. 389-410.

KRISTIJAN JURAN, *Stari i novi stanovnici Šibenika i njegovih predgrađa u drugoj polovici 17. i početkom 18. stoljeća*, Šibenik, 2016.

MILIANA KAIMAKAMOVA, »Chronicle of the Priest of Duklja«, u: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, vol. I, ed. Graeme R. Dunphy, Leiden–Boston, 2010., str. 398-399.

AMIR KAPETANOVIĆ, »‘Staro’ i ‘novo’ u jeziku Kaletićeva prijepisa hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina«, *Ricerche slavistiche* 11 (LVII), Rim, 2013., str. 21-37.

NADA KLAIĆ, »Ljetopis popa Dukljanina«, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 5, Zagreb, 1962., str. 565-566.

ПРЕДРАГ КОМАТИНА, »Quis ergo *Presbyter Diocleas*? Рана дубровачка историографија и Летопис попа Дукљанина«, *Историјски часопис* 69, Београд, 2020., str. 189-226.

WAWRZYNIEC KOWALSKI, »Król Pavlimir Bello i Aleksander Wielki. Wzór wojowniczego władcy w *Regnum Sclavorum* (*Latopisie popa Dukljanina*)«, u: *Potestas et societas. Władza w średniowiecznej Europie*, ur. Przemysław Wiszewski, Joanna Wojtkowiak, (Poszukiwanie przeszłości. Szkice z historii i metody badań historycznych, t. 1), Wrocław, 2014., str. 35-48.

WAWRZYNIEC KOWALSKI, »Wielkie zło i herezje Eutycheasa. Wokół wątku podboju Dalmacji w *Latopisie popa Dukljanina*«, *Balkanica Posnaniensia* XXV, Poznań, 2018., str. 53-67.

WAWRZYNIEC KOWALSKI, »Rupture – Integration – Re-

newal: The gathering in Dalma and the creation of a political community in the *Chronicle of the Priest of Dioclea*», *Slavia Meridionalis* 19, Varšava, 2019., str. 1-28.

WAWRZYNIEC KOWALSKI, *The Kings of the Slavs. The Image of a Ruler in the Latin Text of The Chronicle of the Priest of Duklja*, (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 69), Leiden–Boston, 2021.

IVA KURELAC, »*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta Mar-ka Marulića u djelu De rebus Dalmaticis* Dinka Zavorovića«, *Colloquia Maruliana* XX, Split, 2011., str. 301-322.

ANTE LAUŠIĆ, MLADEN ŠVAB, »Dukljanin, pop i povijesni pisac«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Zagreb, 1993., str. 688-690.

»Leksikon suradnika zbornika “Kačić”«, *Kačić* 50-51, Split, 2017.-2018., str. 335-404.

IVO LIVAKOVIĆ, *Poznati Šibenčani: šibenski biografski leksikon*, Šibenik, 2003.

НОРА МАЛИНОВСКА, »“Regnum Sclavorum” Святопол-ка как источник средневековых славянских концепций “Склавинии”«, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 21/1, Sankt Peterburg, 2017., str. 21-38.

DOMINIK MANDIĆ, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povi-jesti*, prir. Dionizije Lasić, Bazilije Pandžić, Rim, 1963.

LUJO MARGETIĆ, »*Liber Methodius* i pitanje vrela devete glave Ljetopisa popa Dukljanina«, *Croatica Christiana Periodica* XXIV/46, Zagreb, 2000., str. 1-9.

МИЛЕНА МАРТИНОВИЋ, »Аутор, вријеме и мјесто на-станка Барског родослова у досадашњим истраживањи-ма«, у: *У спомен и славу светог Јована Владимира. Књ. 6-2: Археологија, историја умјетности, књижевност и етнографија*, ур. Васиљ Јововић, Гојко Перовић, Велибор Џомић, Цетиње, 2018., str. 228-242.

MIRJANA MATIJEVIĆ-SOKOL, »Ljetopis popa Dukljanina (*Regnum Sclavorum*, *Barski rodoslov*, *Gesta regum Slavorum*)«, у: *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, ур. Franjo Šanjek, Branka Grbavac, Zagreb, 2017., str. 448-449.

EDITA MEDIĆ, »Jezikoslovni radovi u zborniku “Kačić”«, *Kačić* 50-51, Split, 2017.-2018., str. 147-168.

СЛАВКО МИЈУШКОВИЋ, »Увод«, у: *Љетопис попа Дукљанина*, увод, превод и коментар Славко Мијушковић, Титоград, 1967., str. 5-120.

IVAN MUŽIĆ (prir.), *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji*, Split, 2010.

IVAN MUŽIĆ, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljani-na*, Split, 2011.

IVAN MUŽIĆ, *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*, Split, 2011.

VOJISLAV D. NIKČEVIĆ, »U potrazi za izvornikom: *Kraljevstvo Slovena* – mit ili stvarnost?«, *Lingua Montenegrina* 2, Cetinje, 2008., str. 243-289.

БОЈАН НОВАКОВИЋ, »Склавиния Дукля: от античных традиций до византийских влияний«, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 20/2, Sankt Peterburg, 2016., str. 112-135.

РЕЉА НОВАКОВИЋ, *Где се налазила Србија од VII до XII века (историјско-географско разматрање)*. Проблеми и знања, Београд, 1981.

IVAN OSTOJIĆ, »Kako su Hrvati nazivali svoj jezik«, *Kolo* IX/1-2, Zagreb, 1970., str. 93-118.

IVAN OSTOJIĆ, *Šibenik i okolica od najstarijih vremena do 12. stoljeća*, Krapina, 1972.

IVAN OSTOJIĆ, *Vlasi u Hrvatskoj*, Krapina, 1974. (šapirografirano)

IVAN OSTOJIĆ, »Onomastika šibenskoga kraja (I)«, *Kačić* 16, Split, 1984., str. 255-285.

IVAN OSTOJIĆ, »Onomastika šibenskoga kraja (II)«, *Kačić* 17, Split, 1985., str. 489-500.

IVAN OSTOJIĆ, »Imena životinja u dalmatinskim srednjovjekovnim antroponimima«, *Čakavska rič* XV/2, Split, 1987., str. 3-81.

IVAN OSTOJIĆ, »Onomastika šibenskoga kraja (III)«, *Kačić* 21-22, Split, 1989.-1990., str. 263-340.

VIVIEN PRIGENT, »Bulles de plomb inédites pour l'histoire d'Orikos médiéval«, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologische Forschungen im Ausland. Jahresbericht – rapport annuel 2017*, Zürich, 2018., str. 135-161.

DANILO RADOJEVIĆ, »Smisao sporova nekih istoričara oko izvora za staru crnogorsku istoriju«, *Ars* II/1, Cetinje, 1987., str. 41-46.

ALEKSANDAR RADOMAN, »O pismu izvornika hronike *Kraljevstvo Slovena* popa Dukljanina«, *Lingua Montenegrina* 2, Cetinje, 2008., str. 103-108.

ALEKSANDAR RADOMAN, »*Gesta Regum Sclavorum*: nova istoriografska mistifikacija«, *Matica* 53, Cetinje–Podgorica, 2013., str. 103-124.

ALEKSANDAR RADOMAN, »Ko je naručilac Dukljaninova *Kraljevstva Slovena*?«, *Matica* 65, Cetinje–Podgorica, 2016., str. 163-178.

VLADIMIR REZAR, »*De origine et incremento urbis Rhacusanae* Ludovika Crijevića Tuberona (kritičko izdanje, prijevod, komentar)«, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 51/1, Dubrovnik, 2013., str. 75-153.

RELJA SEFEROVIĆ, »*Gesta regum Sclavorum*, sv. I. Priredila i prevela Dragana Kunčer. Beograd: Istorijski institut; Nikšić: manastir Ostrog, 2009. X+192 str. *Gesta regum Sclavorum*, sv. II. Komentar Tibor Živković. Beograd: Istorijski institut; Nikšić: manastir Ostrog, 2009., 430 str.«, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46, Dubrovnik, 2008., str. 421-424.

LUDWIG STEINDORFF, »Jedno od gradilišta Nade Klaić: *Ljetopis popa Dukljanina*«, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29.-30. studenog 2013. godine*, ur. Tomislav Galović, Damir Agićić, Zagreb, 2014., str. 171-189.

KERUBIN ŠEGVIĆ, »Hrvat, Got, Slav u djelu Tome Splićanina«, *Nastavni vjesnik* XL, Zagreb, 1931.-1932., str. 18-25.

MATE ŠIMUNDIĆ, »Nepoznata hrvatska osobna imena iz šibenskoga kraja od XIII. do XVIII. stoljeća (V. dio)«, Časopis za zgodovino in narodopisje LVI, n.s. 21/2, Ljubljana, 1985., str. 238-250.

MATE ŠIMUNDIĆ, »Neznana hrvatska osobna imena od XII.–XVII. stoljeća (VI.)«, Časopis za zgodovino in narodopisje LX, n.s. 25/2, Ljubljana, 1989., str. 185-198.

NADA VRSALOVIĆ, »Izdanja *Ljetopisa popa Dukljanina* i odabrana bibliografija radova o *Ljetopisu*«, u: IVAN MUŽIĆ, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Split, 2011., str. 299-338.

STEVO VUČINIĆ, *Prilozi proučavanju Ljetopisa popa Dukljanina i ranosrednjovjekovne Duklje*, Cetinje, 2017.

IVAN OSTOJIĆ

VJERODOSTOJNOST SADRŽAJA IX GLAVE
LJETOPISA POPA DUKLJANINA

1968.

UVOD

U svojoj raspravi „Dalmacija i ugarsko - hrvatski kralj Koloman“¹ F. Šišić je tvrdio da je kralj Koloman zauzeo Dalmaciju 1107. godine, a zauzimanje da je počeo od Zadra. Šišić je ovo tvrdio i dokazivao, iako su se takvom datiranju protivila dva vjerodostojna i autentična dokumenta: natpis kralja Kolomana na zvoniku crkve sv. Marije u Zadru i isprava Vekeneye, opatice samostana sv. Marije. I jedan i drugi dokument imaju kao godinu, kada je Koloman zauzeo Zadar, godinu 1105. Natpis na zvoniku nije bio vidljiv, jer su ga kasnijim dogradnjama pokrili, ali ga imamo zapisana kod Ivana Lučića, pa budući da nam je on poznat kao veoma kritičan povjesničar, nije bilo nikakva razloga da mu ne vjerujemo... Budući da nisu postojali drugi podaci o tom natpisu, Šišić je mislio da „uslijed toga teško je tvrdom sigurnošću izreći da li je natpis potpun, jer ne bi ništa nemoguće bilo da je tečajem tolikih godina, a budući da je dosta nisko bio postavljen, pri kraju prvoga retka komad kamena otkrhan, pa uslijed toga i natpis baš kod same godine postao manjkav“. U opasci 21 Šišić dodaje još druge „argumente“: „Treba još i to primijetiti da se u natpisu govori o „pobjedi“ (*victoria*) kraljevoj i o „nagradi mira“ (*pacis praemia*) što sve uključuje oružani uspjeh. Mi međutim znamo kao stalno da je Koloman zadobio Zadar nakon pregovaranja koja je on sam prvi započeo. Konačno imam naglasiti da natpis XII vijeka nipošto nije mogao biti onako (bez kratica) napisan, kako ga donosi Lucije.“ Za vrijeme II svjetskog rata, Zadar je gotovo potpuno razrušen. Stradali su i crkva i samostan sv. Marije. Kada sam godine 1945. došao u Zadar, odlučio sam naći taj Kolomanov natpis. Otkrio sam ga visoko na zidu zvonika, i dozvolom tadašnjeg konzervatora Grge Oštrića, očistio toliko žbuke da sam mogao pročitati godinu.

Uvjerio sam se odmah da je natpis kako ga je zapisao Lucić posve točan, što se tiče sadržaja, a da ima samo nekoliko razlika u načinu pisanja, tj. neke su riječi na natpisu pisane skraćeno. Šišić je trebao pomisliti da je Lucić, bilježeći natpis, mogao sam kratice razriješiti, i to nije trebalo da izazove bilo koju sumnju u pogledu vjerodostojnosti natpisa. Ako i pretpostavimo da je bilo mjesto sumnji u pogledu vjerodostojnosti natpisa, ipak Šišić, inače odličan i zaslužan hrvatski povjesničar, nije smio upasti u potpuno samovoljne pretpostavke da je natpis „baš kod same godine postao manjkav“, jer za to uistinu nije bilo nikakva temelja, a tvrdnja da je natpis bio postavljen „dosta nisko“ također je proizvoljna: natpis je baš visoko na zvoniku. Međutim je Šišić imao i drugi dokument, listinu opatice Vekeneg, iz koje je mogao isto doznati, naime da je Koloman ušao u Zadar god. 1105. Za tu listinu kaže Šišić: „... kolikogod je ta listina po sadržini svojoj sasvim vjerodostojna, ipak ona nije ispravna baš na onom mjestu gdje se izriče datiranje, dakle u taj mah za nas baš u najbitnijoj svojoj česti; čita se naime u rukopisu ovako: „anno M. C. V. indictione III ...“.² Da ni ovo nije nikakav argument, jasno je, naprotiv ovo znači samovoljno proglašavanje netočnim one podatke koji se ne slažu s unaprijed postavljenom tezom. Za ovakav stav Šišićev postojao je samo jedan razlog: nadgrobni natpis Vekeneg i Kolomanov natpis nijesu se prividno slagali s obzirom na godinu Kolomanova ulaska u Zadar. Da je Šišić pokušao to prividno neslaganje dokumenata objasniti, u tome bi vjerojatno uspio, kako je to uspjelo godine 1943. M. Baradi u radu „Iz kronologije hrvatske povijesti“.³

Zadržao sam se na ovom primjeru, jer je upravo tipičan za mnogi rad i mnoge zaključke naših povjesničara. Da nije otkriven Kolomanov natpis, sigurno je da bi i danas mnogi sumnjali u njegovo postojanje, i još bi se kao godina ulaska Kolomana u Zadar označavala godina 1107.

Događalo se da su se bez opravdana razloga odbacivali mnogi podaci, jer ako se dva povijesna izvora, s obzirom na neki podatak i ne slažu potpuno, to ne znači ili ne mora značiti da ti podaci nijesu pouzdani, već naprotiv, da mi danas ne poznajemo sve elemente da bi nam veza između prividno nesuglasnih podataka bila jasna. Budući da za dugo razdoblje hrvatske povijesti od početka VII pa do početka XII stoljeća imamo vrlo malo povijesnih izvora, svaki nam je podatak veoma dragocjen, i ne možemo ga odbaciti a da za to nemamo dovoljno jakih razloga. Na ovo je upozorio i V. Novak u raspravi „Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII do XII stoljeća“⁴:

„U medievalističkim studijama nailazi se gotovo na redovnu pojavu koja istraživaocu nameće osobito složene smetnje. To je, pored ostaloga, krupan nedostatak prijeko potrebnih podataka, prava oskudica prvorazredne historijske građe, koja je nastala u vrijeme historijskog zbivanja; neko se vrijeme čuvala, a onda je u toku vjekova ili zaturena ili je zauvijek propala. Zbog toga historičar i pored najsavjesnijeg ispitivanja svih mogućih bibliotečnih i arhivskih fondova, rukopisnih i štampanih djela, pored sve literature o istraživanoj problematici, ostaje često bez odgovora i na svoja prva postavljena pitanja, kao i na sva ona koja su se u toku rada pojavljivala i u protivrječno zaplitala.“

Naoko neznatne bilješke Novak je koristio da bi došao do nekih podataka, ako ne i novih, ali svakako vrijednih za objašnjavanje odnosa dalmatinskih gradova prema hrvatskoj državi, Bizantu i Veneciji, a našao ih je u sačuvanim crkvenim knjigama. Nasuprot tome, nažalost, stoji tako važno djelo, „Ljetopis popa Dukljanina“, sa mnogo dragocjenih podataka, još uvijek nedovoljno iskorišten. Među tim podacima svakako je od najveće važnosti podatak o velikoj državi kralja Budimira ili Svetopeleka u

kojoj je bila okupljena većina teritorija današnje Jugoslavije, a koji ne samo da nije prihvaćen od mnogih povjesničara kao točan i istinit, već se preko njega prelazi usprkos mnogim raspravama o njemu. Ne može se prijeći preko jednog tako krupnog podatka jer, konačno, barem danas ne može biti razloga da ga se naprosto odbaci ili preko njega prijede šutnjom. U svakom slučaju potrebno je to pitanje ponovno raspraviti, ostavljajući da nam u prvom redu govore sačuvane rasprave i drugi povijesni izvori.

POGLAVLJE I.

Ljetopis popa Dukljanina jest najstariji nam poznati hrvatski ljetopis, napisan, kako se općenito uzima, negdje sredinom XII stoljeća ili najkasnije krajem toga stoljeća. U glavi IX toga ljetopisa priča se kako je kralj Budimir ili Svetopelek sazvao sabor na Duvanjskom polju i na tom saboru podijelio državu na dva dijela: Primorje ili Hrvatsku i Zagorje ili Srbiju. Primorje je podijelio na Bijelu Hrvatsku od Vinodola do Duvna, i na Crvenu Hrvatsku od Duvna do Drača, a isto tako je podijelio Srbiju ili Zagorje na Bosnu od Borove planine do Drine i Rašku od Laba na Kosovu polju do Skadarskog blata.¹

Ako je pop Dukljanin pisao svoje djelo sredinom XII stoljeća, kako se općenito drži, onda njegovo svjedočanstvo mora imati izvanrednu važnost jer je tada još uvijek postojala dukljanska država, a Hrvatska, točnije Bijela Hrvatska, je tek pred pola stoljeća stupila u državnu zajednicu sa Mađarskom, dakle u doba kada je nepoznati svećenik barske biskupije, a pisac našega Ljetopisa, bio još mlad.

Naši najpoznatiji povjesničari priznavali su mu vrijednost barem za geografske podatke. Šišić pišući o granicama državnih tvorba kod Hrvata i Srba kaže: „Tačnije od cara (Konstantina, op. I. O.) upućuje nas u pitanje ove planinske granice nešto mlađi pop Dukljanin (iz druge polovice XII st., no ove podatke jamačno je preuzeo iz starijeg predloška). Njegov „Ljetopis“ može historik doduše samo izuzetno i veoma oprezno upotrebljavati, ali za geografska data ipak je već odavno, priznat kao bistar izvor. Njegovi geografski podaci o krajevima što smo ih netom ocrnali, u suštini podudaraju se s carevim, a pored toga ne valja smetnuti s uma da je pop Dukljanin u tim krajevima živio, pa zato ih je i dobro poznavao.“² Srpski

povjesničar Kosta Nikolajević u svome radu o ranoj srpskoj povijesti imao je najpozitivnije mišljenje o Ljetopisu popa Dukljanina, pa je pisao: „Mi smo ova istraživanja preduzeli u poglavitoj nameri da povedemo parnicu protiv... (osude) Dukljanina“.³ Drugi srpski povjesničar, Stojan Novaković, u radu „Srpske oblasti X i XII veka” piše: „Pop Dukljanin je živio u primorju tih zemalja, radio je svoje delo u starosti i bio je u prilici da potpuno poznaje zemlju o kojoj piše. Jer, iako su priče Ljetopisa njegova o mnogim događajima smetene ili očevidna poezija; geografsko njegovo kazivanje svagda je dosledno i verno i u mnogim pojedinostima o kojima govori, sačuvalo je i za današnje doba realne dokaze o svojoj istinitosti“.⁴ Čini se da bi bio nesmisao priznati da su njegovi geografski podaci pouzdani i istiniti i u „mnogim pojedinostima“, a da ne bi bio istinit najkrupniji podatak o geografsko-političkoj podjeli države. Ovaj nesmisao postaje još očigledniji ako uzmemo u obzir ono što pop Dukljanin sam pripovijeda o postanku svoga djela. On, naime, u uvodu govori da je Ljetopis napisao, ili točnije, preveo sa slavenskoga na latinski, na molbu svećenika dukljanske nadbiskupije, starih građana, i naročito mladih koji žele znati o ratovima i junačkim djelima Slavena ili Gota. Što je napisao, da je napisao na temelju onoga što je čitao ili čuo pripovijedati, i to sve po istini.⁵ Sama se po sebi nameće misao, čitajući ovu Dukljaninovu izjavu, da on ne bi mogao izmisliti tako krupnu tvrdnju, a da ga odmah ne raskrinkaju kao lašca koji, eto, tvrdi da je sve pisao istinito, a usuđuje se podvaliti im takvu drsku izmišljotinu o nekakvoj velikoj državi u kojoj su i Raška i Bosna, i Bijela i Crvena Hrvatska. Ako bi to bila izmišljotina popa Dukljanina, ili bilo koga drugoga, ne bi se mogla nikako održati, barem ne u XII stoljeću. A da je to izmislio, kako bi mu vjerovali ostalim tvrdnjama koje nijesu mogli kontrolirati? Ako su ga molili da napiše taj ljetopis, njega već starca, sigurno da je uživao glas časna, istinoljubiva i učena čovjeka, a

uostalom, među onim „starcima“ koji su ga molili da preve-
vede sa slavenskoga na latinski taj „*Libellum Gothorum*“
za koji da se latinski kaže „*Sclavorum regnum*“, zar ni-
jesu i sami znali barem za ime zemlje u kojoj su rođeni,
odrasli i ostarjeli? Zar bi i njima mogao lagati? Sigurno,
ne. On im je mogao pružiti za starije doba pojedine ne-
točne podatke, mogao je napraviti zbrku sa tolikim ime-
nima vladara, mogao je još u mnogočemu pogriješiti, ali
u ovom kapitalnom podatku nije mogao ni smio ni pogri-
ješiti ni lagati. Već je Vj. Klaić pisao: „Dukljanin, mada
je mnogo toga pobrkao, ipak je mogao znati, kako se zva-
la zemlja koja mu bijaše postojbina, a sigurno nije imao
razloga da je inače zove, nego što se je odista zvala”.⁶ S
Klaićem se slagao i Lj. Hauptmann: „Isti refren (tj. da su
Dukljani zapravo Hrvati, op. I. O.) odjekuje i iz Ljetopisa
popa Dukljanina, koji pišući nekako između 1160. i 1180.
zove Gornju Dalmaciju od Duvna do Drača (Crvenom)
Hrvatskom. Dakako, Dukljanin je kao historik na rđavu
glasu (sav prvi dio njegova spisa uzorno je smušen, ali
za dvanaesti vijek i geografiju južne Dalmacije historici
se služe njime obilno, jer je bio svećenik upravo dukljan-
ske arhiepiskopije, po svoj prilici upravo iz njenog sredi-
šta, tj. iz samoga Bara). Ni najradikalnije, kritika prema
tome nema prava pretpostaviti da Dukljanin nije znao,
gdje živi, kada meće neretljansku oblast, Zahumlje, Tra-
vunju, Konavle i Duklju u Crvenu Hrvatsku. Naprotiv,
takva se kritika mora oboriti na jedinoga koji još uopće
zastupa srpstvo ovih krajeva, na Konstantina. I zbilja,
on se demantira pače sam, kad u 33. glavi primjećuje:
„Rod antipata i patricija Mihajla, sina zahumskog kneza
Viševića, došao je iz (zemlje) nekrštenih na rijeci Visli.“
Jer na Visli sjede Bijeli Hrvati! Tradicija tobože srpske
dinastije u Zahumlju sačuvala je dakle uspomenu da ona
potječe iz pradomovine Hrvata”.⁷ Ovaj argument toliko je
prirodan i logičan da bi već sam po sebi bio dovoljan da
nas uvjeri kako pop Dukljanin pričajući o Bijeloj i Crve-

noj Hrvatskoj nije ništa izmislio, već nam samo zabilježio realnu i opće poznatu činjenicu. Sasvim nam je onda prirodno mišljenje oca hrvatske kritičke povijesti Ivana Lucića iz XVII stoljeća koji u glavi III knj. II svoga poznatog djela „De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex” kaže da je pop Dukljanin donio imena Bijela i Crvena Hrvatska kao „imena koja su u njegovo doba bila u običaju.“

Istina, kao povjesničar, pop Dukljanin ne uživa dobar glas. Ivan Lucić je odbio da se njegovim djelom služi. U pismu od 3. studenoga 1651. koje je iz Trogira pisao svome prijatelju Valeriju Ponte piše: „Ho cominciato l’impresa (tj. pisanje povijesti Hrvatske i Dalmacije, op. I. O.) la quale mi (darà) di più fatica di quello m’imaginavo. Tuttavia non mi perdo d’animo, ne voglio abbandonarla. Ho fatto il rafronto tra l’Historia delli Re di Dalmatia, stampata italiana nell’opera del Regno degli Slavi, con parte di quella manuscritta in schiavo et con la terza tradotta da quella in latino da Marco Marulo, delle quali con buona gratia di V. S., dopo tanta fatica, non mi voglio valere in nulla“.⁸

Povjesničari novijeg vremena nemaju uvijek posve određeno mišljenje o vrijednosti Ljetopisa popa Dukljanina. F. Rački u svojoj raspravi „Scriptores rerum chroaticarum pred XII stoljećem”⁹ odlučno se izjasnio: „Gdje se pop Dukljanin primiće kraju, ima njeku vrijednost za zemljopis i poviest Duklje ili Zete i bližih joj priedjela, a za Hrvatsku nikakvu”. Ivan Kukuljević je bio prilično nedosljedan u svome sudu, jer na jednom mjestu svoga rada „Prvovjenčani vladaoци Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune”¹⁰ piše: „Ni po svoj prilici nije ljetopisac dukljanski, kao ni kasnije pisac ljetopisa hrvatskoga, po zraku lovio ona mnoga imena vladaoца, što hrvatskih što srpskih, o kojih je što više što manje prozborio, samo se ne zna, niti će se od veće strane tih vladalaca ikada saznati, kojemu plemenu, kojemu vremenu pripadaju”. Četiri

stranice dalje kaže da je pop Dukljanin „slab povjesnik, a još slabiji poznavalac zemljopisa”, ali na drugom mjestu¹¹ opet veli da je „dosadašnja kritika, može biti prerano svoj oštar sud izrekla, držeći sve ono za bajku, što oni (tj. ljetopisci, op. I. O.) o starijoj povijesti i narodopisu govore“, te još¹²: „Naša glavna zadaća bijaše istaknuti da stari naši ljetopisci nisu pisali samo bajke, te opovrći po mogućnosti ono krivo mnijenje: „da ovi ljetopisci za domaću povijest neimaju baš nikakvu vrijednost, niti u materijalnom niti formalnom obziru“, kako novija, tobože trijezna kritika bijaše počela tvrditi. Po našem barem sudu ima i u ovih ljetopisih, osnovanih na pučkom predanju i na starih nam nepoznatih izvorih, mnogo bogata zrna i čiste istine, kao što počimlju priznavati i neki noviji inostrani zgodopisci“. Nešto prije izrazio se dosta pozitivno o Ljetopisu popa Dukljanina Matija Mesić: „Za vjekove, dobi Zvonimirovoj bliže, jasno to dokazuje dukljanska kronika u svojoj novijoj i produženoj redakciji, koja uze sve svoje velike mane i nedostatke ipak tu vrijednost ima, da je uzčuvala njeke narodne predaje načinom takovim, da im je barem jezgru ostavila neporušenu“.¹³ A. Dabinović je smatrao da je Ljetopis popa Dukljanina djelo koje ima krupnih pogrešaka i nemogućnosti, ali se opet „ne može zabaciti sve što je pop Dukljanin naveo, jer se po njegovu spisu vidi da je upotrijebio nekoliko starih, nama pobliže nepoznatih vrela“. Zato Dabinović drži da je „teško prijeći naprosto preko navoda popa Dukljanina o saboru na Duvanjskom polju“.^{13a}

Ali vratimo se Ljetopisu. Vidjeli smo da se u njemu prvi put spominje Bijela i Crvena Hrvatska u IX glavi. U skladu s podjelom države, kako je iznesena u toj glavi, spominje se da je Razbivoj vladao u Primorju, a Vladimir u Srbiji,¹⁴ u glavi XV spominje se pobuna Bijele Hrvatske protiv kralja Hranimira,¹⁵ dok u glavi XX pripovijeda se kako su Nijemci (Alamani) zauzeli Istru i upali u Hrvatsku.¹⁶ Glave od XIV do XX su sasvim kratke. U glavi

XXII iznosi se kako se protiv Časlava pobunio ban Bijele Hrvatske,¹⁷ a u gl. XXVIII da se Tješimir, sin Pavlimira, oženio kćerkom bana Bijele Hrvatske Čudomira, s kojom je imao dva sina, Predimira i Krešimira, a kada je Krešimir odrastao, da ga je Tješimir poslao svome tastu, banu Bijele Hrvatske, da napadne Bosnu. Poslije pobjede nad banom Bosne, Tješimirov sin Predimir pokori Crvenu Hrvatsku (kod Orbinija „Croatia Alba“).¹⁸ Bijela se Hrvatska spominje i u glavi XXIX u vezi sa pričanjem da je Predimirov brat Krešimir zavladao Bosnom, a zatim i Bijelom Hrvatskom. Glava XXXI priča kako je Stjepan, Krešimirov sin, vladao Bosnom i Bijelom Hrvatskom, i da su nakon njegove smrti Hrvatskom vladali njegovi potomci.¹⁹ U glavi XXX za četiri oblasti Crvene Hrvatske dolazi izraz Tetrarhija, isto u glavi XXXII.²⁰ Donja Dalmacija spominje se još u XXXVIII glavi, ali se posebno ne naziva i Bijelom Hrvatskom.²¹ Iz ovoga vidimo da se Bijela Hrvatska spominje po jedanput u glavi IX, XV, XXII, XXIX i XXXI, dva puta u glavi XXVIII, Crvena Hrvatska po jedanput u glavi IX i XXXI, Gornja Dalmacija u glavi IX, Donja Dalmacija u glavi IX i XXXVIII, u glavi IX i XIV Primorje i Srbija, i dva puta Tetrarhija, u glavi XXX i XXXII. Znači da je Bijela Hrvatska spomenuta sedam puta, Crvena Hrvatska dva puta, Primorje i Srbija dva puta, Donja Dalmacija četiri puta i Gornja Dalmacija dva puta. Dakle sve u svemu sedamnaest puta donose u Ljetopisu popa Dukljanina podaci koji su u vezi sa podjelom države kako je iznesena u glavi IX. U *Historiji naroda Jugoslavije* (knj. I, 1953.) napisao je J. Šidak: „Kako pop Dukljanin, na dva mjesta svoga Ljetopisa, upotrebljava naziv *Croatia Rubea* (Crvena Hrvatska) za područje od Duvna do Drača – tj. Gornju Dalmaciju, odnosno oblasti Zetu, Travuniju i Hum, koje su u XI st. ušle u sastav Dukljanske države – razlikujući pri tome Crvenu Hrvatsku od Bijele (*Croatia Alba*) na sjeverozapadu, postoje različita mišljenja o autentičnosti i sadržini toga nazi-

va.“ Pa još dalje: „Poslije sviju dosadašnjih pokušaja, ime Crvena Hrvatska, za koje je pop Dukljanin jedini izvor i koje on upotrebljava u vezi sa svega dva“ (potcrtao I. O.), nesumnjivo izmišljena podatka, „valja pokušati na drugi način rastumačiti, ako je uopšte moguće“ (Radojčić 1929).²² Dakle Šidak misli da je podatak o Crvenoj Hrvatskoj izmišljen (na temelju čega?), i da je pop Dukljanin jedini izvor za nj. Prije svega podatak o Crvenoj Hrvatskoj ne smijemo odvojiti od drugih podataka, tj. o Bijeloj Hrvatskoj, Primorju i Srbiji, Donjoj i Gornjoj Dalmaciji, jer su svi ti nazivi rezultat, prema Dukljaninu, samo jedne političko-teritorijalne podjele, pa se prema tome ta podjela ne spominje samo dva puta, nego sedamnaest, a to nije isto, jer iz Šidakove formulacije navedenih rečenica neupućeni bi čitalac stekao uvjerenje da se o tome govori u Ljetopisu samo dva puta. Jasno je, ako se spominje Bjela Hrvatska, da to pretpostavlja i neku drugu, u ovom slučaju Crvenu Hrvatsku, pa makar se posebno odmah i ne spominjala. Uostalom za vrijednost samoga podatka i nije toliko važno koliko se puta spominje, ali jest u drugom pogledu; naime, za nas je važna činjenica da se ova podjela spominje u glavama IX do uključivo glavu XXXI, dotično u obliku Donja Dalmacija u glavi XXXVIII. Evo zašto:

M. Medini²³ na temelju jezične analize Ljetopisa došao je do ovih rezultata:

- 1: Ljetopis se sastoji od Trebinjskog ljetopisa (gl. I–XXXV) nastala oko god. 1020., legende o sv. Vladimiru (gl. XXXVI) i Dukljanskog ljetopisa (gl. XXXVIII–XLVII).
- 2: Legenda o sv. Vladimiru bliža je dukljanskom dijelu po vremenu i mjestu postanka.
- 3: U glavi I do VII pripovijeda se o dolasku Gota i jezik se u ovim glavama uopće razlikuje od Dukljaninova. Možda je postojalo kao posebno djelo i nekakav „*Libellus Gothorum*“.

- 4: Glava XXX pokazuje tragove raznih pisaca.
- 5: Dukljaninov Ljetopis prerađen je u Dubrovniku negdje u XIV stoljeću, naročito glave XXXI i XXXII. Ljetopis popa Dukljanina nije nam sačuvan, već samo dubrovačko prerađenje ovoga Ljetopisa.
- 6: Takozvana hrvatska redakcija Ljetopisa (gl. I–XXIII) je prijevod s latinskog teksta koji je stariji od sačuvanih latinskih tekstova.
- 7: Ako u tzv. Trebinjskom ljetopisu ima očitih anahronizama i nemogućnosti, vjerojatno je, da one potječu od kasnijih prerađivača, Dukljanina i drugih, a ne od samoga Trebinjskog ljetopisa.

Medinijevi argumenti su uvjerljivi i za njegovu jezičnu analizu kazao je V. Mošin: „... ističem još jednom točnost i pouzdanost Medinijeve analize”.²⁴ Moglo bi se s pravom primijetiti da je rezultat Medinijeve jezične analize u suprotnosti sa tvrdnjom popa Dukljanina da je svoj Ljetopis u starosti sa slavenskoga preveo na latinski, jer u tom slučaju morali bismo očekivati jedinstvenost stila i jezika u čitavom djelu. Budući da ta jedinstvenost ne postoji, moramo naći za to neko objašnjenje. Mislim da je moguć samo jedan odgovor: Trebinjski ljetopis pisan latinskim jezikom postojao je još u doba popa Dukljanina kao posebno djelo, pa kod prevođenja svoga djela pop Dukljanin nije trebao prevoditi i Trebinjski ljetopis, nego ga je naprosto prepisao ili tek ponešto preradio. Dakle, i ova nas primjedba dovodi do zaključka da je postojao Trebinjski ljetopis.

Rezultat Medinijeve analize Ljetopisa da je postojala Trebinjska kronika za naše je pitanje od posebne vrijednosti. Nazivi Bijela i Crvena Hrvatska dolaze jedino, kako smo vidjeli, od glave IX do uključivo glavu XXXI. Budući da se u prvim glavama govori o Gotima, znači da se nazivi Bijela i Crvena Hrvatska nalaze baš u samom Trebinjskom ljetopisu, pa je prema tome svjedočanstvo o

tim nazivima starije za više od jednog stoljeća od onoga što se do sada držalo, a time mu i vrijednost biva veća. Ne možemo ni zamisliti da bi pop Dukljanin, ili kasniji prerađivači njegova ljetopisa, unijeli u tekst te nazive, jer bismo u tom slučaju nalazili te nazive i u ostalim dijelovima Ljetopisa. Ova činjenica, uz argumente što ih je unio Medini, i još prije Lj. Jovanović i K. Jireček,²⁵ još je jedan dokaz da dio od gl. IX do XXXV sačinjava posebno djelo što ga je pop Dukljanin uključio u svoj Ljetopis. Imena Bijela i Crvena Hrvatska, prema tome nijesu nikakvi kasniji dodaci, interpolacije, i Trebinjski nam ljetopis jamči da su postojala svakako do barem sredinom XI stoljeća u vezi sa teritorijalno-političkom podjelom države, a kasnije, u novoj političkoj konstelaciji, nijesu pala u zaborav, jer bi ih inače pop Dukljanin izostavio, ili bi se barem nekom primjedbom na njih osvrnuo. Kako pop Dukljanin nije našao potrebnim da u tom pogledu ništa ne mijenja u tekstu Trebinjske kronike, možemo zaključiti da su ti nazivi bili poznati, a možda još i u upotrebi, u Duklji i u XII stoljeću.

Kao izravnog svjedoka, dakle, imamo pisca Trebinjskog ljetopisa, a kao neizravnog svjedoka za nazive Bijela i Crvena Hrvatska popa Dukljanina. Ali nijesu oni jedini svjedoci: za naziv Bijela Hrvatska svjedoči nam i pisac bilježaka nađenih u knjižnici obitelji Garagnin-Fanfogna. Jedna bilješka priča kako su poslanici prougarske stranke u Hrvatskoj došavši pred mađarskog kralja izjavili: „Croates Albi sumus“.²⁶ Ruski ljetopisac Nestor, koji je umro početkom XII stoljeća, isto tako naziva ovu Hrvatsku na Jugu, u Dalmaciji, Bijelom Hrvatskom. On, naime, piše: „Poslije mnogo vremena sjedoše Slaveni oko Dunava, ondje gdje su sada Ugarska i Bugarska, a razidoše se po zemlji, prozvavši se svojim imenima, već prema mjestima gdje su sjeli. Oni koji su sjeli oko rijeke Morave prozvaše se Moravci, a drugi dadoše sebi ime Česi; još su Slaveni Bijeli Hrvati, Srbi i Korutanci“.²⁷

Ako ovome dodamo i ono što je zabilježio bizantski car Konstantin VII Porfirogenet u X st. o Bijeloj Hrvatskoj, imamo za taj naziv barem 5 svjedoka: u X st. cara Konstantina, u XI nepoznatog pisca Trebinjskog ljetopisa, u početku XII st. Rusa Nestora, sredinom ili u drugoj polovici istoga stoljeća popa Dukljanina i nepoznatog pisca splitskog ljetopisa, a njihova svjedočanstva ni uz najbujniju maštu ne možemo dovesti u međusobnu ovisnost, znači: ova svjedočanstva moraju zadovoljiti i najstrožu naučnu kritiku.²⁸ Ne smeta što car Konstantin spominje naziv Bijela Hrvatska u vezi sa sjevernom Hrvatskom, jer, kako sam kaže, jedan dio tih Hrvata početkom VII st. odselio se sa sjevera i naselio u Dalmaciji, dijelu Ilirika i Panonije, pa ako Nestor nešto poslije priča o dolasku zapadnih Slavena s juga, to nam njegovo pričanje samo potvrđuje pripovijedanje cara, Konstantina, naime, da su Hrvati na sjeveru i oni na jugu pripadali istoj narodnoj zajednici. U povijesti ćemo naći da su uzete kao vjerodostojne tvrdnje koje spominje samo jedan pisac, pa kako da onda odbacimo svjedočanstvo petorice pisaca čiji su podaci, iako jedan piše u Carigradu, drugi u Rusiji, a treći piše u Hrvatskoj i žive k tome u različito doba, tako lijepo slažu?

POGLAVLJE II.

Činjenica da se u Ljetopisu popa Dukljanina nalazi uklopljena Trebinjska kronika, i da sam pop Dukljanin kaže da je svoj Ljetopis pisao na temelju onoga što je čitao ili čuo od otaca i djedova, to što u gl. XXXVI u kojoj se opisuje život sv. Vladimira, pozivlje čitalac da, ako želi o njemu više saznati, „librum gestarum eius relegat“, ili u gl. IX: „... quos qui velit agnoscere, librum Sclavorum qui dicitur Methodius legat“, upućuje nas svakako na postojanje i drugih ljetopisa, životopisa i zapisa i prije Trebinjskog ljetopisa, a svakako prije nego je živio pop Dukljanin. Bez obzira da li su ti podaci bili u izvornom tekstu ili su glosa nekog kasnijeg čitatelja, oni nam ipak svjedoče za postojanje takvih djela.

Pitanje o postojanju ili ne takvih djela toliko potrebnih za povijesna istraživanja bio je predmet posebnih studija naših povjesničara, ali su se rezultati njihova rada prilično razlikovali. Rački je još god. 1868. pisao: „Mi južni Slaveni uobće a Hrvati napose niesmo sretni sa svojim ljetopisci. Dočim ovo vrelo za povjest drugim narodom, a osobito Niemcem i Talijanom, teče veoma obilato, kod nas je ono dosta slabo. Istina je, da je mnogo ljetopisa utonulo u onom uzburkanom moru, kojim je ladjica naše domovine u prošlosti plovila. Sam Ivan Kukuljević S. navodi... više takovih ljetopisa, koje napominju naši stariji povjestnici, za koje mi sada neznamo, kano što ljetopisi i bilježke Mihajla Solinjanina iz XI vieka, Baltazara Splječanina, arcidjakona Ivana Kosničkoga iz XIV vieka, Emanuela Hrvojeva bilježnika, Matije Držića, Ivana Barbete, Kristofora Krizonia i Marka iz Dubrave, svih ovih iz XV vieka, onda Ljudevita Beccatellia i Eusebija Kabožića te Mihajla i Fausta Vrančića iz XVI vieka“.¹ I u jednoj kasnijoj raspravi osvrnuo se na pitanje postojanja domaćih ljetopisa, pa kaže: „Jedino što se za onu dobu

može za stalno utvrditi jest, da je crkva u Dalmaciji i Hrvatskoj bilježila znatnije zgode, koje su se neposredno nje, a sporedno i povjerena joj naroda ticala“, a nešto dalje nastavlja da su opće kulturne prilike kod Hrvata bile kao i kod drugih naroda zapadne Evrope, pa da bi trebalo očekivati i kod nas povijesnih djela, ali da ima samo nešto o životima svetaca i znamenitih crkvenih dostojanstvenika, da je „sva prilika, da osim ovih bijaše nekada više životopisa, odnosećih se ne samo na svete nego i na druge zaslužne ljude“. Ipak smatra da ljetopisa nije bilo: „Nigdje, u nijednom spomeniku ne ima traga ikakovu ljetopisu iz one dobe. Ne imade mu traga ni među knjigami, koje se u naših listinah navode“.² Međutim u ispravi kralja Petra Krešimira IV kojom potvrđuje zadarskom samostanu sv. Krševana zemljište u Diklu kaže se: „Comperimus namque in gestis proaui nostri Cresimiri maioris, quod pro remedio anime sue...“, te opet u ispravi kojom daje istom samostanu otok Maun: „Simul quia in gestis antecessorum nostrorum, regum excellentissimorum, in campis et teritoriis plurimis pro dictum monasterium inuenimus priuilegiatum....“.³ U ovim dvjema ispravama spominju se „gesta“ kralja Krešimira III i „gesta“ u kojima se govori o djelima drugih hrvatskih kraljeva. Rački je smatrao da ovdje „gesta“ znači isto što i isprava. „Ali nije potrebno, pisao je Rački, pod tom riječju razumievati kakav ljetopis ili životopis, koj bi djela onoga Krešimira nacrtao bio; već se razumievati može, i valjda se razumieva, javna, isprava ob onom daru.“ Na drugom mjestu je pisao: „Imade ipak u dvih listinah Petra Krešimira jedna rieč, na ime „gesta regum“, na koju se kralj poziva, kojoj bi se moglo dati takovo značenje, jer „gesta“ znače ne samo životopis nego i ljetopis poviesti. S toga moglo bi se pomisliti, da je Petar Krešimir imao pred očima ili ljetopis, ili životopise i poviest svojih predšastnika. Ali ovdje „gesta“ znače izprave, povelje, darovnice, podieljene po Petrovu pradjedu Krešimiru

i nasljednicah njegovih, kano što kontekst izvan svake sumnje postavlja“.⁴ Dok se u prvom citiranom odlomku Rački oprezno izražavao sa „valjda“, u drugom odlomku se kategorički izjašnjava za značenje „gesta“ – isprava, povelja. Za isprave, listine, povelje u hrvatskim sačuvanim latinskim jezikom pisanim dokumentima susrećemo nazive ACTUS, PRIVILEGIUM, CARTA, CARTULA, LITTERA, SCRIPTA i dr., ali ne i „gesta“. Ova se riječ općenito upotrebljavala u značenju „životopis, djela“, i za to bi se moglo navesti mnogo primjera. I sam Rački u svojim „Documentima“ koji su tiskani tri godine prije u kazalu uz riječ „gesta“ stavio je u zagradama „memorialia“ kao tumač riječi „gesta“ i čitavog izraza „gesta regum Chroatiae“. A „memorialia“ i upotrebljava se u smislu pripovijedanja ili izvješćivanja o događajima, a koja se temelje na sjećanju. U ovom se slučaju izdavač listine vjerojatno poziva na životopis kralja, jer su predašnje isprave propale.

N. Nodilo bio je mišljenja da se, na primjer, u Dubrovniku ne može govoriti o ljetopisima prije XV st., i to druge polovice toga stoljeća.⁵ Šišić primjećuje: „Iako ne mogu prihvatiti Nodilovo mišljenje, kao da pre XIV veka uopšte u Dubrovniku nije bilo istoriskih zapisa (anala), nema sumnje da je u drugu ruku preteran i sud Rusa Makuševa kao da je već u IX veku u Dubrovniku bilo potpuno doteranih anala i kronika“.⁶ Ovakvo mišljenje Nodila demantira vijest što ju je zabilježio Lukarević da se, naime, neretljanski knez Malduč, koji je živio u XIII stoljeću, obratio bio Dubrovčanima sa željom da opišu njegova junačka djela i djela njegovih predaka, jer da se o junačkim djelima slavenskih vojvoda čuvaju u Dubrovniku uspomene, a pisane uspomene da traju vječno.⁷ Nije li Malduč kod toga mislio baš na „Ljetopis popa Dukijani-na“? Ili je bilo i drugih sličnih djela? Ovu vijest našao je Lukarević, kako sam kaže, u veoma staroj kronici koja se tada (godine 1605.) nalazila u posjedu Franje Pucića. U

vezi s tim Šišić je pisao: „U danas nam poznatim dubrovačkim starim ljetopisima nema o toj veoma interesantnoj stvari ni pomena, no ipak izgleda, da je ovo zaista originalan podatak veoma stara Pucićeva letopisa. Knez Malduć od plemena Kačića odista je krupno istorisko lice prvih decenija XIII veka, ali, da li je taj podatak osnovan na kakvom faktu ili je sve to izmišljeno, ne može se kazati. Svakako je veoma stari Pucićev letopis najranije mogao nastati tek oko polovine XIII veka, dakle dugo posle popa Dukljanina“.⁸ Razumljivo je da se ne može kazati da li je taj podatak izmišljen ili nije, ali ako se pitamo, zašto bi bio nečija izmišljotina, morali bismo odgovoriti da razloga nikakva za to ne vidimo. Nodilo, koji je kao i Rački strog i oprezan kritičar, kaže da je Lukarević imao u rukama veoma stari ljetopis (*chronica molto antica*) u kojem se govorilo i o Neretljanima „za vrijeme prevlasti na jadranskom moru“, i da „s Neretvanima tako zvane Paganije stari Dubrovčani ne samo biše susjedi, nego i najbolji prijatelji. Ne bi dakle bilo čudo, da crpeći iz nepoznatih nam izvora, što se jednako ticahu Dubrovnika i Neretve, Lukarević zna, bolje od (dubrovačkih prvih) ljetopisaca, kazivati o davnini dubrovačkoj“.⁹

Za ovo doba imamo svjedočanstvo o još jednom ljetopisu. Miha Madijev u svojoj „Historiji“ piše: „... ipse Domaldus, olim existens in castro Clissiae, ceperat circa XX Nob. de Spalato, ut habetur in Chronicis Spaleti...“.¹⁰ Iz ovih podataka vidimo da je bilo kod nas ljetopisa, povijesnih zapisa, životopisa ne samo prije XIV ili XV st., već i prije popa Dukljanina. Od kada?

Na dvoru kneza Trpimira živio je oko godine 846. poznati teolog svećenik Gottschalk, pisac nekoliko teoloških djela, i na Trpimirovu dvoru ostao oko tri godine. U jednom od svojih djela, u raspravi „Tractatus de Trina Deitate“ spominje kneza Trpimira u vezi sa ratom protiv Bizanta. Gottschalk je preporučio svome učeniku istoga

imena da bude pri ruci knezu i da pazi na kretanje kneževa konja, jer na temelju kasa konja da se mogu predvidjeti budući događaji. Gottschalkov učenik zadatak je izvršio, a njegov je izvještaj Gottschalk zabilježio.¹¹ Ovdje se, istina, ne radi o interesu za bilježenje povijesnog događaja iz povijesnih pobuda, ali nam pokazuje da su svećenici pratili vladare i u rat, pa je nemoguće zamisliti da o tome nijesu pravili baš nikakvih bilježaka u svrhu pamćenja baš povijesnih događaja. Za Trpimira, znamo da je doveo u Hrvatsku benediktince i da im je podigao samostan. Zar oni ni o tome nijesu ništa zabilježili? Da se to ipak radilo svjedoče nam bilješke u Evandelistaru stolne crkve u Akvileji gdje se uz imena drugih hodočasnika nalazi zabilježeno i ime kneza Trpimira: „Domino Tripimero... Petrus filius domno Tripimero“.¹² U „Hrvatskoj reviji“ u broju 11. god. 1940. na str. 595. izišao je članak u kojemu pisac donosi novi podatak za Trpimira iz jednog kodeksa koji se čuva u British Museumu u Londonu. Između ostaloga u kodeksu se nalazi i ovo: „Pictori pro restauratione imaginis regis Tripimero in ista ecclesia... Pictori pro imagine regis defuncti cum filio ejus Petro et Tumithao junioris...“ Dakle, suvremeni zapis o Trpimiru, sinu mu Petru i Tomislavu mlađem. Zar nije bilo i drugih važnijih stvari i događaja da se bilježe?

Poznato je da su se prema običaju u Bizantu i u crkva-
ma u dalmatinskim gradovima, a vjerojatno i u drugim
hrvatskim crkvama, za vrijeme obreda spominjala ime-
na živih i mrtvih za crkvu zaslužnih ljudi, u tu svrhu po-
stojali su i popisi, neki pisani na povištenim pločicama,
tablicama, diptisima, a vladari su se posebno spominjali
u Laudesima i Exsultetima. Nažalost nijedan takav dip-
tih nije sačuvan.¹³ Da je bilo za povijest važnih bilježaka
pokazuje i prije spomenuti kodeks iz Britanskog muzeja,
takve su bilješke u korčulanskom kodeksu iz XII stoljeća
(ali opširnost njihova mogla bi nas navesti na misao o
postojanju pravih „gesta regum Chroatae“), a nije nevje-

rojatno da će se vremenom naći još ovakvih bilježaka u danas nam nepoznatim rukopisima. Nije isključena mogućnost da se nađu i novi ljetopisi, kao što je onaj što ga je našao G. Praga.¹⁴

Trpimirovo ime sačuvali su nam i neki kameni spomenici. Ne možemo kazati da nije bilo želje i da se nije osjećala potreba za bilježenjem važnijih događanja. Gdje je kulturni život postigao izvjesni stupanj, mora se pretpostaviti da će se netko naći da zadovolji barem taštini vladara i zabilježiti najvažnija njegova djela. A da je takav stupanj postignut u Hrvatskoj već u IX st., nesumnjivo nam dokazuje gradnja prvih samostana, razvoj graditeljstva i skulpture, slikarstva, od čega se barem nešto sačuvalo. Crkveni sabor u Splitu god. 925. preporučuje u čl. 14: „Et ut heredes suos et seruos suos litterarum studiis tradunt, quicumque christianitatem perfectam habere cupiunt...“.¹⁵ Papa Ivan X preporučuje u pismu kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu, splitskom nadbiskupu, ostalim biskupima i svećenstvu, te svim županima i narodu Hrvatske i Dalmacije: „Unde hortamur uos, o dilectissimi filii, ut uestros tenerimos pueros a cunabulis in studio litterarum deo offeratis... Quis etenim specialis filius sancte Romanae ecclesie, sicut uos estis, in barbara seu Sclauinica lingua deo sacrificium offere delectatur?“.¹⁶ Vidimo iz ovoga da se u to doba kod Hrvata razvila pismenost na slavenskom jeziku, a kako se ona pojavila tek negdje pred kraj IX st., moramo zaključiti da je za ovaj svoj relativno brzi razvoj našla povoljne okolnosti. Ona je već početkom X st. toliko raširena, da je to zabrinulo latinsko svećenstvo. Nepojmljivo je shvaćanje da su u tim prvim stoljećima Hrvati bili kulturno inertni. Zamišljati te naše pretke kao primitivne neznalice ne dozvoljavaju nam oni makar i malobrojni i skromni spomenici koje nam je vrijeme sačuvalo. Između jakog Bizanta i Franačke, te Venecije i Mađara, Hrvatska je uspjela očuvati svoju samostalnost i nezavisnost za pu-

nih pola milenija, a to ne bi mogla, da nije postigla izvjesni kulturni nivo. Kada je to Hrvatima uspjelo u kasnijim stoljećima? Država, koja je toliko trajala, i pored čestih i teških unutrašnjih borba, nije mogla biti bez dobre organizacije, a ona je mogla biti samo u društvu koje nije više „barbarsko“. Jedan dragocjeni podatak sačuvao nam je i kartular samostana sv. Petra iz druge polovice XI st. Petar Črne, utemeljitelj samostana, za koga kaže i V. Novak da je bio obrazovan čovjek, dao je dječaka Zlobu školovati: „Emimus puerum adhuc paruū, cui nuncupatur Sloba, a suo genitore, quam studio litterarum erudire fecimus, quamque libertauimus et usque ad presbiterii honore sublimare fecimus, ad eiusdem ecclesie opus ibi illum perpetuo manere volumus“.¹⁷ To sigurno nije bio jedini slučaj. Ne smijemo zaboraviti da su sačuvane isprave i drugi izvori veoma rijetki, i u toj relaciji treba gledati i na one malobrojne sačuvane vijesti. Ako je od hrvatskih protestantskih knjiga sačuvana jedva jedna od stotine, ne treba se čuditi što je tako malo sačuvano iz onih tako davnih stoljeća. Ako uzmemo u obzir da su te protestantske knjige namjerno uništavane, možemo isto kazati i za one druge: propadale su u ratovima, požarima, a sistematski su ih uništavali i Mlečani. U Hrvatskoj je bilo mnogo samostana benediktinaca,¹⁸ a oni su bili u isto vrijeme i središta kulturnog rada, u njima su se prepisivale i ukrašavale crkvene knjige ne samo na latinskom jeziku, već i na slavenskom jeziku a pisane glagoljicom. Od te djelatnosti nije skoro ništa ostalo. Tek koji ostatak kao što je tako zvani *Glagolita Clozianus* iz X ili XI st., nekada vlasništvo kneza Ivana Frankopana Krčkoga. Godine 1222. prepisao je pop Nikola Rabljanin psaltir iz rukopisa koji da je bio pisan po zapovijedi splitskoga nadbiskupa Teodora (880.-890.). Taj psaltir „kojemu se poslije svaki trag zameo, bio bi najstarija naša knjiga, sastavljena još za života sv. Metodija“.¹⁹ Da je bilo u benediktinskim samostanima knjižnica, znamo, jer je

po pravilima reda sv. Benedikta svaki samostan morao imati knjižnicu. Iz isprave bana i protospatara Stjepana od god. 1042. kojom bogato dariva samostan sv. Krševana u Zadru doznajemo, između ostalih, da je samostanu darovao osamnaest knjiga.²⁰ Toma arcidakon spominje da je splitski nadbiskup Lovre u drugoj polovici XI st. poslao jednog mladića čak u Antiohiju da izuči za zlatara i rezbara, u stvari poslao ga je tamo da se usavrši u tim vještinama. Isti pisac nam je zabilježio još jedan podatak. On kaže da su braća Matija i Aristodij, sinovi Zorobabela, bili odlični slikari i zlatari i „competenter etiam latine et sclauonice litterature habebant peritia“.²¹ Dakle nam i Toma arcidakon svjedoči za postojanje djela na hrvatskom jeziku u prvoj polovici XIII st., a to je značajna činjenica. Sam pop Dukljanin veli da je svoje djelo preveo sa slavenskoga na latinski jezik, pa iako je živio jedno stoljeće prije, zašto da mu ne vjerujemo? N. Klaić u osvrtu na mišljenje J. Kovačevića da su ove Dukljaninove riječi puka tada uobičajena forma, primjećuje, da su se tadašnji pisci ipak služili nekim nama nepoznatim spisima i povijesnim izvorima.²² Ako bismo i pretpostavili da su tvrdnje Dukljaninove da je svoje djelo pisao na nagovor drugih samo ondašnja stilska moda, to još uvijek ne znači da ga uistinu nijesu prijatelji nagovarali da piše svoj Ljetopis. Pa ako bismo uzeli da je to uobičajena forma, zašto bi to morala biti i tvrdnja da je svoje djelo u starosti preveo sa slavenskog na latinski? Gradovi u primorju nijesu imali samo romansko stanovništvo, nego i hrvatsko, a neki su bili naseljeni samo Hrvatima, kako nam kazuje Edrizi. U Dubrovniku je po mišljenju A. Liepopila talijanski jezik hvatao sve više maha tek u XV st., kada mnogi i svoja, hrvatska prezimena potalijančuju ili polatinjuju.²³ U XIV st. Ivan Ravenjanin kaže za Dubrovčane: „Ja sam svima, a svi meni idioti. Sve moram obavljati po tumaču, a k tome nespretnu da Bog sačuva.“ To jest, on ne zna hrvatski, a Dubrovčani ne znaju tali-

janski. Za same dubrovačke svećenike kaže da su neuki, i da tek znaju nešto čitati u materinju jeziku.²⁴ Da je taj „materinji“ jezik bio dubrovački romanski jezik, Ivanu Ravenjaninu ne bi bio potreban tumač. Nodilo uzimao je ove riječi kao dokaz da su svećenici u Dubrovniku bili neuki, a nije računao na subjektivnost pisca i na njegovo raspoloženje, ili bolje, neraspoloženje. Godine 1494. putovao je našim primorjem Petar Casole iz Milana. Stigao je i u Dubrovnik koji opširno opisuje. Talijanski svećenik fra Francesco s kojim je putovao održao je propovijed u dubrovačkoj katedrali: „Fu predica molto utile“, zabilježio je Casole, „a chi la intendeva, imperochè sono Schiavoni, et credo che tutti non intendesseno la lingua“.²⁵

U samostanskim knjižnicama u Hrvatskoj sačuvan je relativno veliki broj knjiga, od kojih uz rukopise ima i mnogo inkunabula. To su djela poznatih učenjaka i književnika onoga vremena, pa s pravom kaže Badalić da ona pokazuju na kulturnu razinu naših ljudi onoga vremena, a ona nije bila nimalo niska, naprotiv. Godine 1474. u Rimu je izišlo tiskom djelo Nikole Modruškog „Oratio in funere Petri Cardinalis S. Sixti“, a tri godine poslije u Veneciji Šibenčanina Jurja Šižgorića „Carmina et elegiae“. Tada se javljaju i dva Hrvata, majstora tiskarske vještine, Andrija Paltašić i Dobrić Dobrijević.²⁶ Marulić spominje „začinjavce“, hrvatske književnike koji su mu prethodili, a o kojima ne znamo ništa, kao ni o njihovim djelima. Marulićeva „Judita“ izišla je tiskom za dvije godine u tri izdanja. Da li su tada Hrvati doživjeli kakav veliki uspjeh, politički ili ekonomski, koji je mogao ne samo izazvati tako veliki interes za književnost i nauku? Hrvati su tada dali i Evropi ne beznačajan broj znamenitih ljudi. Petnaesto stoljeće jest stoljeće gubitka primorskih gradova i ortaka, teških borba s Turcima i gubitka velikog teritorija. U slijedećem stoljeću ti se gubici nastavljaju. Nema ni govora tada o ekonomskom blagostanju, preduvjetu za naučni i umjetnički rad i djelatnost.

Naprotiv, to je razdoblje naglog opadanja u političkom i ekonomskom pogledu, pa živa intelektualna aktivnost koju možemo registrirati ne može se drukčije tumačiti, već kao posljedicu od prije postojeće žive djelatnosti na polju kulture. Ako se u XIII st. govori o poznavaocima hrvatske književnosti, ako se već u X st. pape zabrinjavaju zbog širenja slavenske pismenosti, ako su Dubrovčani god. 1472. htjeli za službeni jezik uvesti hrvatski umjesto svoga romanskoga,²⁷ ako Marulić spominje prije svoga vremena postojanje pjesnika, ako imamo bilježaka o ljetopisima i ljetopiscima počevši od X i XI st. (Trebinjski ljetopis, „gesta regum“), kako onda negirati postojanje kulturne djelatnosti kod Hrvata u tim stoljećima? Ako se u XV st. susrećemo sa djelima književnika koja su nam ne samo poznata, nego pojedina i vrijedna, bez obzira da li su pisana na latinskom ili hrvatskom jeziku, kako ne pretpostavljati književnu djelatnost i prije, pa makar i skromnu?

POGLAVLJE III.

Ljetopis popa Dukljanina sačuvan je u četiri redakcije: latinskoj, hrvatskoj (tzv. Hrvatski ljetopis), u Marulićevu prijevodu sa hrvatskoga jezika na latinski i Orbinijevu sa latinskog na talijanski jezik. „Hrvatski ljetopis“ i Marulićev prijevod nemaju uvoda koji ima glavni latinski tekst i Orbinijev tekst. U Uvodu, kako smo vidjeli, pop Dukljanin kaže da je preveo sa slavenskoga na latinski jezik spis o Gotima – „Libellus Gothorum“ što se latinski zove „*Scavorum regnum*“, a što Orbini prevodi „che dalla lettera Slava traduceSSI loro nella latina il libretto de’Gothi, da Latini chiamato Regno degli Slavi“. To „slavensko kraljevstvo“ Maruliću jest hrvatsko kraljevstvo, tako je on to shvatio. Doduše, Marulićev prijevod nema uvoda, ali kao uvod nalazi se pismo što ga je pisao prijatelju Dminu Papaliću i u kojem kaže: „Comentario- lum a te in Craina nuper repertum, inter vetustissimas gentis illius scripturas dalmatico idiomate compositum, tuo rogatu latinum feci, Croatiae Dalmatiaeque regum gesta continentem, res certe digna relatu, et quam non solum nostrae vernaculae linguae gnari, sed etiam Latini intelligent...“.¹

Za popa Dukljanina Goti su Slaveni, a pod Slavenima Marulić razumijeva Hrvate, a „regnum Sclauorum“ mu je „regnum Dalmatiae et Croatiae“. Hrvatska redakcija razlikuje Hrvate od Gota, jer su joj Goti „ljudi tvrđi i golemo ljuti prez zakona kao divlji“, i stavlja ih nasuprot kršćana koje su Goti potukli: „i prez izma bi pobijena strana krstjanska i ubijen bi kralj istrijanski i mnogo ti- suć krstjani po dobitju bi pod mač obraćeno i vele Hrvat bi pobijeno“.² Šišić je držao da se Goti ovdje uzimaju ne u narodnom već vjerskom smislu: „Ali kada „Goti“ prime krst, oni pre svega prestaju da budu „Goti“, preobrazivši se u Slavene, i podjedno postaju, kao po nekom čudu,

blagi i dobri, sem retkih izuzetaka“.³ Vjerojatno je ovdje Šišić u pravu, kao i dalje, kada tumači da se o Gotima moglo još štošta pamtit, jer je gotska država obuhvaćala naše krajeve do Drine, ali to nije morao biti i jedini razlog. Nije isključeno da je ponegdje u našim krajevima bilo ostataka Gota i da su igrali i dalje neku političku ulogu među doseljenim Slavenima. Jireček baš u vezi sa spominjanjem Gota u Ljetopisu popa Dukljanina donosi citat iz uputstva dubrovačkim poslanicima u Bosni iz godine 1432.: „Cotrumano Gotto, da qual a avuto origine e principio li reali di Bosna“.⁴ Razumljivo, da izjednačavanje Slavena i Gota je posve pogrešno, ali shvatljivo za ono doba. Goti su možda bili poznatiji u Donjoj Dalmaciji jer se gotska država protezala do Drine, ali samo možda, pa je i prvi dio Ljetopisa popa Dukljanina mogao nastati na tom području, naime taj „Libellus Gothorum“. Lj. Jovanović u svojoj raspravi „O Letopisu popa Dukljanina“ dokazivao je da je taj prvi dio čisto hrvatski sastav jer da je među Hrvatima živjela teorija da su Slaveni bili i Goti, da su Hrvati potomci Gota, a da su kod Srba vladale sasvim druge teorije o Gotima.⁵ Ova tvrdnja možda i nije tako uvjerljiva ako se sjetimo da Toma arciđakon govori baš o Raškoj kao gotskoj zemlji: „In terra uero Getarum (Gothorum), que nunc Seruia seu Rasia nuncupatur...“.⁶ Dokaz za svoju tezu Jovanović ovako izvodi: mišljenje da su Goti Slaveni susrećemo među Hrvatima, Hrvati su živjeli u Donjoj Dalmaciji, dakle taj dio Ljetopisa popa Dukljanina je tu nastao. Ali mogli bismo izvesti isto tako posve drukčiji zaključak: prvi dio Ljetopisa popa Dukljanina je po sadržaju „čisto hrvatski“ sastavak; budući da je Ljetopis popa Dukljanina nastao na području Gornje Dalmacije, krajevi Gornje Dalmacije su hrvatski krajevi. Budući da ne znamo gdje je nastao taj „Libellus Gothorum“, razumljivo je da ovakvo zaključivanje nema vrijednosti. Vrijedna je pažnje tvrdnja da je taj prvi dio nastao među Hrvatima, pa nije važno da li je nastao u Donjoj ili Gornjoj Dalmaciji.

U tekstovima pojedinih redakcija Ljetopis popa Dukljanina ima izvjesnih razlika, naoko neke su sitne, ali su međutim važne. Originalni rad popa Dukljanina na hrvatskom jeziku, kao i nepoznatog pisca Trebinjske kronike nijesu sačuvani, a isto tako ni originalni rad pisan na latinskom jeziku. „Hrvatski ljetopis“ nije prijepis s originalnog, hrvatskim jezikom pisanog, djela popa Dukljanina jer se u tekstu Hrvatskog ljetopisa mogu utvrditi jezične konstrukcije koje odgovaraju latinskim konstrukcijama, na što je već upozorio Črnčić.⁷ S njim se slaže i Medini koji kaže da hrvatska redakcija nosi dosta jasne tragove prijevoda sa latinskoga (glava I – XXIII), i na temelju uspoređivanja sa latinskom redakcijom zaključuje da je onaj latinski tekst po kojemu je izrađen hrvatski prijevod bio stariji od sačuvanih, i da je hrvatska redakcija na više mjesta bliža izvornom tekstu.⁸ S obzirom na činjenicu da je u Hrvatskom ljetopisu ime Hrvat gdje je u latinskoj redakciji ime Slaven, a znamo iz mnogobrojnih drugih dokumenata da se ime Hrvat na latinskom obično prevodilo sa „Slaven“ (tako i u Veneciji „Riva od Horvatov“ sa „Riva dei Schiavoni“), nestanak hrvatskog originala i u tom pogledu je težak gubitak.

S. Gunjača smatra da je Marulićev tekst vredniji i pouzdaniji od hrvatske redakcije,⁹ ali se ne može poricati da je opravdan dojam koji stičemo čitajući Marulićev prijevod da je obrazovani humanist, kakav je bio Marulić, dosta toga u tekstu mijenjao, nešto da bi tekst na pojedinim mjestima učinio jasnijim, a nešto, možda, da bi uskladio pojedine dijelove Ljetopisa sa vlastitim znanjem. Perojević je, opet, smatrao da je „Hrvatski ljetopis“ nastao u okolini Splita neovisno i prije Ljetopisa popa Dukljanina,¹⁰ ali se ovo mišljenje ne može prihvatiti. Da bismo uočili razlike između pojedinih redakcija, potrebno je da ih međusobno usporedimo. Uzmimo onaj pasus u kojem se govori o podjeli države (L – latinska, H – hrvatska, M – Marulićeva, O – Orbinijeva redakcija).

L.: „Post haec... divisit provincias et regiones regni sui ac terminos et fines earum hoc modo: secundum cursum aquarum, quae a montanis fluunt et intrant in mare contra meridianam plagam, Maritima vocavit; aquas vero, quae a montanis fluunt contra septentrionalem plagam et intrant in magnum flumen Donavi, vocavit Surbia. Deinde Maritima in duas divisit provincias: a loco Dalmae, ubi rex tunc manebat et synodus tunc facta est, usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam, quae et inferior Dalmatia dicitur... Item ab eodem loco Dalmae usque Bambalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrachium, Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur... Surbiam autem, quae et transmontana dicitur, in duas divisit provincias: una a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque ad montem Pini, quam et Bosnam vocavit, alteram vero ab eodem plagam usque ad Lapiam et (ad paludem Labeatidem), quam Rassam vocavit“.¹¹

O.: „et divise le provincie del suo regno, assegnando a ciascuna i suoi confini. Quelli luoghi, ch'erano tolti di mezo dall'acque, che scorreno da i monti, et facendo volta verso mezo giorno, entrano nel mare, chiamò paese maritimo. Ma quell' altro paese, ch' è diviso dall' acque, che vanno verso settentrione et entrano nel Danubio, chiamò Surbia. Spartì da poi questi luoghi maritimi in due provincie: da quel luogo di Dalma, dove il re allora dimorava et il consilio fu fatto, insino a Valdevino, cioè Vinodol, chiamò Croatia Alba, la qual' è detta etiandio Dalmatia inferiore... Parimente da quel medesimo luogo di Dalma infin alla città di Bambalona, hora Durazzo detta, chiamò Croatia Rubea, la qual' è detta etiandio Dalmatia superiore... La Surbia che guarda verso settentrione spartì in due provincie. Una dal gran fiume Drino verso la regione occidentale fin'al monte Pino, chiamato ancor Bosna, et l'altra dal detto fiume verso il paese orientale insino a Lusria et alla palude Labeate, et questa chiamò Rassia“.¹²

H.: „Potom toga četiri dni čtiše stare privileže, ki bihu iz Rima prinesene, tako grčkih kako svih kraljevstvi i gospodstva jezika hrvackoga, tako primorsko, kako zagorsko... I svim zemljam mejaše položivše i sve naredivše, što je s onu stranu gore k moru, prozva Primorje, (a što je meju rikami), ke ishode iz gor od zapada sunčenoga i pristaju u veliku riku Dunaj, onoj zvaše Surbiju. I Primorje razdili na dvoje počamši od mista i grada ki po poganih bi razrušen, ki se zove Dalma, gdi sa shodom biše, deri do mista, ko se zove Valdemin. Od Dalme do Valdemina prozva Hrvate Bile, što su Dalmatini Nižnji. I još od mista Dalme do Bandalone grada, ča se sada zove Drač, dotla prozva Gornju Dalmaciju i tolikoje Surbiju, ča jest Zagorje. I taj na dvoje razdiliše: počamše od gornje strane Drine, ča jest na zahod sunčeni do gore Borave, a toj prozva Bosna, i od Drine do Lipa prozva Ras, ča je Raška zemlja...“.¹³

M.: „... deinde (ut dictum est) regionum fines divisi. Postquam autem cuncta secundum pristinam consuetudinem in suum redacta sunt statum, hoc est maritima mediterraneaue Dalmatiae loca et quae inter flumina Dravum et Savum, Danubium influentia iacent, regionemque, quae a Delminii ruinis, ubi tunc regni concilium factum fuerat, usque ad locum qui Valdemin appellatur et a Valdemino usque Dyrrachium protenditur, hanc in partes duas diviserunt, quas dirimebat ripa Drini fluminis, occidentem versus usque Beiram montem et tractus perpetuus Bosninam provinciam scindens usque ad montem Lippam“.¹⁴

Odmah će nam upasti u oči činjenica da u L i O redakciji imamo podjelu Primorja na Bijelu Hrvatsku (ili Donju Dalmaciju) i Crvenu Hrvatsku (ili Gornju Dalmaciju), dok H ima samo Bijela Hrvatska (Hrvati Bili), a ne spominje Crvenu Hrvatsku, ali poznaje Gornju Dalmaciju i Donju Dalmaciju, dok M zna za istu podjelu od

Vinodola do Duvna i od Duvna do Drača, ali ne navodi posebna imena tih dijelova, ni kao Bijela i Crvena Hrvatska, ni kao Donja i Gornja Dalmacija. Tekst M ovoga odlomka je najmanje jasan, a za razliku od njega drugi su jasni i logični. Kako bismo mogli ovo objasniti? Svakako da su prepisivači Ljetopisa popa Dukljanina kod prepisivanja unosili kojekakve promjene, neke svjesno, neke nehотиčno. Ovdje bismo mogli ove razlike smatrati samo hotimičnim izmjenama u tekstu. Neki od prepisivača Ljetopisa popa Dukljanina iz područja nekadašnje Bijele Hrvatske izostavio je naziv „Crvena Hrvatska“ jer mu već nije bio poznat, ili mu nije davao neku važnost, dok je naziv Bijela Hrvatska zadržao jer je taj naziv u njegovu kraju bio poznat. Zadržao je, međutim, naziv Gornja Dalmacija jer mu samo ime Dalmacija, kao ni podjela na Gornju i Donju Dalmaciju nije predstavljalo nikakav problem. Možemo zaključiti da je sačuvani tekst Hrvatskog ljetopisa prepisan u doba kada se još pamtio naziv Bijela Hrvatska, ali je zaboravljen, ili nije više bio aktuelan onaj Crvene Hrvatske. Redakcija N nas dalje utvrđuje u toj misli. Maruliću, čini se, nije bilo već poznato ni ime Bijele Hrvatske, a da bude dosljedan izostavio je i nazive Donja i Gornja Dalmacija. Ne može se nikako sumnjati da je Marulić poznavao djelo Tome arcidakona, a Toma poznaje podjelu na Donju i Gornju Dalmaciju, pa je jedini mogući zaključak da je Marulić svjesno izostavio te nazive u svome prijevodu Hrvatskoga ljetopisa. Ove razlike u navedenom odlomku su nam i dokaz da je prvi dio Ljetopisa popa Dukljanina mogao nastati jedino na području Crvene Hrvatske ili Gornje Dalmacije.

Ako dalje uspoređujemo mjesta u kojima se spominje Bijela Hrvatska, uvjerit ćemo se o istome.

	L	O	H	M
Glava XIV	<i>Rasbivoy quidem Maritimam, Vladimirus autem Surbia, regebat.</i>	<i>A Rasbivoi venne la parte maritima, a Vladimir la Surbia.</i>	<i>I biše stariji Razbivoj i hoti razdiliti kraljevstvo, i da bratu gornju stranu: Zagorje, ko Surbiju zovu... a sebi vaze Razbivoj primorsko kraljevstvo.</i>	<i>Milivoj... cessit ergo Bladimerio partem regni ultra montes Danubium versus, parte, que Macedoniae ad campos Argolidis vergentem. Ipse vero sibi accepit litorale regnum.</i>
Glava XV	<i>Regnavit post eum filius eius Chranimirus cuius temporibus rebellavit Croatia Alba...</i>	<i>Et nel suo tempo Croatia Alba se ribellò.</i>	<i>I njegovo gospodstvo ne ljubljahu Donji Hrvati i odvrgoše se od njega.</i>	<i>...illa pars Dalmatiae, quae Croatia dicitur, ab eo descivit...</i>
Glava XXII	<i>Eo tempore (sc. za Radoslava) banus Croatiae Albae cum suis omnibus rebellaverunt regi.</i>	<i>Nel cui tempo Croatia Alba di nuovo ribellò.</i>	<i>(Seislav) progna dobroga kralja oca svoga s nevirnimi Hrvati...</i>	<i>(Seisslavus) patrem regno expulit Croatiae – que dominatur...</i>
Glava XXVIII	<i>Postquam autem crevit puer, tulerunt ei uxorem, filiam Cudomiri de Croatia Alba... (Tišimir) misit filium suum socero, qui Croatiam Albam dominabatur... (Predimirus autem) cepit totam Croatiam Rubeam...</i>	<i>La madre del putto... procacciò di dargli per moglie una delle figliuole di Cidomir, bano di Croatia Alba... Tiscimir... mandò Cresimir ad bano della Croatia Alba... Predimir... ricuperò tutta la Croatia Alba...</i>		
Glava XXIX	<i>Cresimirus... dominavit Croatiam Albam...</i>	<i>Onde Cresimir entrò nel possesso della Croatia Alba...</i>		
Glava XXXI	<i>Stephanus... rexit Croatiam Albam et Bosnam...</i>	<i>Stefano... governò la Bosna con la Croatia Alba...</i>		

Od glave XXIV razilaze se H i M od L i O, ali imaju priče o kralju Zvonimiru i njegovoj nasilnoj smrti. U tom novom gradivu ipak se odražava ona nekadašnja podjela države na Primorje i Zagorje, ali joj je smisao замуćen. Tako H ima: „(Ugarski kralj Bela dođe u Hrvatsku) i vazam Hrvate, i zagorsko i primorsko i bosansko kraljevstvo.“ M pak ima: „(Bela) propere cum expeditorum manu venit rerumque potitus, possedit omnes regni partes: Bosnam, Croatiam, Naronam, sed Crovatos ut domino suo rebelles ac parricidas, laboribus servituteque oppressit. Praeterea cum post haec regnum in partes secessisset, anno a nativitate Christi MLXXIX Bosnenses dominum suum sortiti sunt, Naronenses suum, Crovati alienum...”

Interesantno je da M ne spominje nigdje Srbiju, iako je sigurno u tekstu s kojega je prevodio spomenuta, npr. u glavi XIV. U glavi XV ima H Donji Hrvati umjesto Bijela Hrvatska, a M „dio Dalmacije koji nazivaju Hrvatskom“. Ovaj izraz Donji Hrvati već sam po sebi svjedoči za postojanje i Gornjih Hrvata, to jest Bijele i Crvene Hrvatske. U biti znači isto, jer je uistinu Bijela Hrvatska / Donji Hrvati / dio Dalmacije nazvan Hrvatska (barem u kasnije vrijeme). U glavi XXII za L i O „Croatia Alba“ H ima „Hrvati“, a M „Croatia“. Budući da se H, i prema njoj i M, od glave XXIV odvajaju od L i O, morali bismo zaključiti da je prepisivač H-redakcije uzeo od Ljetopisa popa Dukljanina ono što se, po njegovom mišljenju, odnosilo na čitavu Hrvatsku, Bijelu i Crvenu, a izostavio ono što se odnosi na dalji razvoj Crvene Hrvatske koja se neko vrijeme razvija u nezavisnu državu pod vlašću dukljanskih vladara, a dodao ono što se je odnosilo na Bijelu Hrvatsku, a što je smatrao da je važno zapisati. Kako taj dodani dio ne pokazuje da mu je pisac bio bolji poznavalac povijesnih događaja, da se nije služio dobrim povijesnim izvorima, možda i nije bio bolje obrazovan svećenik, i taj je dio izišao prilično nepouzdan, pisan na temelju usmene predaje, a to znači i dosta poslije samih

dogadaja o kojima je pisac pisao. Ovo postaje očiglednije ako ovaj dio H-redakcije usporedimo sa djelom Tome arcidakona. Iz svake gotovo stranice Tomine povijesti vide se ili barem naslućuju povijesni izvori, a mjestimice i sama tradicija.

Iz svega ovoga vidimo da su izrazi „Bijela Hrvatska“, „Donja Dalmacija“, „Donji Hrvati“ ipak piscima H i M bili poznati, a da su svjesno odbacili izraz „Crvena Hrvatska“, jer za njih nije imao neki određeni smisao budući da je bio već utonuo u prošlost. Ali zato upotrebljavaju suvremenije izraze ili koji su još bili u upotrebi. Prema H hrvatsku su državu sačinjavali Primorje, Zagorje i Bosna, a prema M Hrvatska, Bosna i Neretljanska. To su zemlje koje su uistinu sačinjavale hrvatsko kraljevstvo u trenutku smrti kralja Zvonimira. Vidi se da je Marulić prevodeći unosio izmjene u tekstu prema znanju što ga je sam imao. Toma arcidakon u XIII stoljeću ovako opisuje granice Hrvatske: „Istaque fuerant regni eorum confinia: ab oriente Delminia, ubi fuit civitas Delmis, in qua est quedam ecclesia quam beatus Germanus capuanus episcopus consecravit, sicut scriptum reperitur in ea; ab occidente Carinthia; uersus mare usque ad oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatiae et Istriae; ab aquilone uero ripa Danubii usque ad mare dalmaticum cum tota Maronia et Chulmie ducatu“.¹⁵ Dakle i za Tomu dobar dio nekadašnje Crvene Hrvatske je pripadao hrvatskoj državi, a upada u oči da i on posebno spominje Duvanjsko polje i grad duvanjski, ali iz čitavog teksta se vidi da se nije služio Ljetopisom popa Dukljanina, nego da se njegovo znanje temelji na drugim izvorima. I ova činjenica daje snagu vjerodostojnosti onome što nam priča pop Dukljanin. A ako bismo uzeli da ovo podudaranje ima veze sa Ljetopisom popa Dukljanina, kako da onda vjerujemo onima koji tvrde da je Ljetopis popa Dukljanina mogao nastati najranije krajem XIV ili početkom XV stoljeća?

Kada se Hrvatska osamostaljenjem Duklje teritorijalno smanjila obuhvaćajući uglavnom područje Bijele Hrvatske, nije država uzela naziv Bijela Hrvatska, nego je ostao i dalje isti naziv, to jest Kraljevstvo Hrvatska i Dalmacija, a kako je otpala Crvena Hrvatska, ili dobar njen dio, nije bio više potreban ni naziv Bijela Hrvatska, pa je s vremenom pao u zaborav. Ostala su imena Hrvat i Hrvatska, ali i ovo drugo sve više teritorijalno ograničavano i potiskivano drugim imenima.

POGLAVLJE IV.

Pop Dukljanin (i pisac Trebinjskog ljetopisa) pišući svoj Ljetopis gleda na državu koje događaje opisuje s juga, iz Trebinja ili Duklje, pa su mu krajevi Crvene Hrvatske središte u kojem se zbivaju svi događaji, na Bjelju se Hrvatsku nuzgredno osvrće, a krajeve takozvane Posavske Hrvatske nikada ne spominje i u vezi s tim krajevima ne zna ni za koji događaj ili ime. I ovo nam može potvrditi da je Ljetopis popa Dukljanina nastao na jugu, u Crvenoj Hrvatskoj. Ne treba se toj „uskogrudnosti“ čuditi jer je ona posve prirodna. I. Krčelić u XVIII st., u daleko povoljnijim prilikama za povijesni rad, u svom velikom djelu „Annuae“ govori u prvom redu o događajima tadašnje uže Hrvatske, a na druge hrvatske krajeve jedva se osvrće, ili ih uopće ne spominje.¹ Uostalom i sam Šišić u svojim povijestima pisao je uglavnom povijest onoga ostatka države koji je poznat pod nazivom Banska Hrvatska.

U Ljetopisu popa Dukljanina imamo u prvom redu povijest Crvene Hrvatske i vladari koji se u njemu spominju jesu vladari pojedinih krajeva te Crvene Hrvatske, a o kojima nemamo inače drugih vijesti (do osamostaljenja Duklje), pa je razumljivo da ih ne možemo, osim iznimno, identificirati sa poznatim vladarima čitave Hrvatske. Da je Ljetopis popa Dukljanina djelo u kojemu se iznosi povijest Hrvata zaključili su i neki srpski povjesničari, kao npr. Kosta Nikolajević, za koga je Šišić rekao: „Po mome mišljenju ovaj je daroviti i obrazovani pisac – danas začudo toliko zanemaren i slabo poznat – napisao svakako pažnje vrednu studiju o Ljetopisu popa Dukljanina, iako njeni rezultati ne stoje u razmeru s uloženim trudom i oštroumljem“.² Taj je Nikolajević u svojoj raspravi „Kritička pokušenja u periodu od prvih sedam vekova srbske istorie“ napi-

sao da je drugi fragment Ljetopisa, po njegovu mišljenju, od smrti kralja Budimira do smrti kralja Časlava, dakle otprilike Trebinjski ljetopis, „morao nesumnjivo biti napisan i prikrpljen na prvi (fragment) mnogo docnije od kakvog dalmatinskog Slavenina (ponajverovatnije Hrvata), na srbsko – hrvatskom narečju, i po srbsko – hrvatskim, ali odviše maglovitim i haotičnim predanjima“, zato što u tom dijelu „hrvatski duh, hrvatske glose, i imena hrvatskih istoričkih lica pretežno vladaju“.³ Lj. Jovanović je, polazeći samo od donekle točnih premisa, ipak došao do istog glavnog zaključka. Naime, prema Šišiću⁴: „Jovanović dokazuje da u ovom spisu, sem jednog srednjeg, koji je kao neka spona, imaju dva glavna dela. Prvi je hrvatski Letopis, tako zvani *Libellus Gothorum*, koji nije mogao ponići u Baru ni sredinom XII veka ni pre toga (kako neki uzimaju), jer mogućnost njegove pojave ne dopušta uopšte razviće stare srpske prosvete i knjige, jer je to duhom čisto hrvatski sastav (a Hrvata u oblasti dukljanske arhiepiskopije nije nikada bilo) i jer on događaje ne lokalizira u Zeti ili susednim joj krajevima. Naprotiv, njemu je pozornica događaja u sjevernom jadranskom pomorju sa susednim krajevima, gde su duh, svest i tradicije hrvatske prirodno bili razvijeni, gde je cvetala sredovečna učenost, kojoj se tragovi vide u celom sastavu, gde je bila opšte primljena teorija, da su Goti bili Slaveni i da je onomašnje hrvatsko stanovništvo njihovo potomstvo (dok su u Srba vladale sasvim suprotne teorije o Gotima)“. Svakome tko je čitao Ljetopis popa Dukljana jasno je da je središte pričanja ne o sjevernim, nego naprotiv o južnim krajevima, pa se tako ne buni Crvena Hrvatska protiv Bijele, kako bi trebalo očekivati na temelju iznešenog mišljenja Jovanovića, već obratno, Bijela Hrvatska je ona koja se prema pisanju Ljetopisa buni protiv Crvene Hrvatske. Sam Šišić je o tome pisao ovo: „Da se vidi, koliko je Bela Hrvatska sporedna u Letopisu, dosta je istaknuti, da se u njemu ne pominje baš ni

jedna njena županija i tako reći ni jedno mesto (varoš) u unutrašnjosti sem dva polja, Duvanjsko i Livanjsko. Šta više, ni o primorskim varošima na severu Neretve – sem kataloga sufragana arhiepiskopije splitske – pravo reći nema nikad govora; izuzetak čine tek dva mesta u toliko, što se u čitavom Letopisu pominje jedan put Zadar, onde gde se kaže, da je bugarski Samuilo opustošio sve krajeve do „Zadra“ (gl. XXXVI), a jedan put Split, gde se priča (gl. XLII), kako su ispred osвете Bodinove neki njegovi rodaci izbegli iz Dubrovnika lađom u Split, a odavle onda dalje u Apuliju i u Carigrad. Sve nam ovo pokazuje, da je Letopis zaista postao i mogao da postane samo u Duklji, gde nije živela nikakva tradicija o događajima u državi Hrvatskoj, naročito iz ranijeg vremena (pred XI vekom)⁵. Posljednja Šišićeva tvrdnja da nije bilo nikakvih tradicija o hrvatskoj državi u Duklji, kao i Jovanovićeva da „Hrvatstva u oblasti dukljanske arhiepiskopije nije nikada bilo“ upravo su neshvatljive kada je sam Ljetopis popa Dukljanina snažan dokument te tradicije; Ljetopis popa Dukljanina baš ističe postojanje te države hrvatske, koje je dio i Crvena Hrvatska, a što je i navelo prije spomenute srpske povjesničare da mjesto postanka Ljetopisa popa Dukljanina, ili jedan njegov dio, stavljaju u sjevernom primorju, dakle u Bijeloj Hrvatskoj, baš zbog toga što je „to duhom čisto hrvatski sastav“, a i u vrijeme XI i ranije, X stoljeća. Čudne su uistinu metode dokazivanja kada se želi dokazati ono čega nema u izvorima, tada se naprosto tvrdi suprotno od onoga što izvori govore. Ako je Šišić tvrdio da je Ljetopis popa Dukljanina mogao nastati samo u Duklji, a on je po svome duhu i tendenciji hrvatski, kako se moglo tvrditi da u Duklji „o događajima u državi hrvatskoj, naročito iz ranijeg vremena (pred XI vekom)“ nije živjela nikakva tradicija? Uostalom, baš prvi dio koji je nastao prema Mediniju negdje početkom XI st. i jest onaj dio Ljetopisa popa Dukljanina u kojemu izbija ta misao o jednoj hrvatskoj državi. I kada ne bi ta-

kvu Šišićevu i Jovanovićevu tvrdnju (i ne samo njihovu) osporavao sam Ljetopis popa Dukljanina, još uvijek to ne bi bio nikakav dokaz, jer kada danas ne bi postojali podaci o toj tradiciji, ne bi to značilo da je nekada nije bilo. Zar nije u Dubrovniku, dakle na jugu, sačuvana tradicija o hrvatskom kralju Miroslavu i ženi mu kraljici Margareti?⁶ Postoje činjenice koje se mogu tumačiti i objašnjavati i ovako i onako, ali ih nije moguće negirati. Takva je činjenica i postojanje Crvene Hrvatske. Konačno je bio i Vl. Ćorović priznao „da je ta mnogo osporavana Crvena Hrvatska doista postojala, ali da su srpska plemena iz unutrašnjosti, s više agresivnosti i vitalnosti, sužavala njene granice i najposle je sasvim preplavila“.⁷ Razumljivo je da je za ovakav razvoj i sudbinu Crvene Hrvatske jednostrano i naivno uzimati samo veću vitalnost i agresivnost Srba; uzroci su svakako mnogobrojni i složeni, kao i uvijek u takvim slučajevima.

Nada Klaić je u posljednje vrijeme učinila korak dalje u priznavanju vjerodostojnosti vijesti Ljetopisa popa Dukljanina o postojanju Crvene Hrvatske. Nakon što je navela mišljenje nekih povjesničara o tome problemu, ovako zaključuje: „Zato je nemoguće odbacivati „svako etničko i političko značenje Hrvata u Duklji“. Naime, ime Hrvat moglo je doći u onu slavensku skupinu (tj. među Dukljane, op. I. O.) samo u vrijeme doseljavanja Hrvata, a tada je taj pojam bio i etnički različit od Slavena – Dukljana. Zato se čini da nema zapreke da prihvatimo Dukljaninove podatke o Crvenoj Hrvatskoj – latinski naziv *Croatia* odgovara hrvatskom *Hrvati* – i da gledamo u Crvenim Hrvatima potomke onih Hrvata koji su se prema Konstantinu Porfirogenetu preselili iz Dalmacije u Ilirik. Njihova uloga u političkom životu Slavena – Dukljana nije bila, posve razumljivo, takva kao Hrvata u Hrvatskoj (Dukljaninovoj Bijeloj Hrvatskoj), jer ih je očito bilo mnogo manje, ali ipak dovoljno da ih zapaze bizantski i domaći pisci. Stoga ne mislim

da su svi „dosadašnji pokušaji“ određivanja Dukljani-
nove Crvene Hrvatske bili uzaludni i da valja Duklja-
ninove tobože „nesumnjivo izmišljene podatke... pokuša-
ti na drugi način rastumačiti, ako je uopšte moguće“.⁸

POGLAVLJE V.

Šišić u spomenutom djelu u poglavlju 4.: „Ko se sve služio Letopisom popa Dukljanina pre i posle Orbinova i Lucijeva izdanja“ navodi sve pasuse u djelima domaćih i stranih pisaca u kojima, po njegovu mišljenju, nalazi znakova da su upotrebljavali Ljetopis popa Dukljanina. Ma koliko u pojedinim slučajevima možemo pretpostaviti da su ti pisci poznavali i služili se Ljetopisom popa Dukljanina, a jedan ga izravno i spominje, i to Dubrovčanin Ludovik Crijević Cerva u svome djelu „Commentariorum de temporis suis libri XI“, tiskanom godine 1606., ipak nam neke okolnosti ne dozvoljavaju takav zaključak u svim slučajevima koje navodi Šišić, jer pisci tih odlomaka mogli su nezavisno od Ljetopisa popa Dukljanina znati za iste podatke koje je naveo i pop Dukljanin. Što se tiče posebno podatka o Crvenoj Hrvatskoj, to je i razumljivo, jer njeno postojanje nije bila nikakva tajna, već opće poznata činjenica; inače kako bi se i usudio pop Dukljanin ili pisac Trebinjskog ljetopisa pisati o njoj u djelu koje je bilo namijenjeno javnosti? Područje hrvatske države kako ga je obilježio Toma arcidakon, na primjer, pokazuje da se služio drugim izvorima, a ne Ljetopisom popa Dukljanina,¹ a što se tiče mletačkih ljetopisaca, teško je vjerovati da su se morali služiti Ljetopisom popa Dukljanina kada pišu nešto u vezi s našim krajevima, jer je u Veneciji bilo i dovoljno dokumenata i ljetopisa. Kada, na primjer, Flavio Biondo sredinom XV. st. kaže da u njegovo vrijeme „Rascia et Bosna pro regni Croatiae regionibus habentur“, onda se to ne može uzeti kao „parafraza“ riječi Dandola koji je živio jedno stoljeće prije: „Moderni autem maritimam totam uocant Dalmaciam, montana autem Croatia“,² pogotovo, ako usporedimo sa odgovarajućim odlomkom iz Hrvatskog ljetopisa, Marulićeva prijevoda, te Tome arcidakona. Istina, čitav odlomak iz ljetopisa Andrije

Dandola lako nas navede na zaključak da se služio Ljetopisom popa Dukljanina, jer i on spominje kralja Svetopeleka i istu razdiobu države. „Kako se na prvi mah vidi, Dandulo uglavnom kaže gotovo isto, što i Dukljanin, pisao je Vj. Klaić, ali kud i kamo kraće, jezgrovitije, preciznije, jasnije.“ Ali pored sličnosti „ima i znatnih razlika“, dodaje Klaić, pa zaključuje „ali potanje uspoređivanje obaju tekstova pokazuje, da se Dandulo izravno nije poslužio Dukljaninom, nego da je on samostalno upotrebio drugi izvor, koji je i Dukljanin rabio“.³ Razumljivo da su ovo samo mišljenja koja je nemoguće dokazati, jer se baziraju na nekim ne baš određenim i sigurnim znakovima, ali što vrijedi za Klaićevo mišljenje, vrijedi i za mišljenja drugih povjesničara, koja su isto tako više opći dojam negoli solidno fundirani dokazi.

Ne možemo nikako tvrditi da bi nazivi Bijela Hrvatska i Crvena Hrvatska bili izmišljotine bilo koga pisca naprosto zato što nam naziv Bijela Hrvatska donosi još u X st. car Konstantin Porfirogenet, makar za onu sjevernu Hrvatsku, oko grada Krakova, te ruski pisac XII st. Nestor. Postojanje Bijele Hrvatske nužno zahtijeva i postojanje neke druge Hrvatske, jer takvi nazivi nikada ne dolaze sami, izolirano, budući da se njima označavaju razni krajevi zemlje koja ima jedno ime. Trima nezavisnim piscima koji nijesu mogli utjecati jedan na drugoga (car Konstantin, pop Dukljanin i Nestor) pridružuje se i četvrto svjedočanstvo, isto tako nezavisno od predašnjih, a to je bilješka o promađarskoj stranci u Hrvatskoj nakon smrti kralja Zvonimira koju je objavio još godine 1914. Šišić u svome „Priručniku izvora hrvatske historije“ (str. 321) pod naslovom „Splitski anonim (Luccari – Dr Ljubavac)“, a na temelju nalaza u jednom rukopisu British Museuma u Londonu. Sada je H. Morović našao kroniku iz koje je izvadio spomenutu vijest suradnik Ivana Lucića dr. Ljubavac u ostacima nekada veoma bogatog arhiva i knjižnice trogirske obitelji Garagnin – Fanfogna, i

objelodanio među izdanjima Muzeja grada Splita. U tom se odlomku pripovijeda kako je neki Splitsanin Petar „de genere Chuchanorum“ sa Petrom „de genere Gusicorum“ iz Krbave otišao do mađarskog kralja Stjepana. Kralj ih je lijepo primio i kada ih je zapitao odakle su, oni su mu odgovorili: „Mi smo Bijeli Hrvati“ (*Crouates Albi sumus*). Znamo da se Mađarskoj pridružila baš tadašnja Bijela Hrvatska, pa nam ne može biti nimalo čudan i njihov odgovor da su Bijeli Hrvati. Sasvim je drugo pitanje da li je baš tako bilo kako nam pripovijeda ovaj odlomak. Naime, teško je vjerovati da bi dolazak tih Hrvata mađarskom kralju bio tako nenadan, i da bi se sve tako naivno dogodilo, ali za izmišljanje imena Bijeli Hrvati nije bilo uistinu nikakva razloga.

POGLAVLJE VI.

Nijedan se naš povjesničar nije posebno zadržao na činjenici da se naslov hrvatskih vladara za mnogo stoljeća nije mijenjao. Hrvatski su povjesničari znali pričati o promjenama granica hrvatske države u više prilika, bilo da su se one, prema njihovu mišljenju, širile ili sužavale. Znamo da se širenje teritorija neke države uvijek odražavalo i u naslovu vladara. U slučaju hrvatskih vladara imamo, s obzirom na teritorij, samo jednu promjenu, kada su uzeli u naslov još i ime Dalmacije. Ako se prvotna hrvatska država tek vremenom proširila na susjedne krajeve (od prvobitnog teritorija između Cetine i Zrmanje, kako neki određuju taj teritorij), zašto nijesu u vladarski naslov ušla imena Bosne, Neretljanske, Zahumlja, tzv. Posavske Hrvatske?

Prema sačuvanim izvorima i ispravama hrvatski su vladari imali naslov „dux“, pa „rex“ *Chroatorum* ili *Chroatiae*, te *Croatiae et Dalmatiae*, ili *Croatorum et Dalmatinorum*. Tako Mislav, oko godine 839., ima naslov „Chroatorum dux“, isto Trpimir godine 852. „ego ... Trpimirus dux Chroatorum“, isto Branimir i Mutimir „divino munere juvatus Chroatorum dux“, kralj Krešimir I (940.-946.) „Chroatorum rex“, Držislav jednako, godine 1059. kralj Petar Krešimir IV „regnante Cresimiro rege Chroatorum et Dalmatiarum“, iste godine u ispravi o utemeljenju samostana sv. Petra na Rabu „Chroatiae Dalmatiaeque regnum domino gubernante Petro“, oko godine 1062. Opet „Ego Cresimir, qui alio nomine uocitur Petrus, Croatorum rex Dalmatinorumque“, u ispravi Čike god. 1066. „Cresimiro rege regnante Croacie“, u ispravi kojom daje kraljevsku slobodu samostanu sv. Marije u Zadru god. 1066. „Ego Cresimir, rex Chroacie et Dalmacie“, pa opet godine 1067. „Chroatorum rex“, godine 1069. „ego Cresimirus, diuina gratia largiente Croatiae atque Dalmatie

iura gubernans“, a u potpisu „Ego Cresimir rex Chroatie atque Dalmatie“. Kralj Zvonimir ima najprije naslov bana, zatim *dux*-a, kao npr. „Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, dei gratia Croatiae Dalmatieque dux“, zatim godine 1076. kao kralj „Ego quidem Suinimir Chroatorum atque Dalmatinorum rex“, godine 1078. „Ego Suinimir, qui et Demetrius... rex totius Chroacie simulque Dalmacie“, pa u drugoj iz iste godine „rex Chroacie atque Dalmacie“. Bivši nasljednik prijestolja Stjepan, sinovac Petra Krešimira IV, u ispravi iz godine 1078. naziva se „Stephanus, olim illustris dux Chroatorum“, a kao kralj godine 1088. „Chroatorum et Dalmatinorum rex“.¹ U pismima papa hrvatskim vladarima nalazimo iste naslove, ali i drukčije, kao npr. u pismu pape Ivana VIII od godine 879. knezu Zdeslavu „glorioso comiti Sclauorum“, pape Ivana X godine 924. „Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tomislao rege“, ali i „dilecto filio Tomislao regi Chroatorum“.² Na sačuvanim i otkrivenim natpisima imamo npr. za kneza Branimira „dux Sclauorum“ (natpis nađen u Ninu), za Držislava „dux Chroatorum“ (sa Kapitula kod Knina), i za kralja Zvonimira na jedinom sačuvanom natpisu na kojemu se hrvatskim jezikom i glagoljicom spominje hrvatski vladar „kralj hrvatski“ (nađen u Baški na otoku Krku).³

Vidimo da od sačuvanih isprava i natpisa najviše ih ima „knez“ ili „kralj“ Hrvata, ili „kralj Hrvata i Dalmatinaca“, a manji broj „kralj Hrvatske i Dalmacije“ ili „čitave Hrvatske i Dalmacije“, a iznimno je naslov „knez Slave-na“. Možemo zaključiti da je službeni diplomatski naslov hrvatskih vladara bio najprije „knez Hrvata“, a poslije „kralj Hrvata“, „kralj Hrvatske i Dalmacije“, te „kralj Hrvata i Dalmatinaca“. Prije svega treba naglasiti da do kraja vladanja vladara narodne krvi prevladava izraz „knez“ ili „kralj Hrvata“. Očevidno je da se to posve slaže s onim u H.: „I vazam Hrvatemi zagorske i primorsko i bosansko kraljevstvo“. To je, znači, bila država Hrvata, kao što je

Franačka bila država Franaka. S obzirom na teritorij, hrvatski su vladari bili vladari Hrvatske, a kada su Hrvati dobili Dalmaciju, ušla je i ona u naslov kao što je to bio običaj kod vladara onoga vremena. Toma arcidakon kaže da se od Držislava hrvatski vladari nazivaju kraljevima Hrvatske i Dalmacije: „Ab isto Dirscislauo ceteri successores eius reges Dalmatie et Chroatie appellati sunt“.⁴ Značilo bi da je Držislav prvi od hrvatskih vladara stvarno i pravno zavladao Dalmacijom, ukoliko je ta Tomina vijest točna. U povijesti hrvatskoga naroda naći ćemo da se tzv. Posavska Hrvatska ujedinila sa tzv. Dalmatinskom Hrvatskom u doba Tomislava, a neki drže da je Neretljanska zemlja pridružena Hrvatskoj u doba Petra Krešimira IV. Da je tada Hrvatskoj vraćen neki teritorij, ili je neki stekla novi, doznajemo iz jedne Krešimirove isprave (od godine 1069.) u kojoj sam kaže: „... deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum“. Koji je to kraj o kojemu govori isprava, ne znamo, ali se s pravom možemo pitati zašto ovi novo stečeni krajevi nijesu ušli u kraljevski naslov? Zašto se ne spominju u naslovu hrvatskih vladara Bosna, Neretljanska, Posavska Hrvatska i drugi krajevi? A znamo da su se vladari voljeli kititi imenima zemalja kojima su vladali, a kitili su se i imenima pojedinih zemalja, iako su vladali samo jednim dijelom te zemlje ili uopće nijesu njome vladali, ali su time htjeli istaknuti neke svoje pretenzije na te krajeve. Zašto bi hrvatski vladari učinili bili samo jednu iznimku, i to kada su zavladao i Dalmacijom? Kada je dužd Petar II Orseolo godine 1000. dobio Dalmaciju, okitio se je naslovom „dužd Venecije i Dalmacije“, ali mu naslov dužda Dalmacije nije Bizant priznao sve do godine 1085. kada je normansko – hrvatsko – dalmatinsko brodovlje razbilo u jednoj bitci bizantsko – mletačko.⁵ Godine 1076. dužd Selvo uzima u naslov i ime Hrvatske „dux Dalmatiae et Croatiae“, ali i taj naslov Bizant priznaje tek duždu Vitalu Falieru. U jednoj

ispravi iz godine 1094. ima naslov „Nos Vitalis Fale-tro de Divinae gratiae largitatae Venetiae, Dalma-tiae, atque Croatiae Dux et Imperialis Protosevastos“.⁶ Kada je mađarski kralj Koloman postao i hrvatski kralj, uzeo je u naslov i „kralj Hrvatske i Dalmacije“, a koji su naslov nosili i njegovi nasljednici sve do godine 1526.

Instruktivno je da upoznamo i naslove dukljanskih i srpskih vladara, jer iz uspoređivanja ovih naslova mogu se izvući određeni zaključci. Na primjer Desa god. 1151. ima naslov „Ego Desa dei gratia Dioclie, Stobolie, Ter-bunie, Zacholmie dux“. Kralj Vukan,⁷ brat Stefana Pr-vovjenčanoga, ima u jednoj kotorskoj ispravi naslov „... sub tempore domini nostri Velcani Dioclie, Dalmacie, Tribunie, atque Toplizze inclyti regis“.⁸ Dragomir, stric ili brat sv. Vladimira, bio je početkom XI. st. knez „Za-humlja i Tribunije“.⁹ Papa Grgur VII naziva dukljan-skog kralja Mihajla naprosto „Sclauorum rex“.¹⁰ Srpski vladari nose najprije naprosto naslov velikog župana Raške, kao Stefan Nemanja „magnus jupanus Rasse“,¹¹ a Stefan Prvovjenčani u ispravi iz godine 1220. „Stepha-nus, dei gratia totius Servie, Dioclie, Tribunie, Dalmatie atque Chlmie rex coronatus“.¹² Bizantski car Manojlo u XII st. ima dugi naslov „car Rimljana, gospodar Isaurije, Kilikije, Jermenske, Dalmacije, Ugarske, Bosne, Hrvat-ske, Lazika, Iberije, Bugarske, Srbije, Zikije, Kazarije i Gotije“.¹³

Svi nam ovi primjeri jasno kazuju kako su se vladari voljeli kititi imenima raznih zemalja kojima su vladali ili na njih samo polagali neka prava, ili su samo povije-sne reminiscencije, ali nam oni pokazuju i kako se širila vlast pojedinih vladara ili dinastija, jer kako se širio te-ritorij kojim su vladali, tako se povećavao i njihov na-slov. Pa i mali teritorij od neke barem važnosti ulazi u taj vladarski naslov. To su isto činili i hrvatski vladari, ali samo jedan jedini put kada su uzeli u naslov i ime Dal-

macije. Zašto? Najstarija sačuvana isprava jest listina kneza Trpimira iz godine 852. Iako je sačuvana u kasnijim prijepisima (a prvi ju je tiskom objavio Ivan Lucić u svome djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae*), ipak joj je općenito priznata vjerodostojnost.^{13a} U toj se ispravi kaže da se vlast splitske (solinske) nadbiskupije stere sve do Dunava i gotovo po čitavoj hrvatskoj državi: „...quae est metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum...“.¹⁴ Rački je prevodio ono „pene“ sa „skroz“ i tvrdio da „pene“ stoji umjesto „prorsus“, pa je taj pasus preveo ovako: „...koja jest metropolija do obale Dunava i skroz po cijeloj državi Hrvatskoj“.¹⁵ Odmah uočavamo da prijevod nije potpuno točan, nego bi trebalo prevesti: „...koja jest metropolija do obale Dunava i gotovo po cijeloj državi Hrvata“. Značenje se ovakvog prijevoda znatno razlikuje od Račkovog prijevoda. Sam izraz „regnum Chroatorum“ daje baš određenu vrijednost vjerodostojnosti isprave, a što se tiče izraza „pena, paene“, u latinskom jeziku znači „gotovo, skoro“, a rijetko „skroz“. Toga je bio svjestan i Rački, zato je i pisao da ono „pene“ stoji umjesto „prorsus“, ali ovakav postupak sa jednim dokumentom nije dopustiv u nauci. Mi ne možemo danas ni pretpostavljati, a kamoli držati vjerojatnim da je pisac listine stavio „pene“, a mislio „prorsus“, nego moramo poštovati riječ kako ju je i koju je pisac listine napisao. Za značenje riječi „pene“ u smislu „gotovo, skoro“ može se navesti dosta primjera iz najstarijih domaćih pisaca. Uzmimo kao primjer odlomak iz *Historije salonitanske* Tome arcidakona. Govoreći o crkvenoj organizaciji u Hrvatskoj i o hrvatskom biskupu, Toma kaže da hrvatski biskup je imao mnogo župa i posjeda „per totum pene regnum Chroatiae, quia regalis erat episcopus et regis curiam sequebatur, eratque unus ex principibus aule, et sua jurisdictio usque ad Drauum fluvium extendebatur“.¹⁶ Pričajući kako su Bizantinci osvojili dio Hrvatske u XII. st., ovako se Toma izražava: „Tota autem Dalmatia et pene Chroatia universa subiecta erat principatui eius“.¹⁷

U prvom odlomku je Toma s punim pravom mogao kazati da se jurisdikcija hrvatskog biskupa stere „gotovo“ po čitavoj Hrvatskoj jer je tako i bilo, naime, teritorij biskupa dalmatinskih gradova bio je uistinu malen u poređenju s teritorijem hrvatskoga biskupa, pa je ostalo što je njemu pripadalo uistinu sačinjavalo „gotovo čitavu Hrvatsku“. Iz drugog odlomka pogotovo se ne može za „pene“ kazati drugo, već da znači „gotovo“, jer Bizant nije zauzeo čitavu Hrvatsku, ali kako Toma upotrebljava baš i u drugom pasusu izraz „gotovo svu Hrvatsku“, on ima i posebnu vrijednost. Ovaj odlomak i izraz da je Bizant osvojio „pene Chroatia universa“, a to je, znači, najveći njezin dio, bio bi posve besmislen, ako bismo Hrvatsku uzeli u opsegu kakav joj neki određuju. Godine 1167. Bizant je zavladao Srijemom, Bosnom, Hrvatskom rijeci Krki na jugu i Dalmacijom, osim Zadra i otoka koji su bili u mletačkoj vlasti.¹⁸ Ako uzmemo da je granica Hrvatske na jugu bila rijeka Cetina ili čak Neretva, gdje je onda smisao Tomine izreke? Ona dobiva smisao samo ako prostranstvo Hrvatske uzmemo onako kako ga je odredio pop Dukljanin. Da li može biti ovako formulirana rečenica kod Tome arcidakona pogrešna? Ne, jer iz dokumenata znademo da je Bizant ove krajeve (Srijem, Hrvatska, Dalmacija i Bosna) uredio kao Dukat Hrvatske i Dalmacije, protežući se u primorju do uključivo i Kotor.¹⁹ Zato je bez ikakve vrijednosti ono što je Rački izvodio iz ovako samovoljno određivanog značenja riječi „pene“ u Trpimirovoj ispravi: „Kada bi „pene“ imalo prvo značenje (tj. skoro, gotovo, op. I. O.)“, pisao je Rački, „onda bi izreka znamenovala, da je obseg Hrvatske veći od obsega metropolije spljetske, što bi u protuslovlju bilo s historičkom istinom; a takovo protuslovlje ne smijemo podmetati listini“.²⁰

Jasno je da ovdje nema nikakvog protuslovlja, i da je jedino Rački podmetao jednoj riječi u listini ono značenje koje ona nema, a baš takvo značenje jest u protuslovlju s ostalim sačuvanim podacima.

Šišić je ono „pene“ shvatio u značenju „gotovo“, a isto tako Perojević, ali obojica drže da je time splitski nadbiskup htio samo istaknuti svoje virtualno pravo koje je imao kao nasljednik solinske nadbiskupije. Šišić kaže: „Konkretno i faktično pravo stanje pokazuju one druge riječi, naime „et pene per totum regnum Chroatorum“, to jest malo da se ne nalazi čitava hrvatska država unutar granica spljetske nadbiskupije, dakle jedan mali dio njezin ne potpada pod nadbiskupiju spljetsku“.²¹ Perojević je pak ovako rezonirao: „U prvi mah se čini, da ovome velikom teritoriju hrvatske biskupije se protiviti tvrdnja splitskog nadbiskupa u listini kneza Trpimira od godine 852., kojom kaže, da je njegova splitska crkva metropola „sve do obala Dunava i gotovo po čitavoj hrvatskoj državi“. Opće je mišljenje historika, da su te riječi kasnije namjerno umetnute, ali, kad bi i bile izvorne, ne pokazuju stvarno stanje, nego samo virtualno pravo splitskih nadbiskupa kao nasljednika solinskih nadbiskupa. Nadbiskup tim riječima ipak priznaje, da jedan dio teritorija hrvatske države njemu ne pripada, a taj dio je samo onaj, koji je po njegovu mišljenju pripadao hrvatskoj biskupiji, valjda oko Nina. Nadbiskup je imao pred očima nekadašnji veliki teritorij svojih „predšasnika solinskih nadbiskupa“.²² Zaključivanje Perojevića nije ispravno, jer je on kod toga smetnuo s uma da splitski nadbiskup govori o prostiranju splitske nadbiskupije i da taj prostor uspoređuje sa prostorom hrvatske države, a za nas je irelevantno da li se time kazuje faktično stanje ili virtualno pravo splitske nadbiskupije, jer on u svakom slučaju ima u vidu faktično prostiranje hrvatske države u njegovo doba, inače bi izreka „pene per totum regnum Chroatorum“ bila besmislica, naime predmet uspoređivanja ne bi postojao kao pojam prostornosti. Pa da se i vratimo na shvaćanje Račkoga, naime, da ono „pene“ znači „skroz“, ipak njegovi izvodi ne bi bili ispravni, jer takav način izražavanja

u listini pretpostavljao bi teritorij splitske nadbiskupije samo nešto veći od prostranstva Trpimirove Hrvatske, pa se ni takav teritorij Trpimirove Hrvatske ne slaže sa obično određivanim njenim granicama. Mi možemo Trpimirovu ispravu uzeti kao vjerodostojnu, ili je odbaciti kao falsifikat. Ovo drugo otpada s obzirom na dosadašnje tretiranje njene vjerodostojnosti u našoj povijesnoj nauci. Ostaje ono prvo, da je ona vjerodostojan izvor za povijest, a ako je tako, nemamo nikakva razloga da ne uzmemo ovaj podatak kao vjerodostojan. Iz ovoga slijedi zaključak da se Trpimirova država prostirala do Dunava.

Čini se da je to smiona tvrdnja s obzirom na ono što su do sada tvrdili naši povjesničari. Već navedeni odlomak iz djela Tome arcidakona da se Hrvatska prostirala od Dunava do mora („ab aquilone uero a ripa Danubii usque mare dalmaticum cum tota Maronia et Chulmiae ducatu“) jest jaka podrška podatku Trpimirove isprave. Budući da je Toma živio u XIII st., moglo bi se kazati da nije mislio na Trpimirovu Hrvatsku, nego na Hrvatsku XI st., ali se ni tada Hrvatskoj ne daje granica na Dunavu. Ili je možda ovaj podatak Toma uzeo iz Trpimirove isprave? Onda bi provenijencija Trpimirove isprave bila mnogo starija nego što neki danas uzimaju. Važno je, konačno, konstatirati činjenicu da se Trpimirova isprava i Toma arcidakon slažu kada tvrde da se Hrvatska prostirala do Dunava.

Poznato je da su stranci, naročito u papinskoj kancelariji, za Hrvatsku upotrebljavali i naziv Dalmacija, a da su i Hrvate nazivali Dalmatincima, imamo jedan prvorazredni izvor iz doba kneza Trpimira. Već smo spomenuli svećenika Gottschalka koji je boravio na dvoru kneza Trpimira oko tri godine. U jednom svom djelu na dva mjesta govori o Hrvatima, a spominje i samoga kneza Trpimira. Na jednom mjestu gdje raspravlja o upotrebi riječi *Deitas* i *Divinitas* Gottschalk svoje mišljenje

potkrepljuje „običajnom sintaktičnom formom govora u Dalmaciji“, piše Katić. „Na fol. 71v novootkritog rukopisa stoji: *Sic ergo dicitur deitas et divinitas pro Deo. Item homines Dalmatini perinde similiter homines Latini Graecorum nihilominus imperio subiecti regem et imperatorem communi locutione per totam Dalmatiam, longissimam revera regionem, regem, inquam, et imperatorem regnum et imperium vocant. Aiunt enim: Fui-
mus ad regnum et Stetimus ante imperium et Ita nobis dixit regnum et Ita nobis loquutum est imperium.*“ Katić to ovako objašnjava: „Gottschalk lijepo razlikuje hrvatsku Dalmaciju od dalmatinskih gradova koji su podložni Bizantu. Hrvatska je zemlja gdje obitavaju „homines Dalmatini“, a korelativno s tim Gottschalk spominje „homines Latini Graecorum nihilominus imperio subiecti“. Naravno on uzimlje Dalmaciju u starorimskom opsegu, pa mu je ona „longissima regio“, dok je Bizantinska Dalmacija obuhvaćala samo primorske gradove i tri otoka. *Longissima regio* Dalmacija pretežnim je dijelom bila u vlasti Trpimirovoj kao „Dalmatinska Hrvatska“. I Vilim Tirski u opisu puta prve križarske vojne kaže za Dalmaciju: „Est autem Dalmatia longe patens regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita.“ Pa nešto dalje kaže Katić: „Dok, dakle, Hrvate Gottschalk spominje pod imenom *homines Dalmatini* kao stanovnike rimske Dalmacije, Romane u gradovima naziva Latinima“.²³ Iako je ovdje Katić točno tumačio spomenute pasuse iz Gottschalkova teksta, izvodi mu nijesu ispravni. Taj mu tekst ne daje pravo za tvrdnju da je „Longissima regio“ Dalmacija pretežnim dijelom u vlasti Trpimirovoj kao „Dalmatinska Hrvatska“. Taj tekst naprosto izjednačuje Dalmacija „longissima regio“ = Hrvatska, *homines Dalmatini* = Hrvati, a ta Hrvatska je *regnum*, a vladar je *rex*. Nigdje ni spomena o nekom ograničavanju toga teritorija, a koliki je taj teritorij i baš u Trpimirovo doba kazuje nam Trpimirova isprava, i niz drugih dokumenata-

ta. Takav Katićev zaključak pogotovo začuđuje kada sam donosi i podatak Vilima Tirskog: „Est autem Dalmatia longe patens regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita“, dakle upotrebljava gotovo isti izraz kao Gottschalk, iako između oba teksta ne može biti nikakve veze. Istina, svjedočanstvo Vilima Tirskoga je iz kasnijeg vremena, ali začuđujuća je gotovo istovjetnost izraza, a vidjet ćemo da ima i drugih svjedoka. Vidimo da se izvori slažu, a da se tvrdnje naših povjesničara često nijesu slagale s izvorima. Oni su bili protiv onoga što izvori govore, borili su se za svoje kombinacije koje su mogli dokazivati tek onda ako su mijenjali pojedine riječi i izraze ili smisao izvora, čitali su u njima ono što u njima nema, a kao da nijesu htjeli razumjeti ono što su ti izvori tvrdili, i nijesu htjeli prihvatiti te tvrdnje, kao da su bili hipnotizirani vlastitim kombinacijama. Konačno, ako neki izvor nijesu mogli podešavati prema želji, naprosto su ga odbacivali kao nevjerodostojan.

Ime Dalmacija u dokumentima i kod pisaca nema uvijek isto značenje, kao ni u svako doba, pak je potrebno objasniti značenje toga imena. Bizantski car Konstantin VII Porfirogenet pod Dalmacijom razumijeva prostranu zemlju od Drača do Istre i Dunava: „Antiquitus igitur Dalmatia incipiebat a confiniis Dyrachii sive Antibari, et ad Istriae montes usque pertingebat, in latitudine vero ad Danubium flumen se extendebat...“.²⁴ Na drugom mjestu, u glavi 40, opisujući krajeve oko Dunava, određuje ovako granice Mađarima: „Ulteriora, quae omnia a Turcis habitantur, cognomina nunc habent a fluminibus transcurrentibus: eorum primum Timeses est, alterum Tutes, tertium Moreses, quartum Crisus, quintum Titzar. Confines autem Turcis sunt orientem versus Bulgari, ubi eos Ister fluvius qui et Danubius dicitur, separat; septentrionem versus Patzinacitae; ad occidentem Franci, ad meridiem Chroboti“.²⁵ Konstantin kazuje da su u zemlji Mađara rijeke Tamiš,

Tuteš, Maros, Körös i Tisa. Dakle, u kraju istočno od Tise bili su Mađari, a njima na istoku sa granicom na Dunavu su Bugari. Iz ovoga vidimo da je tada granica s Bugarima bila istočno od ušća rijeke Tise u Dunav, pa bi prema tome zapadno od Tise, a uz Dunav, prema jugu bila granica sa Hrvatima. Dakle i ovdje imamo svjedočanstvo za granicu Hrvatske na Dunavu. Još u glavi 42. Konstantin tvrdi: „Et habitant... Turcae... atque etiam ulterius Danubium et Savam fluvios“, a u glavi 13. kaže da je Mađarima na jugu Velika Moravska koju su oni opustošili i koju sada drže, pa dodaje: „Chrobati vero ad montes Turcis adiacent“.²⁶ Budući da ne spominje Savu kao granicu s Bugarima, onda moramo uzeti da je granica između Hrvatske i Mađarske u to vrijeme u ovom dijelu bila nekako uz Dunav, da je onda prelazila na Savu, a gdje je to zapravo bilo kazuje nam onom posljednjom tvrdnjom da Hrvati i Mađari graniče „ad montes“, a to ne može biti nego Fruška gora. Kada bi te planine bile, kao što je mislio Bösendorfer, Dilj, Krndija i Papuk, onda Hrvatska ne bi dopirala do Dunava, kako nam tvrde Trpimirova isprava i Toma arcidakon, a što slijedi i iz tvrdnja samoga Konstantina Porfirogeneta, iako neizravno. U ovom slučaju njihova su svjedočanstva vjerodostojnija od naših sadašnjih kombinacija, pa se upravo besmislena čini Bösendorferova tvrdnja da je samo zapadno „Slovinje“ ušlo u sastav Tomislavljeve Hrvatske, jer kako je Hrvatskoj „središte bilo u Dalmaciji“, tvrdi Bösendorfer, njezina da je „centripetalna snaga još jedva dostajala da u svoju interesnu sferu privuče požešku kotlinu s okolnim planinskim vijencem i padinama u karašičko – vučansku i biđ – bosutsku depresiju“, pa joj je granica išla „linijom Moslavina – Svilaj“.²⁷ Budući da, kako kaže sam Bösendorfer, „iz toga doba nemamo nikakvih historijskih dokumenata, po kojima bi bar približno mogli utvrditi liniju, pokušat ćemo da granicu označimo pomoću geomorfoloških i hidrografskih odnosa u tom kraju“.²⁸ Bösendorfer je tako na temelju

„geomorfoloških i hidrografskih odnosa“ u tom kraju počevši od kenozojika uspio saznati kako je „centripetalna snaga“ Tomislavljeve Hrvatske još uvijek dostajala da u svoju interesnu sferu privuče, itd. Uostalom, upravo smo vidjeli da nije točno da „iz toga doba nemamo nikakvih historijskih dokumenata“, a evo ih još. Albertus Aquensis kaže da je Gotfrid, lotarinski knez, stigao do Drave: „Godefridus, dux Lotharingiae et populus per regnum Ungariae pertransiens ad Drowa fluvium peruenerunt, pa prešavši Dravu, stigli do mjesta Francavilla, dakle u Srijem, a zatim su prosljedili put kroz Bugarsku“.²⁹ Prešavši Dravu u njenom donjem toku, križari su prosljedili put istočnom Slavonijom, pa su, nakon što su prešli i Savu, nastavili put kroz Bugarsku. Iz teksta izlazi da se Mađarska protezala do Drave, a preko Drave, znači, jest druga zemlja, a ta druga ne može biti nego Hrvatska. Pa kako dovesti u sklad ovo svjedočanstvo sa tvrdnjom da je granica Hrvatske bila negdje Dilj – Krndija – Papuk, ili čak Moslavina? Bösendorferove kombinacije su u očitom protuslovlju sa ovim dokumentom, jer da je taj dio Hrvatske bio u rukama Mađara, križari bi sve do Bugarske prelazili mađarskim teritorijem, i pisac bi u tom slučaju napisao da se Mađarska prostire do Save, a ne do Drave, a budući da piše do Drave, moramo poštivati riječi koje su napisane.

Ovom svjedočanstvu pridružuju se i neka druga svjedočanstva. Nadbiskup tirski Willermus opisao je također prolaz križara, i to kroz Hrvatsku, kao i Raimund de Agilles. Prvi kaže ovako: „Est autem Dalmatia longe patens regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita, quator habens metropoles: Jazaram et Salonam, quae alis nomine dicitur Spalatum, Antibarim et Ragusam.“ Dalje kaže da stanovnici primorskih gradova govore latinskim jezikom, a „reliquis sclavonico sermone utentibus“, zatim naziva te koji govore slavenskim jezikom „Sclavi Dalmatae“, dakle isto poimanje kao i kod Gottschalka u IX. st.

Konačno su križari stigli do Skadra gdje su našli kralja Slavena. Putovanje kroz tu Dalmaciju trajalo je skoro četrdeset dana i tada su stigli do Drača: „Cumque per dies quasi quadraginta omnem Dalmatiam multo pertransissent labore, tandem pervenerunt Durachium“.³⁰ Za Willermusa jest Dalmacija zemlja od Drave do Jadrana i na jugu do Drača, a u njoj žive Slaveni. Rajmund de Agiles pripovijeda gotovo isto, samo što zemlju kroz koju je vojska prošla naziva Slavonijom, a ne Dalmacijom. I po njemu je putovanje kroz tu Slavoniju trajalo skoro četrdeset dana, kralja su susreli, kaže i on, u Skadru, a ta Slavonija mu se proteže također do Drača, što se vidi iz zaključka koji je napisao nakon što je ispričao o prolazu kroz Slavoniju: „Hactenus de Sclavonia“, a zatim odmah nastavlja: „Venimus Dyrrachium“.³¹ Dakle je in jemu Dračnagranici. Ovopotvrđuje i pisacka sinj-skog ljetopisa (*Chronicon monasterii Casinensis*): „Comes interea s. Egidii cum Podiensi episcopo, post multa pericula vix de sclavorum terra egressus, venit Dirrachium...“.³² Upada u oči da sva četiri pisca čitav teritorij taj smatraju jednom cjelinom i da dvojica kažu za kralja Bodina, kojega imenom ne spominju, da je kralj Slavena, a nikako ne spominju da bi vladao samo u dijelu te Slavonije. Budući da se tada u Hrvatskoj vodi borba za prijestolje, čudno da ti pisci nijesu ništa zapazili i o tome zabilježili. Možda je točno što je Milobar slutio da se Bodin umiješao u tu borbu i možda pokušao i čak uspio za kratko vrijeme zavladatai čitavom Hrvatskom.³³ U svakom slučaju vrijedno je pažnje ovo tretiranje teritorija od Drave do Drača i mora i krajem XI. st. kao jedinstvenog teritorija, isto kao kod Gottschalka, kao i u Ljetopisu popa Dukljanina, kao, iako nepotpuno u Trpimirovoj ispravi.

Prije spomenuti Albertus Aquensis na drugom mjestu kaže kako je franačka vojska pod vodstvom Valtera stigla do Beograda, bugarskog grada, nakon što su proš-

li Zemun „ubi terminantur fines regni Ungarorum“.³⁴ Budući da je Drava bila granica Mađarske prema Hrvatskoj, a Zemun na granici prema Bugarskoj i još prema njoj i Dunav, onda je prirodno da je ona planina koja je bila granica između Hrvatske i Mađarske bila Fruška gora, pa bi prema tome Mađari bili tada držali samo istočni dio Srijema.

Iz dokumenta doznajemo da su i Bugari izravno graničili sa Hrvatskom. O tome imamo bilješku kod Kedrena. On kaže da je nakon pokorenja Bugarske bizantsku vlast priznao i hrvatski narod (god. 1019.): „Subacta Bulgaria, imperatori se dedit etiam Contermina Chrobatorum gens“.³⁵ Zatim nastavlja da se carskoj vlasti suprotstavio gospodar Srijema Sermo: „Solus adhuc imperium detrectabat Sermo, Sirmii dominus...“.³⁶ Iz slijeda misli da su carsku vlast priznali i „susjedni Hrvati“, da „solus adhuc imperium detrectabat Sermo“ jedino bi se moglo zaključiti da i on pripada tim susjednim Hrvatima od kojih se samo Sermo nije htio pokoriti bizantskoj vlasti, kako je mislio i dokazivao Ljubić.³⁷ Međutim Ivan Zonara drukčije priča o istom događaju: „Bulgaria domita etiam Crauatorum gens et Sirmium Romano imperatori se submiserunt“.³⁸ Iako ovakva stilizacija ne bi morala biti u protuslovlju s onim što je zabilježio Kedren, ipak jest činjenica da Zonara posebno uz Hrvate spominje Srijem, a to daje mogućnost i drukčijeg tumačenja, naime, da Srijem nije bio tada dio Hrvatske države. Svakako tada nije bio u vlasti Mađara. S druge strane, zajednička granica Hrvatske i Bugarske morala je biti dovoljno velika da se može kazati kako su Bugarima Hrvati susjedni narod. Da su Hrvati i Bugari neposredno graničili znamo i iz drugih izvora. Spominjući rat Bugara sa Hrvatima, vjerojatno u doba Trpimira, Konstantin Porfirogenet kaže da Hrvati nijesu nikada Bugarima plaćali danak, nego da su često jedni drugima u znak prijateljstva slali darove: „Neque

Chrobati unquam Bulgaris tributum dederunt, sed alteri alteros saepe amicitiae ergo donis cohonestarunt“.³⁹ I ova vijest upućuje nas na činjenicu postojanja zajedničke granice između Hrvatske i Bugarske. Ratovi, a često i dobri odnosi, rezultat su toga što su jedni s drugima neposredno graničili.

Pinčo, bježeći iz Bugarske sa braćom, sinom i sinovima, kako sam kaže u ispravi iz godine 994., iz Mezije je prešao u Hrvatsku: „Nos autem uenimus Missiam, et inde recedentes peruenimus in Chroaciam ad illustrissimum et probum regem Dirzislaum“.⁴⁰ Budući da je granica stare Mezije bila Drina, moramo uzeti da je i granica tadašnje Hrvatske bila na Drini.⁴¹

Iz svega ovoga proizlazi da je granica Hrvatske prema Mađarskoj bila Drava, da je išla jednim dijelom Dunava, spuštala se na Savu, njome išla do utoka Drine, a zatim Drinom. To ne znači da nije nekada granica bila do utoka Save u Dunav, obuhvaćajući Srijem. Einhard zove Ljudevita knezom Donje Panonije „rectoris inferioris Pannoniae“,⁴² a Rački je bio odredio granicu te Panonije na istoku crtom Dunav – Sava.⁴³ *Annales Fuld.* kažu da je zemlja kneza Braslava bila između Drave i Save: „...qui in id tempus regnum inter Dravum et Savum flumine tenuit“.⁴⁴ O toj granici postojala je još dugo tradicija kod Hrvata. Kada je Pavao Vitezović informirao zagrebačkog biskupa Stjepana Selišćevića o povijesti Slavonije, napisao mu je i ovo: „Sanctus Stephanus trans flumen Dravi nullus imperium habuit. Cui oppositioni suffragatur sequens privilegium, Ladislavum sanctum Dravi flumen primum transivisse“.⁴⁵ Ovo potvrđuje mnogo stariji dokument kojim je kralj Andrija II godine 1235. potvrdio pečujskoj crkvi sve darovnice i u kojem se govori o granicama između zagrebačke i pečujске biskupije. Između ostaloga kaže se „...cum sanctus rex Ladislaus primus transiverit Drave fluvium et partes sibi Sclavicas regno

primum occupavit...“.^{45a} I u dalekom Dubrovniku znalo se za hrvatsku granicu na Dravi. Tako Ignjat Đorđić pjeva da slovinskoj besjedi:

„Granice su njoj iztočne;
I nje tieku svrhe nije,
Dok hrvatska Drava počne,
A val svrši od Adrie“⁴⁶

Prema navedenim dokumentima, svjedočanstvima i tradiciji prostirala se je Hrvatska od mora do Drave i Dunava, od Istre do Drine i Drača, upravo kao što navodi Trpimirova isprava i pop Dukljanin.

Određivanje granica Dalmaciji što su je zauzeli Hrvati i naselili nema sumnje da je jednim dijelom proizlazilo iz poznavanja granica nekadašnje rimske Dalmacije (a ono je igralo znatnu ulogu i u određivanju granica uopće novo nastalih država na tlu nekadašnjeg rimskog carstva), ali samo djelomično. Naime, Dalmacija sredovječnih dokumenata ne znači uvijek isti teritorij, ali je ona bila ipak uvijek nešto konkretno i o njoj sasvim konkretno govore i pisci i dokumenti. Iz onoga što smo do sada iznijeli to je već vidljivo, ali ipak treba točnije odrediti njen teritorijalni opseg u razno doba i u raznim dokumentima.

Pisac iz Ravene početkom IX st. nabraja među gradovima Dalmacije Budvu, Kotor, Dubrovnik, Split. Ljubić je zabilježio da u prvoj knjizi zbirke listina u mletačkom arhivu zvane *Commemoriali*, pisane koncem XIII st. ima kratki izvještaj o vojni dužda Petra II Orseola. Spominje se kako su se duždu pokorili redom naši primorski gradovi i otoci: Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Krk, Osor, Rab, Cres, Hvar, Korčula i Dubrovnik, i priznali ga za svoga gospodara „omnesque ducem ipsum et eius successores sibi in veros dominos assumpserunt. His gestis, totaque subacta Dalmatia, ducali titulo additum est atque Dalmatiae dux“.⁴⁷ Ovaj nam je podatak važan zbog dvije stvari: prvo, zna-

mo da izraz „tota Dalmatia“ znači primorske gradove i otoke, počevši od Kvarnera do južno od Dubrovnika, to jest „tota Dalmatia“ jest *Dalmatia inferior* + *Dalmatia superior*, i drugo, da je naslov „Dux Dalmatiae“ vezan baš uz taj teritorij. To nije teritorij Dalmacije u smislu bizantske teme Dalmacije, jer je veći od nje, a nije ni u onom starorimskom značenju, jer je manji. To nam potvrđuju i neki drugi podaci. Tako Karlo I, kralj napuljski, oslobađa zapljene 25. 1. 1272. robu „Raguseorum, Jadratinorum, et aliorum Dalmatinarum“.⁴⁸ Ali tu Dalmaciju dokumenti nazivaju i Slavonijom, Dubrovnik je grad u Slavoniji, a Slavonija je Hrvatska. Isti kralj Karlo I dozvoljava 8. 8. 1279. trogirskom biskupu da izveze iz Apulije „salmas frumenti 100, deferendas apud Ragusium de Sclavonia...“.⁴⁹ Za Karla Martela god. 1292. Pavao Šubić je ban Slavonije „banus Sclavoniae“,⁵⁰ a znamo da se ban Pavao izričito nazivao „ban Hrvata“, kao nekadašnji knezovi i kraljevi. Nazivanje Hrvatske Slavonijom nije nimalo izuzetan slučaj, naprotiv, nalazimo ga u brojnim dokumentima.⁵¹ Vidimo iz samo ovo nekoliko primjera iz različitog vremena da Dalmacija dolazi i u značenju Hrvatska, a što se izjednačuje i pojmom Slavonija.

I u Veneciji za Hrvatsku, dotično Dalmaciju, kažu i Slavonija. U rješenju mletačkoga vijeća od 22. studenoga 1335. određeno je da se oboružaju tri galije u Slavoniji „una scilicet in Ragusio, et una in Sibinico, et una in Tragurio, Spalato et Liesne“.⁵² Isto kaže u svome putopisu Milanac Casole godine 1494.: „Et così navigando pian piano con pocho garbino se trovo di avere facto tra quelli scogli de Schiavonia, che sono senza numero e ben saxosi e aridi, miglia LXX da Zara fino al Marte sequente...“, pa na drugom mjestu: „E così sequitando el nostro camino con bon vento, zonsemo a Ragusa, città de Dalmatia... et andarono con grande desiderio de refrescarsi in dicta cita de Ragusa in Dalmatia sive Schiavonia“.⁵³ Papa Kle-

ment VI pisao je iz Avignona 1. 9. 1351. dračkom i dubrovačkom nadbiskupu, te trogirskom biskupu da odvrte od hereze neke koji su je prihvatili, a ti su „in nonnullis regnis Rassie, Albanie et Sclavonie...“.⁵⁴ Dakle Hrvatska dolazi i u ovom dokumentu pod imenom Slavonije.⁵⁵

U isto, možda, vrijeme kada je nastao Ljetopis popa Dukljanina, pisano je veoma vrijedno geografsko djelo u južnoj Italiji, na dvoru normanskog kralja Rogera II (1130 – 1154). Ovo jedinstveno djelo poznato pod imenom „Knjiga kralja Rogera“, u kojem je sačuvano geografsko znanje dvaju tada slavnih pomorskih naroda, Arapa i Normana, opisuje i hrvatsku obalu. Nakon opisa Aquileje nalazimo u glavi prvoj opis naše obale: „Ovdje obala zakreće nanovo istočno prema Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, i tako stiže do Sredozemnoga mora, tamo gdje i počinje. Najveća dužina ovoga zaljeva jest 1100 milja“.⁵⁶ Ponovno spominje hrvatsku obalu u glavi četvrtoj: „Zemljama Aquileje, o kojima smo govorili, slijede one Hrvatske, nazvane Dalmacija, o kojima ćemo govoriti na svome mjestu u odlomku koji slijedi, ako nas bude svevišnjji Bog pomogao“.⁵⁷ Zatim u slijedećoj glavi petoj opisuje gradove, počevši sa Bakrom, a Dubrovnik je Edriziju, koji se spominje kao pisac djela, „posljednji grad Hrvatske“. Isto tako za otoke što se u knjizi spominju (Osor?, Cres, Rab i Pag) kaže se da su svi u Hrvatskoj. Za Dubrovnik kaže: „Od Stona do Dubrovnika... ima trideset milja. Dalmatinci su i imaju lađa za krstarenje (corsa), svijet su odvažan i odlučan. Ovo je posljednji grad Hrvatske“.⁵⁸ Ovo je svjedočanstvo od velike vrijednosti, prvo, što su Normani održavali dobre odnose barem neko vrijeme sa našim primorskim gradovima i uopće Hrvatskom (npr. u doba kralja Zvonimira), imali političkih i osvajачkih težnja na Balkanu, sudjelovali čak i u političkim borbama u Hrvatskoj i Dalmaciji, pa su tako te hrvatske krajeve odlično poznavali; drugo, što je bilo vjerojatno i naših ljudi u južnoj Italiji (jedan se dio i nazivao Slavonijom,

Sclavinia), bilo ih je i na Siciliji, u Palermu je bila i „Slavenska četvrt“ u luci, u Palermu kojim su se Arapi toliko ponosili i koji Edrizi s mnogo zanosa opisuje⁵⁹; treće, što je djelo nastalo nekako u isto doba kad i Ljetopis popa Dukljanina. Pisci ovoga djela su dobro informirani čak i o narodnosti stanovnika gradova što ih spominju. Tako su im Hrvati stanovnici Senja koji imaju „dobar broj lađa na moru“, nepoznatog nam grada Q.stilsqaha (Kastilac?), pa Biograda (Hrvati i Dalmatini), te Stona. Za većinu tih gradova kaže se da su lijepi i veliki, ali nekima, kao gradu *lawgâru* ili *wâwgûrî*, nema danas ni traga iako se kaže da je ovaj grad bio važan i „među najljepšima i za obranu najprikladnijim glavnim gradovima“.⁶⁰ Već sam opis ovih hrvatskih gradova pokazuje nam kako malo poznajemo Hrvatsku onoga vremena i kako smo zapravo malo i učinili da je bolje upoznamo. Tu bi mogla odigrati važnu ulogu arheologija. Ako nam *Cronaca barbara* već za VIII stoljeća bilježi da je dužd Felice Cornicola pozvao u Veneciju majstore brodograditelje iz Hrvatske, Istre i Puglie, da bi tako doprinio usavršavanju toga obrta u Veneciji, onda ne možemo smatrati ispravnim ono mišljenje koje je tvrdilo da su barbarske provale ostavile u tadašnjoj Dalmaciji potpunu pustoš, naprotiv moramo zaključiti da je ne malom broju starosjedilaca uspjelo preživjeti one strašne dane, obnoviti barem donekle razrušene gradove i nastaviti život i rad. Ovo bi nam barem donekle moglo objasniti onaj posebni autonomni položaj što su ga imali dalmatinski gradovi prema Bizantu, Hrvatskoj i Veneciji. Svjedočanstva „Knjige kralja Rogera“ su dragocjena posebno i iz razloga što nam uz Ljetopis popa Dukljanina izričito svjedoči, i to izravno, da je Gornja Dalmacija bila dio Hrvatske, pa tako upravo sjajno potvrđuje navode popa Dukljanina.

Ime Dalmacije u tituli hrvatskih vladara označava čitavu Dalmaciju, a nikako samo jedan njezin dio, što se ponekada i posebno naglašava izrazom „tota Dalma-

tia“. To smo vidjeli iz do sada navedenih dokumenata i svjedočanstava. Kada je Koloman nakon pobjede nad hrvatskim kraljem Petrom na Gvozdu godine 1097. prihvatio pregovore sa mletačkim duždom Vitalom Michelom i zaključio s njim sporazum godine 1098., u pismu upućenom duždu dao mu je naslov dužda i Hrvatske i Dalmacije, ali istodobno izražava sumnju, i svoju i svojih prvaka, da li duždu pripada taj naslov: „Budući da se meni i mojim velikašima i starješinama čini sumnjivo da li te imam nazivati vladarom Hrvatske i Dalmacije, hoću, pače želim u cilju da se očuva sklopljeno prijateljstvo kako bi se od tebe i tvojih, a tako isto od mene i mojih svaka sumnja prije svega uklonila da se jedan drugome nipošto ne bismo imali razloga oprijeti ni u kojem slučaju, gdje se može sa sigurnošću da dokaže što tebe ide po tvojima, a što mene po mojim prethodnicima“.⁶²

Ovdje se Koloman jasno pozivlje na pravo što ga ima kao baštinik i nasljednik hrvatskih kraljeva na Hrvatsku i Dalmaciju. Dakle, još prije nego su ga Hrvati izabrali za kralja, Koloman u toku ostvarivanja svoje namjere da zavlada Hrvatskom želi točno znati što ga pripada od teritorija kraljevine Hrvatske i Dalmacije, jer se i dužd javlja kao pretendent za iste krajeve, što je jasno istakao i u svome naslovu.⁶³ Ovo Kolomanovo pozivanje na prava koja ga pripadaju kao nasljedniku hrvatskih vladara treba dobro upamtiti.

Tokom XII st. vodi se borba za Dalmaciju između hrvatsko – ugarskih kraljeva, Venecije i Bizanta, a nakon pada Bizanta za IV križarskog rata, između hrvatsko – ugarskih kraljeva i Venecije. Bizantskom caru Manojlu (1143 – 1180) uspjelo je u ratovima protiv hrvatsko – ugarskih kraljeva zavladata Hrvatskom i Dalmacijom godine 1167. Osvojeni dio Hrvatske i Dalmacije organiziran je kao posebni dukat Hrvatske i Dalmacije. Svaka-ko je značajna činjenica da je dukat obuhvaćao krajeve koje i pop Dukljanin naziva hrvatskim. Dukat se prote-

zao uz more od Šibenika (rijeka Krke) gotovo do Drača. „Dukatu su pripadali također Kotor, neko vreme Dubrovnik i vrlo verovatno Bar i Ulcinj“, tvrdi J. Ferluga.⁶⁴ Ovo nam potvrđuje i službeni naslov *dux* i određeni izrazi u dokumentima ovoga vremena. Tako u jednoj splitskoj ispravi iz godine 1171. kaže se: „in toto regno Dalmacie et Chroacie imperante Constantino sebasto“, a u drugoj: „in tutto l’regno di Croatia et Dalmatia“.⁶⁵ Kako vidimo pojam „čitavo kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije“ obuhvaća i krajeve nekadašnje Crvene Hrvatske, zapravo zato i dolazi do takve formulacije, i kompetentno nam potvrđuje navode popa Dukljanina.

Ovaj je Dukat imao neko vrijeme za duksa nekog Hrvata Rogerija. Ferluga misli da je bio u vazalnom odnosu prema Manojlu, a to bi pokazivalo da je Dukat Hrvatske i Dalmacije imao određenu autonomiju.⁶⁶

Sukob između Venecije i hrvatsko-ugarskih kraljeva zbog Dalmacije dosegao je kulminaciju u doba Ludovika I kada se opet postavilo pitanje „prava“ na Dalmaciju. Venecija je u prvoj polovici XIV st. iskoristila unutrašnje borbe u Hrvatskoj i Ugarskoj i zavladala velikim dijelom hrvatske obale od Zrmanje do ušća Cetine, osim Omiša. Zadar svojom pobunom dao je povod za izbijanje rata, ali zbog zapletaja u Napulju Ludovik je bio zaključio godine 1348. s Venecijom osmogodišnje primirje. Venecija je htjela zaključiti mir, ali bezuspješno. Ludovik je, naime, energično odlučio svojoj kraljevini Hrvatskoj i Dalmaciji vratiti sve otete krajeve. Dobro spremljen započne rat godine 1356. Rat se vodio u Hrvatskoj i Italiji i Venecija zbog gotovo stalnih poraza bila je prisiljena započeti mirovne pregovore i konačno zaključiti mir. Za vrijeme trajanja primirja Venecija je vješto i uporno nastojala sačuvati svoj posjed u Hrvatskoj i Dalmaciji, ali nije mogla Ludovika ni pokolebati ni prevariti. Ipak je Ludovik godine 1353. bio spreman na popuštanje i činilo

se da će doći do mira, ali se tome odlučno odupro i suprotstavio hrvatski herceg i Ludovikov brat Stjepan kojemu je Ludovik bio dao „za uvijek kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju, kao kompenzaciju za izgubljenu napuljsku kraljevinu“.⁶⁷ Zbog ovog otpora Ludovik je bio prekinuo pregovore i pisao 27. travnja 1353. mletačkim poslanicima da sporazum koji je on htio zaključiti s Venecijom odbija herceg Stjepan: „Huic ordinacioni dominus Stephanus dux totius Sclavoniae, Croacie seu Dalmacie, frater noster carissimus, consensum adhibere voluit. Ideo ordinationem predictam effectui mancipare non potuimus, quia dominium predicti ducatus eius dominio perpetuo subiugamus, sicut vobis et aliis notum est, unde vos ad nos pro negotio supradicto non est necesse laborare...“.⁶⁸ Ovaj nam dokument jasno pokazuje dvoje: prvo, da krajevi koje Ludovik želi opet steći pripadaju kraljevini Hrvatskoj i Dalmaciji, i da iz toga i proističe njegovo pravo na te krajeve; drugo, iako je on kralj Hrvatske i Dalmacije, sam ne može o tome odlučivati ako nije suglasan i herceg te kraljevine Hrvatske i Dalmacije.

I tokom rata samoga 1356.-1358. vođeni su pregovori. U njima se sa strane kraljeve naročito isticalo pravo na „tota Dalmacia cum omnibus civitatibus et pertinentiis suis, quam dicebant dominos Venetos indebite possidere, et ad dominum regem debite spectare“.⁶⁹ Pitanje prava posjeda spornih krajeva i gradova Veneciji nije bilo ugodno pa je nastojala suprotstavljati se pravima kralja svojim vlastitim „pravima“, ali bez uspjeha, a da je i sama bila svjesna kako ta njezina „prava“ leže na slabim nogama, vidi se iz nastojanja da uz bilo koje uvjete sačuva, ono što je držala u Hrvatskoj, ili barem dio toga, bilo nudeći novčanu odštetu, bilo nudeći druge krajeve. Mlečani su kralju stalno nudili nove uvjete, ali su se vraćali na prijašnje prijedloge, tražili od kralja nove uvjete, nastojali dobiti na vremenu ne bi li im se ratna sreća nasmiješila. Ali uzalud. Koliko je trebalo vještine u žongliranju riječi-

ma, vidi se i iz jedne ponude mletačkih poslanika: da bi Venecija zadržala barem Nin, a za Zadar i ostalu Dalmaciju da će dati kralju godišnju odštetu u ime „prava koja tobože kralj ima na te predjele, ali koja dužd ne priznaje, ne vrijedajući pri tome prava koja dužd ima na njih”.⁷⁰ Znajući raspoloženje stanovništva gradova koji su bili pod njenom vlašću, Venecija je u tim opasnim vremenima promijenila držanje prema njima, stala im se umiljavati i pokazivati blagost, ali sve joj je bilo uzalud. Međutim, i stav Ludovika je bivao sve odlučniji. Konačno je Venecija, prisiljena novim porazima na bojnom polju, pristala da se odrekne Dalmacije, ali i kada je izjavila spremnost da Ludoviku vrati Dalmaciju, pokušala je nešto barem spasiti prebacivši problem na pitanje: što pripada Dalmaciji? „Mlečani su naime tvrdili da Dubrovnik i otoci Korčula i Mljet, kojima je nasljedno upravljala obitelj Đorđić (Georgi, Zorzi), nisu nikada priznavali vrhovništvo ugarsko-hrvatskih kraljeva pa su ih pod tom izlikom htjeli zadržati za sebe no kralj je držao za Dalmaciju sve ono zemljište koje su Mlečani posjedovali i na kopnu i na moru od Istrije do Drača kao što se to shvaćalo u staro doba za vladanja rimskoga”.⁷¹ Kralj je bio nepopustljiv pa su konačno Mlečani ostavili kralju da spor riješi „po svojoj volji”, ali ipak „pošalju poslanicima različne pravne isprave, neka ih predoče kralju, da on iz njih vidi kakva oni imadu prava na neke dijelove Dalmacije i da prema tome izreče svoju odluku”.⁷² Ni ovo nije Mlečanima koristilo pa su se morali odreći čitave Dalmacije „od sredine Kvarnera do grada Drača” i ujedno naslova dužda Hrvatske i Dalmacije. U mirovnoj ispravi potpisanoj 18. veljače 1358. u Zadru kaže se da Mlečani „...contenti fuerunt renunciare et effectualiter renunciaverunt de facto in manibus nostris, nostro et successorum nostrorum regum nomine, toti Dalmacie a medietate scilicet Quarnerii usque ad confines Duracii, omnibus civitatibus, terris, castris, insulis, portibus et

juribus, quae habuissent et tenuissent, et habebant et tenebant in eisdem quoquo modo, specialiter civitatibus None, Jadere, Scardone, Sibenici, Tragurii, Spaleti et Ragusii in terra firma existentibus. Item civitatibus et terris Olseri videlicet et Chersi, Vegle, Arbi, Pagi, Brachiani, Lesne et Corcule cum insulis et omnibus utilitatibus et pertinentiis eorundem ac titulis Dalmacie et Croatiae, quibus uti consueverant duces antedicti, et totum ipsorum jus et dominium ac proprietatem, si quos habuissent in nos et successorum nostros sponte, deliberate et animi maturitate transferrentes...⁷³ U ispravi gradu Zadruga od 10. veljače 1352. Ludovik ističe svoju pobjedu nad Venecijom i nastavlja: „...ac ipsos Jadrenses et perconsequens totum regnum nostrum Dalmatiae nostro dominio subiugare et ad antiquam ius regum revocare...”⁷⁴ Nekoliko dana poslije javlja Ludovik firentinskoj općini o zaključenom miru s Venecijom i da se Venecija odrekla „čitave Dalmacije” i naslova „Dalmacije i Hrvatske”. Kada su stigli dubrovački poslanici da priznaju vlast kralja Ludovika, on im je izdao ispravu u kojoj je kazao da je on već od svoga dolaska na prijestolje nastojao silom ili kakvim drugim sredstvom vratiti svojim kraljevinama stare granice pa kako je bez sumnje i Dubrovnik u njegovoj kraljevini Dalmaciji pripada i Dubrovnik njegovom kraljevskom pravu: ”Quia tamen opitulante gracia salvatoris regnum nostrum Dalmacie triumphali potentia in manus devenerat nostre regie maiestatis, renunciantibus duces et commune Veneciarum omni juri simul cum titulo... Nos igitur, qui a tempore nostre promotionis solitudine indefessa ad recuperandum nostrorum regnorum limites et terminos habentes cor intentum, ut ad id tam hostili potentiamquam aliis viis et modis oportunis indesinentes et continuas operas independentes, prout est notum tuti orbi, certitudinamiter cognoscentes dictam civitatem Ragusii in regno nostro Dalmacie supradicto constitutam et fundatam, et perconsequens ad

ius nostrorum regium pertinentem...“ Ako bi dizao vojsku u Dalmaciji Dubrovnik „dabit nobis et dare promittit a decem galeis”. Dubrovčani su priznali vlast Ludovika I i on prima „... fidelitatem et subiectionem nobis et heredibus ac successoribus nostris perpetuo”.⁷⁴ Da su tako shvatili događaje i Hrvati, naime, da je Ludovik ovim uspjehom u ratu Hrvatskoj vratio samo ono što joj pripada, kazuje nam bilješka nepoznatog svećenika u Zagrebačkoj kronici: „Nunc autem regnat laudabiliter dominus Ludovicus... qui potentior fuit factus de patre suo et subiugavit Croatiam et Dalmatiam a medio Carnery usque ad fines Duracii”.⁷⁵ Kada je Ludovik poslao svoju majku kraljicu Elizabetu u Zadar da izvrši neke političke reforme u Hrvatskoj, u ispravi od 28. studenoga 1360. kaže ovako: „Quod cum nos serenissimam principissam dom. Elisabeth, reginam Ungarie, genetricem nostram carissimam, pro reformatione status regnorum Dalmatiae et Croatiae in Jadram destinassemus”. Kako su u tu reformu bili uključeni i Dubrovčani, i ovo nam potvrđuje da je Dubrovnik bio u kraljevini Hrvatskoj i Dalmaciji.⁷⁷ To potvrđuje i pismo što ga je pisala kraljica Elizabeta god. 1385. iz Požege u svojstvu regentice u kojemu kaže: „... fidelibus suis, rectori, consiliis, comitatibus quarumlibet civitatum nostrorum regni nostri Dalmacie, ad quos presencium noticia pervenit, salutem et gracia.” Zatim ih obavještava da su k njoj došli Klement Gucetić (Gozze) i Marin Bunić (de Bona) „nuncii fidelium nostrorum de Ragusis”, pa odlučuje: „quia ipsam civitatem in suis libertatibus et consuetudinibus, sicut et alias civitates nostras regni Dalmacie confirmatis et approbatis, illesos conservare volumus...”⁷⁸

Hrvatska je izgubila svoje primorske gradove i krajeve početkom XV stoljeća. Venecija je opet vješto iskoristila unutrašnje borbe u Hrvatskoj i Ilirskoj i konačno od kralja Ladislava Napuljca kupila njegova prava na Zadar i Dalmaciju. Kralj Sigismund, koji se uspio održati na

hrvatsko-ugarskom prijestolju, opominjao je u pismu od 2. prosinca 1403. što ga je pisao i u Višegradu, i Mlečane i dužda Mihajla Stena neka se ne miješaju u dalmatinske poslove jer „...regem Ladislavum non essere verum possessorem et dominum Dalmatie sed potius invasorem cum Dalmatia, corone Hungariae de iure subiecta sit, cui corone auctore deo nos legitime presidemus“.⁷⁹ Kada su, međutim, Mlečani kupovali ta „prava“ od kralja Ladislava u ugovoru o pogodbi od 9. srpnja 1409. priznaju Ladislavu „...ut constat, pleno iure spectat et spectare noscitur tota Dalmatia cum terris...“.⁸⁰ Ovo „tota Dalmatia“, a koji se izraz često javlja, kako smo vidjeli, nije puka fraza, ona ima svoje točno određeno značenje, a znači, kako smo više puta naglasili, čitavu Dalmaciju, i Gornju i Donju. A to je već vidljivo iz pisanja Edrizija koji je nedvosmisleno zabilježio da je Dubrovnik u Hrvatskoj, a baš za Dubrovnik isto kaže u XV st. god. 1483. putopisac Ivan grof Solmski: „...reicher und mächtiger Statt Ragusa liegt in Schlavonia, einer Provinz des Königsreiches Croacie“,⁸¹ a isto kaže i Arn. v. Harff otprilike u isto vrijeme.⁸²

Iz svih ovih svjedočanstava i dokumenata i pisaca vidimo, ima ih upravo obilno, nesumnjivo proizlazi da se hrvatska država protezala do Dubrovnika i još južnije do Drača, dakle upravo tako kako kaže i Ludovik. Razumljivo je da su građani primorskih gradova koji su sada, god. 1358., došli pod vlast kralja Ludovika, smatrali to kao povratak pod vlast zakonitoga vladara, kralja Hrvatske i Dalmacije pa je taj povratak primljen s velikim veseljem. Zadrani su tako zaključili svake godine najsvečanije proslaviti dan kada su se oslobodili okrutne mletačke tiranije „in die qua civitas Jadre exempta fuit et liberata a iugo tiranice servitutis Venetorum... ad perpetuam rei memoriam immense libertatis et gratie habite et percepte die, quo civitas Jadre pervenit ad manus et potentiam nostri domini naturalis domini regis Hungariae...” Ovo shvaća-

nje, da su ugarsko-hrvatski vladari prirodni vladari i gospodari i primorskih gradova, dolazi do izražaja u više isprava, a isto i u Dubrovniku, npr. u jednoj ispravi iz god. 1371. kažu Dubrovčani za kralja Ludovika „nostro signor naturale misser lo re di Hungaria...”.⁸³

Kada je godine 1217. hrvatsko-ugarski kralj Andrija II išao u križarski rat, Splitsani su mu dali kao pratnju dvije galije do Drača. Zašto baš do Drača?⁸⁴ Nijesu li Splitsani more do Drača, smatrali teritorijalnim morem Hrvatske i Dalmacije? Čini se da bi se ovaj podatak što ga donosi Toma arciđakon, mogao samo tako objasniti budući da se pojam o teritorijalnim vodama razvio već u ranom srednjem vijeku.

Bilo je potrebno zadržati se duže na ovim događanjima u vezi sa ratom između Ludovika i Venecije i na dokumentima o njima, jer nam objašnjavaju na najevidentniji način da se je: prvo, oduvijek smatralo da se je teritorij jedinstvene, čitave Dalmacije (*tota Dalmatia*) protezao od Drača, do Istre, da je to bila povijesna činjenica, a ne sjećanje na nekadašnje granice rimske Dalmacije; drugo, da je ona u cjelini pripadala hrvatskoj državi; treće, da se je to dobro znalo i u Veneciji i na dvoru hrvatsko-ugarskih kraljeva; četvrto, da je to priznavala i Venecija kada joj je odgovaralo (ugovor o kupoprodaji Dalmacije god. 1409.); peto, da su primorski gradovi priznavali hrvatsko-ugarske kraljeve svojim “prirodnim gospodarima”, čime su svakako isticali zakonitost njihovog posjedovanja Dalmacije; šesto, da je to pravo vezano uz titulu vladara “Hrvatske i Dalmacije” jer se dužd istodobno uz odricanje na Dalmaciju odriče i naslova dužda Hrvatske i Dalmacije kao što ga je i stekao bio dobivanjem jednog dijela Hrvatske i Dalmacije; sedmo, da to pravo stekoše ugarski kraljevi time što su postali i hrvatski kraljevi jer su od hrvatskih kraljeva naslijedili naslov kralja Hrvatske i Dalmacije, a time i sva prava vezana uz taj naslov;

osmo, da ovo upravo idealno potvrđuje pričanje popa Dukljanina da se Hrvatska prostirala nekada do Drača, a time i podatak „Knjige kralja Rogera” i svih ostalih pisaca koji su to isto tvrdili.

Eventualna primjedba da su ovi posljednji citirani dokumenti iz kasnijega vremena i prema tome da se njima ne može ništa dokazati s obzirom na stanje do XII st., ne bi imala nikakve vrijednosti za ovaj predmet jer se radi o kontinuiranom pravu koje vrijedi stoljećima, na koje su se hrvatsko-ugarski kraljevi pozivali još veoma dugo. Kroz to dugo doba bilo je razdoblja kada je ono bilo samo virtualno pravo, ali koje se moglo ostvariti ako bi prilike to dozvoljavale. Tako je bilo npr. kada su Habsburgovci uspješno ratovali s Turcima. U tim prilikama i povijest je postajala oružje politike. Nikola Radojčić je u vezi s time pisao, da navedem samo jedan primjer: „Mletačke pravne titule na Dalmaciju bile su povod da se kralj Leopold I držao veoma obazrivo dok je s Mlečanima sklapao ugovore protiv Turaka jer mu je njegov princip legitimiteta smetao da pored faktičke mletačke vlasti u Dalmaciji i pored želje da se ona prikaže kao pravna, sklopi bilo kakav intiman i dugotrajan savez s Mlecima”.⁸⁵ Mletački poslanik u Beču Contarini, koji je vodio pregovore sa dvorskim kancelarom Stratmanom o ulasku Venecije kao saveznice Leopoldove u rat protiv Turaka, žalio se god. 1684. da pregovori teku s teškoćama jer je Beč isticao stara prava cara Leopolda na Dalmaciju kao kralja ugarsko-hrvatskoga. Contarini je nasuprot isticao „prava Venecije na Dalmaciju i koja da su mnogo starija od Leopoldovih”.⁸⁶ Ako se o ovim teritorijalnim pravima tako mnogo vodilo računa još i krajem XVII st., kako da se ne bi o tim pravima vodilo računa u XIV ili početkom XII stoljeća? Gubitak teritorija se veoma dugo pamti i težnja postoji da se on, ako prilike dozvoljavaju, vrati. Bizantiski su carevi izgubili bili u korist Slavena gotovo čitav Balkanski poluotok u VI i početkom VII st., ali se oni

nikada nijesu odrekli svoga prava na nj iako su ga Slaveni prisvojili „pravom mača”, kako je bio kazao Rački. Formalni suverenitet nad stvarnim izgubljenim teritorijem Bizant je, kadagod je imao za to snage, nastojao pretvoriti u faktički suverenitet.⁸⁷ S obzirom na Hrvatsku to mu je uspjelo djelomično postići još i u drugoj polovici XII stoljeća. Kada je to svoje formalno pravo nad Hrvatskom i Dalmacijom, u trenutku slabosti, Bizant prenio na mletačkog dužda, to je „pravo” služilo mletačkoj politici da ostvari svoju dominaciju na Jadranu, a jasno su duždevi ovo pokazivali svojim naslovom u kojemu je bila i Hrvatska i Dalmacija.

POGLAVLJE VII.

Podudaranje između onoga što je pisao pop Dukljanin o prostiranju Hrvatske i mirovnog ugovora između kralja Ludovika i Venecije više je nego očevidno pa ipak ne možemo ni pomisliti da bi Ljetopis popa Dukljanina bio podloga za sklapanje ovoga mirovnog ugovora. Vidjeli smo da se „pravo” isticalo i na jednoj i na drugoj strani, da se o tome raspravljalo, da su predočivani dokumenti kojima se dokazivalo to „pravo” pa iako je pravo uvijek na strani jačega, ipak u ovom slučaju mora svatko priznati da se pravo hrvatsko-ugarskih kraljeva na Dalmaciju temeljilo na pravu što su ga naslijedili i baštinili od hrvatskih kraljeva jer je ono baš povezano uz naslov „kralj Hrvatske i Dalmacije”. Oslobođena Dalmacija je tako i vraćena Hrvatskoj, i to u cjelini, sa Dubrovnikom pa je posve pogriješno izdvajanje Dubrovnika iz teritorija tadašnje Hrvatske i smatrati ga nezavisnim od Hrvatske, usprkos njegovoj autonomiji, a ona mu je uz druge neke faktore omogućila da s vremenom postane gotovo nezavisna republika. Na temelju istoga prava Ludovik je poslije dobio i Kotor. Dakle ta „čitava Dalmacija” obuhvaća dio onoga što se u proširenom smislu nazivalo Gornja i Donja Dalmacija, a pokrivalo se i pojmovima Bijela i Crvena Hrvatska, djelomično, jer kada Ljetopis popa Dukljanina kaže: „a loco Dalmae... usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam, quae et inferior Dalmacia dicitur... Item ab eodem loco Dalmae usque Bambalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrachium, Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmacia dicitur...“, onda nam je jasno da ovdje dolazi ime Dalmacija u značenju Hrvatska, kako smo vidjeli i kod drugih pisaca i u drugim dokumentima, ali je ta Dalmacija iz god. 1358. i prostranija od bizantske teme Dalmacije iz IX ili X stoljeća. Kao što nitko nije izmislio imena Bijela i Crvena Hrvatska,

tako nitko nije izmislio ni nazive Gornja i Donja Dalmacija pa nam i oni potvrđuju realnost i istinitost.

Podjela neke zemlje na gornju i donju nije nikakva neobičnost, naprotiv, ona je veoma obična, u našim je krajevima nalazimo već u rimsko doba. Postojala je, na primjer, *Pannonia Superior* i *Inferior*, *Moesia Superior* i *Inferior*, a takva podjela na Gornju i Donju sačuvala se je i u srednjem vijeku. Šufflay, pišući o Dukljaninovoj podjeli Hrvatske na Bijelu i Crvenu, odnosno, Donju i Gornju Dalmaciju, kaže da je „karakteristična za sve sredovječne provincije od Drave do Vojuše, od Slavonije do Musakije”. Potanko je ona provođena na albanskom tlu. Ovdje papinske bule iz god. 1410.–1413. razlikuju dvije Albanije; govore o „tota Albania”, o provincijama „utriusque Albanie”, „Albanie superioris et inferioris”, a zatim nastavlja: „Pojam obiju Dalmacija, kako ga je s malom greškom na jugu, fiksirao pop Dukljanin, bio je u njegovo doba još živ i sasvim svjež”.¹ Neće nas začuditi, usprkos tolikog malog broja sačuvanih isprava za hrvatsku povijest do XII st., ako i u tim malobrojnim ispravama nađemo potvrde za ovakvu podjelu Hrvatske i Dalmacije. U jednoj ispravi koja govori o papinskim poslanicima koji su upućeni god. 924. u Hrvatsku kaže se: „Tempore Johannis papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege et Michaelae in suis finibus praesidente duce”,² a u ispravi kralja Petra Krešimira IV od god. 1059. izdatoj u korist samostana sv. Ivana Evandeliste u Biogradu stoji ovako: „Regnante Cresimiro rege Chroatorum et Dalmatiarum”.³ Papa Aleksandar II u ispravi iz istog otprilike vremena piše dalmatinskim biskupima: „(Alexander II) episcopis et regi Dalmatiarum”.⁴ Kada je nastao spor između barske i dubrovačke nadbiskupije, barski nadbiskup Grgur u svome pismu od god. 1178. ili 1179. upravljenu splitskom nadbiskupu, piše: „Ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum meorum et diversis aliis

coniecturis veritatem perpendens, quod salonitana ecclesia totius Dalmatiae dominatum et primatum quondam obtinuit”.⁵ U doba Arpadovića pečuški biskup i guverner Hrvatske u ispravi iz god. 1193. naziva se „Calanus... et totius Dalmatiae atque Chroatiae gubernator”,⁶ a u ispravi od 31. ožujka 1198. hrvatski herceg Andrija naziva se: „Ego Andreas tercii Bele regis filius dei gratia Jadere ac totius Dalmatiae et Chroatiae Chulmeque dux”.⁷ Što su Arpadovići uzeli u naslov još i Bosnu i Zahumlje razumljivo je budući da se Hrvatska nakon smrti kralja Petra prema svjedočanstvu Hrvatskog ljetopisa (8 i 11) podijelila na Hrvatsku, Bosnu i Zahumlje pa su naknadno pridružene hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici. Bez obzira da li ova imena obuhvaćaju isti ili gotovo isti teritorij, vladari su ih uzimali u naslov da bi im bio što veći pa su tako radili i Arpadovići. Ovaj izraz „totus, tota“ nalazimo već u jednoj ispravi kralja Zvonimira od god. 1075. u kojoj se on naziva „rex totius Chroacie simulque Dalmacie”.⁸ Za deveto stoljeće zabilježio je Ivan Đakon da su Saraceni god. 872. opustošili neke gradove Dalmacije (*quosdam Dalmaciarum urbes*), dakle Gornje i Donje Dalmacije.⁹

S ovim što smo do sada iznijeli slaže se potpuno Toma arcidakon čije je djelo nesumnjivo pisano na temelju dobrih izvora koji su nama danas nepoznati pa je zato i od osobito velike povijesne vrijednosti. On u glavi I svojega djela u kojem govori o Dalmaciji kaže: „Verum tamen Dalmatia dicebatur olim largius; censebatur enim cum Chrouatia una prouintia... Nunc uero Dalmatia est regio maritima, incipiens ab Epyro, ubi est Dirachium et pretenditur usque ad sinum Quarnarium...”, a grad Salona bijaše „caput Dalmatie et Chrouatie”, dakle glavni grad Dalmacije i Hrvatske kako im je ocrtao granice. Da je inače bio dobro informiran, pokazuje time što zna da je u njegovo doba Duklja bila u Srbiji,¹⁰ pa moramo te njegove riječi uzeti u značenju kakvo im je Toma dao, a one se,

kao druga koja smo naveli, upadno slažu s onim što piše pop Dukljanin. U gl. XIII u kojoj govori o splitskim nadbiskupima de „quibus extat memoria” kaže: „Fuerunt autem in ecclesia spalatensi archiepiscopi multi, quibus ex priuilegio salonitane ecclesie omnes episcopi superioris et inferioris Dalmatie obediebant, utpote suffraganei ab antiquo”.¹¹ Prema Tomi arcidakonu Dalmacija i Hrvatska su jedna zemlja, jedna država, prostire se u primorju od Drača do Kvarnera i prema njegovu svjedočanstvu bila je Dalmacija podijeljena na Gornju i Donju. Pa i onda kada opisuje da se Hrvatska pruža od Duvna do slovenske granice sa „tota Maronia et Chulmie ducatu“, samo nešto odstupa od prijašnje tvrdnje, a na to su svakako utjecali događaji koji su imali za posljedicu promjene granica u prošlosti i stanje u njegovo doba. U gl. XV priča zašto su se i kako odvojili od splitske nadbiskupije biskupi „superioris Dalmatie”. U svoj Tominoj povijesti mi ne nalazimo ni traga nekakvoj misli ili aluziji da spomenuti čitav teritorij ne sačinjava jedno državno tijelo, naprotiv, iz čitavog konteksta proizlazi to jedinstvo. On na jednom mjestu izričito ističe to jedinstvo, naime, govoreći o nadbiskupu Lovri, kaže da je u njegovo doba izbila neka šizma „in Dalmatie et Croatie regno”.¹² Toma ne daje nikakvom izrekom ni slutiti da pod onim „regnum Chroatie et Dalmatie“ ne razumijeva teritorij, kako ga je označio, do Drača. I on nam svjedoči da izraz „tota Dalmatia“ jest *Dalmatia Superior + Dalmatia Inferior*.

I kada bi tvrdnje Tome Arhidakona bile usamljena svjedočanstva, teško bi bilo kazati da je bio pristran u korist Hrvata, jer koliko znamo o njemu, nije bio prijatelj Hrvatima pa zašto bi onda lagao u njihovu korist? On na mnogo mjesta tvrdi da je Dalmacija pripadala Hrvatskoj i da je s njom tvorila jedinstveno političko tijelo. Da je Dalmacija pripadala Hrvatskoj tvrdi npr. na ovom mjestu: „Inferior uero Dalmatia habuit episcopatos suos more antiquo sue metropoli salonitanae ecclesie subditos: videlicet ab ap-

sarensi episcopatu usque ad traguriensem... Omnesque enim civitates predictae (tj. Krk, Osor, Rab, Trogir što ih posebno spominje) ad regnum Chroatie pertinebant”.¹³ S ovim se slaže, barem za Osor, dokument iz god. 1042., dakle prije vremena vladanja kralja Zvonimira. Tada je osorski biskup Gaudencije morao ostaviti svoju biskupiju i skloniti se u Anconu. O tome je pisao njegov prijatelj redovnik Petar Damijan: „Gaudentius Apsarensis episcopus, cuius ego familiaritatis dulcedinem merui... episcopatum dimisit, et de Sclavonico regno navigans littoribus Anconitanae urbis adplicuit...“ I na drugom mjestu isto: „...de Sclavonico regno...“. Dakle Petar Damijan tvrdi da je već u njegovo doba bio u Hrvatskoj pa se time slaže što tvrdi i Toma arčidakon.¹⁴

Ovome možemo dodati svjedočanstvo još jedne isprave i to pape Kalista II od 28. rujna 1120. Tom ispravom papa nalaže biskupima Gornje Dalmacije ili Duklje da priznaju za svoga crkvenog starješinu dubrovačkog biskupa „... omnibus episcopis superioris Dalmatie seu Dioclie salutem...“.¹⁵

Kada u glavi IX Ljetopisa popa Dukljanina nalazimo na podjelu Dalmacije ili Hrvatske na i Gornju i Donju Dalmaciju, ili Bijelu i Crvenu Hrvatsku, moramo priznati da se ona slaže s mnogobrojnim podacima iz drugih dokumenata pa imajući u vidu sadržaj Tomine povijesti, zar nam nijesu sasvim jasne njegove riječi: „Habebant (hrvatski kraljevi) namque ex successionem sue originis patrum et proauorum dominium regni Dalmatie et Chroatie“,¹⁶ dakle vlast, *dominium*, nad čitavom Hrvatskom i Dalmacijom.

Godine 925. i 928. održani su crkveni sabori za Hrvatsku i Dalmaciju. Na prvi sabor poslao je papa Ivan X kao svoje legate biskupe Ivana iz Ancone i Leona Prenestinskoga s pismima na splitskog nadbiskupa Ivana i njegove sufragane, na hrvatskoga kralja Tomislava, zahumskoga

kneza Mihajla i ostale biskupe, svećenike i narod: „Tempore Johannis papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege, et Michaela in suis finibus presidente duce. Beatissimo igitur Johannes Romanae ecclesiae presidente cathedra dictus Chroatorum rex et Michael cum suis proceribus simulque episcopis Dalmatiarum”.¹⁷ Šišić kaže: „Nazočnost humskoga kneza Mihajla opravdana je time, što se nadbiskupija spljetska širila po njegovu teritoriju (južno od Cetine do Kotora) te je imala dva sufragana biskupa, stonskog i kotorskoga; dubrovački biskup dašto, nije bio podanik Mihajlov, ali ipak sufragan spljetski”.¹⁸ Šišić je, dakle, mislio da je država kneza Mihajla bila nezavisna o državi kralja Tomislava, a da je knez Mihajlo prisutan na saboru samo zato što njegov teritorij pripada jurisdikciji splitske nadbiskupije. To on i izravno kaže, naime, da su biskupije u Stonu, Dubrovniku i Kotoru bile „izvan države Hrvatske”.¹⁹ Ako uzmemo ove saborske spise kao vjerodostojne, a velika ih većina povjesničara takvim smatra, onda ih moramo čitati i razumjeti onako kako su napisani, a njihov sadržaj opovrgava Šišićevu interpretaciju. I sama bilješka uz saborske spise je jasna, jer označava Tomislava kao kralja Hrvata i Dalmacija (u množini!). Dakle, Donje i Gornje Dalmacije pa je Tomislav i kralj Gornje Dalmacije, a kako ona pripada Crvenoj Hrvatskoj, ili to jest u širem smislu riječi, njen dio je i Zahumlje. Dok je kralj Tomislav vladao čitavom Hrvatskom i Dalmacijom, bilješka kaže jasno da je Mihajlo knez samo u svojoj zemlji „in suis finibus praesidente duce”. Ovoj činjenici da uz Tomislava, vlada u jednom dijelu države, konkretno Zahumlju, knez Mihajlo ne samo da se ne protivi sve ono što znamo o povijesti naših zemalja, ne samo da se ne protivi onome što pripovijeda pop Dukljanin nego naprotiv, savršeno se slaže sa čitavim sadržajem njegova ljetopisa. Znamo da se uz kralja Petra Krešimira IV kao suvladar spominje ban Zvonimir

u ispravi od god. 1073. „Regnante Cresimiro Chroacie, bano Suinimiro” te u drugoj „sub Cresimiro rege et Suinimiro bano”,²⁰ a Zvonimir je upravljao posebnim dijelom Hrvatske. Ili u ispravi splitskoga nadbiskupa Lovre od god. 1088./89. kojom odlučuje u jednoj parnici „coram Stephano rege Chroacie et Dalmacie et Jacopo moristico”,²¹ a taj knez Jakov je neretljanski knez. Čini se da je sličan odnos postojao između kralja Tomislava i kneza Mihajla kakav je postojao između Krešimira i Zvonimira te Stjepana i Jakova. Konstantin Porfirogenet govoreći o borbama oko Barija spominje hrvatske knezove (arhonte – u množini), a Grafenauer na ovu vijest primjećuje da je „otvoreno pitanje” zašto car govori „o više hrvatskih arhonata”.²² Mislim da nije teško odgovoriti na pitanje zašto car spominje više hrvatskih arhonata. Odgovor nam, među ostalima, daje jasno Ljetopis popa Dukljanina.

Sam crkveni sabor god. 925. donio je niz zaključaka među kojima, u članu VII, odlučuje se u pogledu biskupa dubrovačkoga i kotorskoga, a u članu XII se kaže: „Ako bi pak kralj i velikaši hrvatski htjeli da sve biskupske dijeceze unutar granica naše metropolije podvrgnu pod vlast svoga biskupa, neka nijedan od naših biskupa po čitavoj njihovoj zemlji niti krsti niti posvećuje crkve ili svećenika... Uostalom, neka oni zajedno sa svojim biskupom odgovaraju Bogu za sve ono u čemu zbog njih bude trpjela nauka kršćanske vjere. Naša je savjest pred Bogom čista”.²³ Ovaj tekst ne može biti jasniji nego što jest. On nam kazuje da hrvatski kralj i hrvatski velikaši imaju političku vlast na čitavom teritoriju splitske metropolije, a ona obuhvaća, vidi se iz čl. VIII, i teritorij biskupije kotorske i dubrovačke. Ako ne bi bilo tako, kako bi hrvatski kralj i hrvatski velikaši mogli nametati crkvenu jurisdikciju svoga hrvatskog biskupa dubrovačkoj i kotorskoj biskupiji? Pa kada se dalje kaže „da nijedan od naših biskupa po čitavoj njihovoj zemlji...”, a od toga se ne izuzimlju teritoriji bilo koje biskupije koje su pod

jurisdikcijom splitske nadbiskupije pa ni posebno spomenute dubrovačka i kotorska biskupija, onda ne možemo nego zaključiti da se vlast kralja Tomislava protezala i nad područjem Crvene Hrvatske. Čitajući ove dokumente naprosto je neshvatljivo kako su naši povjesničari na temelju tih istih dokumenata mogli doći do upravo suprotnih rezultata, kako su mogli čitati ono što u njima ne piše, a ne čitati ono što u njima stvarno piše.²⁴

Do istih rezultata dolazimo čitajući spise drugog sabora održanog također u Splitu god. 928. Papin legat biskup Madalbert, nakon što je posredovao u zaključivanju mira između Hrvata i Bugara, održao je u Splitu crkveni sabor kojemu je prisustvovao hrvatski kralj sa velikašima „cum Chroatorum principe et eius proceribus”. Na tom su saboru određene granice biskupija, koje su pod jurisdikcijom splitske nadbiskupije „tam jadertina ecclesia, quam ceterae ecclesiae Dalmatiarum, arbensis, ueclensis, absarensis, quae sunt in occidentali parte positae; ecclesiae uero aliae, quae in oriente habentur, id est stagnensis, ragusitana et catharitana...“.²⁵

Postoji još jedan argument kojim se služe naši povjesničari, ali kojim se ne služe i dosljedno, naime argument o političkom pripadanju nekog teritorija na temelju njegove crkvene pripadnosti. Perojević je o tome ovako pisao: „Svaka teritorijalna promjena nosi sa sobom i promjenu crkvene pripadnosti. Osvajači svih vremena su osvojenima uz svoju političku vlast nametali i svoju vjeru, a u slučaju zajedničke vjere svoju crkvenu jurisdikciju. Vjera i crkvena jurisdikcija najjače su oružje, kojim se osvojena zemlja i narod drže u pokornosti i vlasti.” Na drugom mjestu opet kaže: „Biskup iz jedne države nije mogao imati jurisdikciju u drugoj državi”.²⁶ Da je to tako dokazuju nam i navedeni spisi splitskih crkvenih sabora od god. 925. i 928. Tako je postupio i mađarski kralj Ladislav kada je osvojenu sjevernu Hrvatsku u crkvenom

pogledu odvojio od ostale Hrvatske osnovavši u Zagrebu posebnu biskupiju oko god. 1094. i podredio je ostrogonskoj nadbiskupiji.²⁷ S Dubrovnikom je jednako postupila Venecija kada ga je osvojila god. 1171. Tada je ona prisilila Dubrovčane da svoju nadbiskupiju podrede gradeškom patrijarhu, kako nam svjedoči Altinatska kronika.²⁸

Prije smo postavili pitanje, zašto su hrvatski vladari promijenili, s obzirom na označavanje teritorija, samo jedan put svoj naslov, i to kada su stekli i pravno Dalmaciju? Mislim da smo ovim razmatranjima dali odgovor na to pitanje. Kada su Hrvati utemeljili svoju državu, ona je odmah obuhvaćala sav teritorij koji kao hrvatski označava Ljetopis popa Dukljanina, pa nije bilo razloga da u naslov ulaze imena pojedinih oblasti. Tamo gdje su vladari malih teritorija širili svoju vlast na susjedne zemlje, ovo širenje nalazi odraza u naslovu vladara. Zato se i Trpimirova Hrvatska širila do Dunava kao što nam svjedoči i njegova isprava.

POGLAVLJE VIII.

Historija naroda Jugoslavije, knj. I, kaže o Duklji ovo: „Porfirogenet naziva stanovnike Duklje teritorijalnim imenom „Dioklitai“ (Diokličani). Drugi bizantski pisci XI i XII st. osim imena Diokličani i Srbi upotrebljavaju i stara etnička imena iz predslavenske periode, a neki identificiraju Srbe, odnosno Dukljane, i Hrvate ili govore o Duklji kao zemlji u kojoj žive Hrvati. Amo ide i naziv Crvena Hrvatska u Dukljanina za čitavo područje od Duvna do Drača, koje on naziva i Gornjom Dalmacijom. Međutim, kako Duklja nije nikada bila sastavni dio hrvatske države, nesumnjivo su spomenuti bizantski pisci smatrali ime ‘Hrvat’ kao sinonim za ‘Dukljanin’ odnosno ‘Srbin’, ma da postoji mišljenje, da je možda među Dukljanima bila i neka skupina naroda, koja se nazivala Hrvatima, kao što je bilo Hrvata i među Česima i Poljacima u X stoljeću“ (str. 254). Ovako stilizirani tekst sugerira nam da su bizantski pisci tvrdili ili smatrali da su Dukljani Srbi, ali to se ne može nikako zaključiti na temelju sačuvanih izvora. Isto tako tvrdnja da „Duklja nije nikada bila sastavni dio hrvatske države“, znamo da nije točna na temelju onoga što smo do sada konstatirali, a kako je sa drugim tvrdnjama?

Spomenuli smo da je Rački smatrao da krajevi Crvene Hrvatske nijesu bili u sastavu hrvatske države, ali on ipak nije negirao da su to hrvatski krajevi. U svojoj raspravi „Hrvatska prije XII vieka“ kaže da u njoj ne raspravlja „o zemljah, u kojih je hrvatski narod stanovao, nego o zemlji, o granicah i obsegu hrvatske države u pomenuto doba“, ¹ a u drugoj raspravi „Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dinastije“ napisao je: „Ono isto dakle uslovje stečevine (*titulus acquisitionis*) teritorijalnoga posjeda, koje imaju ostali evropejski narodi oružjem i junaštvom osvojivši zemlje u doba seobe naro-

da, ima i hrvatski narod za zakonito i neostarjelo pravo svojine na sav prostor od Bojane do Drine i Dunava. Ovo pravo priznavaše narodu hrvatskomu kršćanska Evropa, i to obe vlasti, kojih se taj posjed najviše ticaše...“.² *Historija naroda Jugoslavije*, kao što su to činili mnogi povjesničari do sada, pozivlje se na Konstantina Porfirogeneta kao glavnog izvora za određivanje etničke pripadnosti krajeva Crvene Hrvatske do u X stoljeće: „Porfirogenet veže historiju Srba za nekoliko oblasti, koje su kao političke jedinice, u međusobnoj zavisnosti ili samostalne, postojale u njegovo vrijeme. Srbija je, po njemu, obuhvatala tada planinske predjele oko Lima, Gornje Drine (s područjem Pive i Tare), Ibra i Zapadne Morave (kasniji izvori upotrebljavaju za te krajeve i naziv Raška), dalje područje Sol (oko Tuzle) i Bosnu, pod kojom se podrazumijevala samo oblast oko gornjeg toka rijeke Bosne. Osim toga, za doseljenje Srba na Balkanski poluotok Porfirogenet veže i ove oblasti: Zahumlje koje se pružalo obalom od Dubrovnika prema dolini Neretve, Travuniju s neposrednim zaleđem, i Paganiju, primorsku oblast između Neretve i Cetine s otocima Korčula, Mljet, Hvar i Brač. Duklju Porfirogenet spominje kao posebnu oblast, ali ne govori ništa o njenoj plemenskoj pripadnosti, kao što se to ističe za druge oblasti. Danas se ne može utvrditi, koliko te Porfirogenetove vijesti, zabilježene puna tri stoljeća poslije doseljenja Slavena na Balkanski poluotok, odgovaraju stvarnosti; vjerojatno se u njima odražava politički razvoj tih oblasti od VII do IX st., kada se kroz formu širega plemenskog saveza širilo srpsko ime. Da je postojao stabilan srpski plemenski savez, bez sumnje dokazuje i gore spomenuta vijest franačkih anala iz 822. Svakako proces formiranja srpske države, koji je, prolazeći kroz više etapa, konačno stvorio čvrstu političku formaciju u drugoj polovini XII st., u doba Nemanje, odigravao se uglavnom na tom području, uključivši Duklju, ali bez Bosne, koja se iz toga sklopa definitivno izdvojila

na početku XII st., i bez Neretljanske oblasti. U tom su procesu igrale glavnu ulogu kasnija Raška i Duklja, a Zahumlje i naročito Travunija igrale su podređenu ulogu“.³ U prvi mah se čini da je ovo objektivno pisano, ali ako pročitamo čitavo VII poglavlje, uvjerit ćemo se da se navođenje zemalja koje su po caru Konstantinu bile srpske ne navodi kao nedokazana mogućnost, ili netočna informacija careva, za što ima obilje dokaza, nego se one uzimaju dalje kao faktično stanje. Kako se može od suda „da se ne može utvrditi, koliko te Porfirogenetove vijesti... odgovaraju stvarnosti“, dalje pisati povijest tih krajeva kao da su one točne, istinite, dokazane pa na tome graditi sve ostalo? Navesti nešto kao nesiguran podatak, neodređene vrijednosti pa taj isti podatak dalje uzimati kao istinit, na tome podatku graditi i zaključivati, nije ispravan način rada. Na primjer, govoreći o pokrštenju Srba *Historija naroda Jugoslavije* piše: „Doduše, Porfirogenet to ponovno primanje kršćanstva objašnjava prestankom bizantske vlasti nad Srbima za vlade cara Mihajla II Amorijskog (820.-829.), kada su se vratili poganstvu, da bi iskorijenili svaki trag podložnosti „Romejima“, ali za Neretljane izričito ističe da su sve do Vasilija I ostali nekršteni“. Zatim spominje tragove poganstva u srpskim zemljama pa navodi kao primjer brijeg Peruni kod Stona.⁴ Zato, tvrdi, u srpskoj je zemlji i stonska biskupija.⁵ Drugim riječima, uzimaju se kao srpske zemlje Neretljanska, Zahumlje, Travunija i Duklja, iako ovu posljednju ne ubraja među srpske zemlje ni car Konstantin. Nasuprot tome, pisci *Historije naroda Jugoslavije*, odbacuju pričanje cara Konstantina o načinu kako su Hrvati osvojili Dalmaciju, i ne pokušavajući to nečim obrazložiti. „Slom avarske vlasti na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka, pišu oni, nikako nije rezultat toga, što su Avari potukli neki novi „gospodari Slavena“ (tj. Hrvati, op. I. O.), nego su to učinili dalmatinski Slaveni okupljeni u nov plemenski savez pod vodstvom hrvatskog pleme-

na, koje se doselilo zajedno s njima. Ili poslije njih“.⁶ I dalje opet: „Konstantin Porfirogenet je u X st. sačuvao narodnu tradiciju o plemenskom savezu dalmatinskih Slavena pod vodstvom Hrvata, a podatak o velikom broju plemena i pokrajina, koje on za svoje vrijeme navodi kao srpske, nesumnjivo se osniva na tome što je prije postojao veliki plemenski savez pod vodstvom Srba, u koji su bila udružena plemena od jadranske obale do duboko u unutrašnjost zapadnog i centralnog dijela Balkanskog poluotoka“.⁷ Dok pisci apodiktčki tvrde da slom avarske vlasti nije nikako djelo Hrvata, iako to Konstantin izričito tvrdi, dotle im je „nesumnjivo“ postojanje velikog srpskog saveza. Stvarno car Konstantin nigdje ne govori o nekakvom „plemenskom savezu dalmatinskih Slavena pod vodstvom Hrvata“, kao što ništa ne zna ni o velikom srpskom plemenskom savezu. Ako želimo teritorijalno odrediti prema pisanju *Historije naroda Jugoslavije* jedan i drugi savez, to nije moguće učiniti. Gdje je bio taj savez pod vodstvom Hrvata, a gdje onaj pod vodstvom Srba? Na str. 119. u vezi sa „Panonskom“ i „Dalmatinskom“ Hrvatskom ne određuju im se granice, a hipotetskom srpskom savezu određuju se granice samo prema navodima cara Konstantina Porfirogeneta: “Od svih Južnih Slavena samo su Srbi do kraja ovoga razdoblja (tj. do početka IX st.) zadržali stvarnu nezavisnost. Polazna točka u njihovoj historiji je srpski plemenski savez čiji razvitak ne možemo po izvorima pratiti, a obuhvatio bi područje od dalmatinskog primorja na jugu od Cetine do Raške i srednje Bosne“.⁸ U VI poglavlju „Hrvatske zemlje u ranofeudalno doba (od VII do XII stoljeća)“ kaže se da je jezgra hrvatske države bila negdje u kraju između Cetine i Velebita, a da li se ponekada proširila i na susjedne krajeve da se ne zna, ali da se do u početak IX st. proširila do Raše i Gvozda. Iz ovoga jasno proizlazi da su granice hrvatske države svedene na maleni teritorij od Cetine do Velebita, a koji nije bio „jezgra“ države, jer se

kaže da se ne zna da li se izvan toga područja do u početak IX st. širila do Raše i Gvozda. „Neretljanska oblast ili Paganija koja je osim kopna između Cetine i Neretve obuhvatila u polovini X st. i otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, pripadala je, kako se čini prema Konstantinu Porfirogenetu, prvobitno srpskom plemenskom savezu, ali je ubrzo postala samostalnom i zatim svoju samostalnost, u većem ili manjem opsegu sačuvala do u drugu polovinu XI st., kada se sve tješnje povezuje s Hrvatskom i najzad se u nju uklapa“.⁹ Kako vidimo, sve se ove tvrdnje što se odnose na Srbe izvode iz podataka što ih je zabilježio Konstantin Porfirogenet, ali ne prihvaćaju one koje se odnose na Hrvate, ako su za Hrvate pozitivne. Ali koliko su uopće podaci cara Konstantina pouzdani? Rezultati dosadašnjeg našeg razmatranja ovlašćuju nas da sumnjamo u točnost tvrdnja Konstantina Porfirogeneta kada govori o etničkoj pripadnosti pojedinih područja koja smo spominjali, jer ih opovrgavaju ne samo Ljetopis popa Dukljanina, djelo domaćeg ili domaćih pisaca, nego i brojna druga svjedočanstva i pisaca i dokumenata od prvorazredne vrijednosti. Kako to da sva ta svjedočanstva padaju pred djelomičnim svjedočanstvom cara Konstantina? Djelimičnim, jer nijesu u skladu s drugim podacima u njegovom vlastitom djelu. Potrebno je, zato, malo bolje pogledati što je zapravo pisao car Konstantin.

Car Konstantin zabilježio nam je kako je „jedna generacija (*una generatio*)“ Hrvata pod vodstvom petero braće i dviju sestara sa narodom došla u Dalmaciju gdje su zatekli Avare i u borbama ih svladali i zavladali zemljom, tj. Dalmacijom (*“Atque ex illo tempore a Chrobatis possessa haec regio fuit...”*), a zatim je jedan dio otišao u Ilirik i Panoniju i zauzeo ih: *„At a Chrobatis, qui in Dalmatiam venerunt, pars quaedam secessit, et Illyricum atque Pannoniam occupavit“*.¹⁰ Prema samome Konstantinu, Dalmacija se protezala od Drača do Istre i Dunava. Dakle, po njemu, Hrvati su zauzeli ne samo tu

Dalmaciju, nego još i Ilirik i Panoniju. Šišić je držao da je car mislio pod Ilirikom Bosnu pa se složio u tome sa Dümmlerom, kojega i citira.¹¹ Sigurno je da Konstantin Porfirogenet nije mogao misliti na Ilirik u onom smislu kakav je bio u I stoljeću kada je obuhvaćao veliki teritorij između Italije, Norika, Tracije i Macedonije, i od Dunava do Jadrana. Poslije je odvojena pokrajina Panonija, a sam Ilirik podijeljen je na Gornji i Donji (*Superior provincia Illyricum* i *Inferior provincia Illyricum*). Takav Ilirik nazvan je krajem I stoljeća „provincia Dalmatia“. Nakon Dioklecijanovih reforma, pod Ilirikom razumijevao se golemi teritorij južno i zapadno od Dunava, uključujući današnju Austriju pa gotovo čitavi Balkanski poluotok, osim Tracije, a podijeljen na Zapadni i Istočni Ilirik. Naravno, da Konstantin nije mogao misliti ni na takav Ilirik, jer je u njemu bila i Dalmacija. Vjerojatno je mislio na krajeve bivše Praevalis sa Scodrom (Skadar) i dio Epira sa Dračem (Dyrrachium). Da je kraj oko Drača nazivan u ranom srednjem vijeku Ilirik možemo zaključiti iz onoga, što je zabilježio Kedren o ratu Grka i Dubrovčana sa sicilskim Arapima koji su napadali epirske obale: „Saracenos grassationibus et incendiis ora Illyrici vexando usque ad Corcyram perexisse“¹² te vijesti Brienija za god. 1073.: „Inde rursus Chorobati et Dioclenses rebellantes universum Illyricum infestabant“, a taj Ilirik mu je oko Drača: „Drač je metropola Ilirika“.¹³ Poteškoću ovakvom određivanju Ilirika čini tvrdnja Konstantinova da su Hrvati u Iliriku i Panoniji imali jednog vrhovnog kneza, a u ovom slučaju Ilirik bi i Panonija bili prostorno jedan od drugoga udaljeni pa nije vjerojatno da su imale zajedničkog vrhovnog kneza, ali pitanje je da li je ovaj podatak Konstantinov o zajedničkom vrhovnom vladaru točan. U svakom slučaju Brijenije poznaje u susjedstvu Hrvate pa se u tome slaže i sa carem Konstantinom i Ljetopisom popa Dukljanina i drugim već navedenim podacima koji i u tom Iliriku spominju Hrvate, ili barem u jednom njegovom dijelu.

Što se tiče Panonije, dijelila se i početkom srednjega vijeka na Gornju i Donju Panoniju, a ova druga bila je po svoj prilici ta Panonija na koju je mislio Porfirogenet. Franački ljetopisac Einhard naziva Ljudevita knezom Donje Panonije.¹⁴ Dio se je Hrvata naselio i u Noriku, kasnijoj Karantaniji, gdje je bilo više naselja Hrvata. Budući da i na tom čitavom području nalazimo Hrvate, kako onda svesti prvobitni hrvatski teritorij na područje od Cetine do Velebita?

Ono što car Konstantin kaže u glavi 31. De admin. imp.: „Chrobati, qui Dalmatiae partes nunc inhabitant...“, može se shvatiti dvojako, naime ono „partes“ može se uzeti u značenju „dijelovi cjeline“, ali i u smislu „cjeline, krajevi“, pa ako uzmemo ono što smo prije citirali, onda ovaj pasus znači: „Hrvati koji sada stanuju u krajevima Dalmacije“, jer ovo značenje je jedino u skladu s onim mjestom gdje govori o borbi sa Avarima i osvajanju Dalmacije, Ilirika i Panonije.¹⁵ Car Konstantin najprije tvrdi da su Dalmaciju držali Avari, a nakon što su Hrvati pobijedili Avare: „Od tada ovu zemlju drže Hrvati“, dakle čitavu tu Dalmaciju, avarsku Dalmaciju, a ona nije bila samo kraj između Cetine i Velebita. Na drugom mjestu se opet jednako izražava: „Izvjestan broj godina i Hrvati u Dalmaciji pokoravahu se Francima...“ I sada ovim njegovim tvrdnjama posve su suprotne tvrdnje da je bizantski car Heraklije dao Srbima zemlju „koja se sada zove Srbija i Paganija, zemlja Zahumljana, isto Travunjana i Konavljana“, jer da su zbog avarskih provala bile puste: „Cumque ea, quae nunc Serblia dicitur et Paganiam, quaeque Zachlunorum terra vocatur, item Terbunia et Canalitarum regio, quae imperatoris Romanorum ditionis erant, propter Avarum excursiones desertae essent, (expulsis inde Romanis qui nunc Dalmatiam atque Dyrrachium incolunt) regiones illas Serblis habitandas imperator dedit“.¹⁶ Ovdje imamo očevidno nekoliko protuslovlja; prvo, da su te zemlje bile pu-

ste, a sam kaže da Dalmaciju nastavaju Romani, da su Dalmaciju osvojili Hrvati, a ovi su krajevi koje da je car Heraklije dodijelio Srbima, prema njegovim vlastitim tvrdnjama, dio Dalmacije; drugo, da su te zemlje bile puste i da su ih naselili Srbi, zašto bi se samo dio toga teritorija nazivao Srbijom; treće, ako su bile naseljene već prije nadošlim Slavenima koje poznajemo pod imenima Neretljana, Zahumljana, Travunjana i Konavljana, onda ti krajevi nijesu bili pusti i ti Slaveni nijesu mogli biti Srbi, a što car izričito tvrdi u glavi 33: „Qui vero nunc illic habitant Zachlumi, Serbli sunt, ab illo principe, qui ad Heraclius Romanorum imperatorem confugit...“, a slično kaže i za Travunjane i za Neretljane.¹⁷ Da su se pak svim tim Slavenima Srbi nametnuli za gospodare, zašto se ti krajevi nijesu nazvali Srbijom, i zašto svi dokumenti koji su sačuvani te krajeve, koji su bili pod vlašću Nemanjića, dakle dugo nakon doseljenja, jasno razlikuju od Srbije? Četvrto, što su već opazili i isticali povjesničari, po podacima samoga Konstantina, Srba je bilo tako malo da su mogli kada su se doselili na jug stati u jednom mjestu, Srbištu, a zatim ih ima toliko da im car daje brojne i prostrane krajeve. Što se posebno tiče Duklje, već smo spomenuli, da nju Konstantin ne ubraja nigdje u srpsku zemlju.¹⁸ U glavi 30. nabraja iste pokrajine, ali iz teksta nikako ne proizlazi ono što je kazao u glavi 32. i 33. Iz teksta te glave morali bismo zaključiti da su Hrvatska i Srbija nešto drugo od ostalih oblasti. Hrvatska mu počinje na rijeci Cetini, a nakon što je nabrojio sve ostale zemlje prema jugu do Drača, njima svima stavlja nasuprot Srbiju: „Serblia autem in fronte habet ceteras omnes regiones; ad septentriones quidem Chrobatiae propinqua est, ad meridiem vero Bulgariae“.¹⁹ Među gradovima koje nabraja u Srbiji nije ni jedan u krajevima Crvene Hrvatske. Za Srbiju kaže da je sačinjava Raška i Bosna, a gradove koje je naveo bili su u Raškoj i Bosni, zato bismo morali uzeti ovaj podatak

kao točan. Ako uzmemo sve pasuse u kojima govori o nama kao cjelini, opća slika je opet u suprotnosti sa tvrdnjom da su to bile pokrajine naseljene Srbima. Upada odmah u oči da car Konstantin uvijek najprije govori o Hrvatskoj i Hrvatima, a tek onda o drugima, znači, ipak su mu Hrvati i Hrvatska ponajvažniji, činjenica koja dobiva još više na značenju kada uzmemo u obzir da je geografski Srbija bila bliža Bizantu od Hrvatske. Tako car najprije priča o doseljenju Hrvata i o tome zna dosta pričati, dok o doseljenju Srba malo, pa je Hauptmann bio zaključio da „Konstantin Profirogenet o srpskoj prahistoriji ne imađase ni pojma“.²⁰ Do istoga rezultata došao je i B. Grafenauer, naime, da je car vijesti o dolasku Srba izmislio na temelju onoga što je znao o dolasku Hrvata, pa još i više, da je car Konstantin „sam iskonstruirao srpsku povijest između početka VII i kraja VIII stoljeća“.²¹ Dok nam o dolasku Hrvata slično priča i Toma arcidakon, za seobu Srba jedini je izvor Konstantin Porfirogenet. U „*Historia de vita et rebus gestis Basilii imperatoris*“, u glavi 29. nabroja dva puta ovim redom: Chrobati, Serbli, Zachlunitae, Terbuniotae, Canalitae, Diocletiani ac Arentani qui et Pagani...,²² a u glavi 52. opet: „Chrobati scilicet et Serbli et Zachlumi, Terbuniotae item Canalitae et Diocletiani et Rantani...“.²³ Budući da ovdje ne govori o zemljama, već o skupinama ljudi, jasno proizlazi da su jedno Hrvati i Srbi, a drugo Neretljani, Zahumljani, Travunjani, Konavljani i Dioklećani ili Dukljani. Dakle, na ova dva mjesta opovrgava sama sebe, jer sve ove ostale razlikuje od Srba, i po njemu samome, oni su nešto drugo od Srba. Koliko su mu Hrvati i Hrvatska značajniji od ostalih vidi se i po tome što ih nekada same spominje po imenu, dok ostale ne. Tako: „*Sciendum autem est quod Chrobatos reliquosque Sclavorum principes...*“,²⁴ ili: „*Et quidem praedicta Chrobatia cum reliquis Sclabiniis ita sita est...*“, a zatim nastavlja nabrojanje ostalih oblasti.²⁵ Drugi put opet kaže „Chrobati nimirum et Ser-

bli et reliqui...“.²⁶ Kada car piše o formulama kojima se dvorska kancelarija treba obraćati pojedinim slavenskim vladarima, opet na prvo mjesto stavlja hrvatskog vladara: „...ad archontem Chrobatiae, ad archontem Serblorum, ad archontem Zachlumorum, ad archontem Canali, ad archontem Travunorum, ad archontem Diocleae...“.²⁷ Budući da car Konstantin na mnogo mjesta sam sebi protuslovi, od dvije mogućnosti zaključivanja na temelju tih podataka moramo uzeti onu koja je u skladu sa drugim sačuvanim podacima. Careva vijest o doseljenu Hrvata jest u skladu sa drugim vijestima i podacima koji su nam se sačuvali, i danas je nemoguće odbacivati carevo pričanje o tome, a nema nikakva razloga odbaciti ni dio vijesti koji nam govori o načinu kako su Hrvati osvojili Dalmaciju, jer je carevo pričanje o tome u skladu sa onim što inače znamo o nastanku barbarskih sredovječnih država, a nije u protuslovlju sa bilo kojim drugim izvorom. Odbacivanje jednog dijela careva pričanja, ili sve, jest posve proizvoljno i nelogično, jer gdje su, ako je zemlja bila pusta, oni Slaveni koji su osnovali savez sa Hrvatima i oslobodili se tako avarske vlasti? Za najstariju hrvatsku povijest sačuvano je veoma malo podataka, pa odbacivati i mnoge od sačuvanih, a bez dovoljno razloga, ili iz razloga koji s naukom nemaju nikakve veze, znači lišavati se značajnih povijesnih izvora i vijesti (G. Praga je jednom dobacio da za hrvatsku povijest gotovo ne postoje nikakvi izvori).²⁸ Neozbiljno bi bilo uzeti svaki sačuvani podatak kao posve pouzdan, ali je još manje ozbiljno odbaciti neki podatak, a ne pokušati ga posve objasniti. Iz navedenoga vidljivo je da se ne može poricati istinitost podataka Ljetopisa popa Dukljanina sa podacima cara Konstantina, jer u našem navedenom slučaju u stvari se pozivlju neki povjesničari samo na one pasuse iz djela cara Konstantina koji im odgovaraju, a ne osvrću se na one pasuse koji pobijaju tvrdnje prvih pasusa. Sve sačuvane vijesti pisali su ljudi, rijetko su došle do

nas u originalu, drugi su ih ljudi prepisivali, ponekada i prevodili (a o njihovom radu Talijani imaju izreku: *Traduttore traduttore!*), svi su radili s nekim ciljem, tendencijom, pa i sam car Konstantin. Neke su pogriješke u rukopisima nastale nehотиčno, druge su izmjene napravljene svjesno, a bilo je i falsifikata. Naše su, na primjer, sačuvane listine „historijski izvori prvoga reda“, ali „njihov postanak nije diktirao nikakav historijski kriterij“, jer one „nijesu ništa drugo nego ono, što i svake druge isprave, tj. pisana svjedočanstva o događajima pravne prirode, sastavljena prema svrsi, kojoj su namijenjena, i u obliku, koji je u skladu s kulturom one sredine, u kojoj su postale“. U koliko u njima ima povijesnih podataka, oni su kao „neka osobita vrst nakita, koji bolje dolazi nama danas nego njihovim suvremenicima“.²⁹ Baš zato što su te isprave pravnog karaktera, a ne pisani povijesni podaci, moraju imati veliku vrijednost čak i u falsificiranim ispravama, jer se i falsifikator morao truditi da mu falsifikat izgleda kao original, a to znači da u povijesnim podacima nije smio griješiti. Rački je bio kazao za falsificirane listine da su im jednom služile za podlogu prave, a drugi put kao obrazac, a onaj „koji je izpravu izmislio, tako ju je prema pravoj nastojao sastaviti, da kriva čim više vjere zasluži“.³⁰

Sasvim je drugo s piscima. Oni su gotovo uvijek subjektivni, pa je i njihovo pisanje subjektivno. Ako pišu povijesno djelo, događaj će prikazati onako kakav im se pričinja s njihova stanovišta, čak i onda kada svjesno žele biti objektivni. I pop je Dukljanin imao neki cilj kada je pisao svoje djelo, a isto tako i car Konstantin. G. Manojlović je u nekoliko studija pokušao objasniti način rada cara Konstantina. Vidljivo je da se car Konstantin koristio arhivskom građom, izvještajima i podacima koje je nalazio u djelima drugih pisaca. Zato i ono što piše neće biti jednake vrijednosti. Uostalom, djelo kao „De ceremoniis aulae byzantinae“ i nije neko povijesno

djelo, već više sklop raznih bilježaka „kolekcija razliĉnih stvari, za koje se u carevu literarnom kabinetu ĉinilo da ih je vrijedno pamtiti ili bar imati zabilježenih...“ Kod prepisivanja, mislio je Manojlović, da je učinjeno dosta poprješaka, i da je „ispušteno mnogo toga što je bilo važno, a istaklo manje važno“. Konaĉno zakljuĉuje da je spomenuto djelo „zaista nesuvisla zbirka ulomaka i komada iz velike riznice careve biblioteke i arhiva careva“, da je to „zbirka graĊe, tu i tamo nešto obraĊena“. ³¹ Bilo je povjesničara koji su malo cijenili djela cara Konstantina. Raĉki je smatrao da je car mogao biti dobro obaviješten o narodima i zemljama svoga vremena, „ali opet dokazah njekimi primjeri, da Konstantin nije uvijek i svagdje dosta toĉno pobilježio onoga, što je ĉuo. Jednako dokazah njekimi primjeri, da je kamo nepouzdaniji u starijih podacih, tj. u onih, koje kano historik imao je vaditi iz starijih, po mogućnosti, suvremenih izvora“. Zatim dodaje da su Rambaud i Hirsch koji su se podrobno pozabavili djelima Konstantina Porfirogeneta „našli u njih tolikih i takovih mana i nedostataka, da najbudniji obzir izazivlju“, da isto tako o njima misle Drinov i Kunik, a ovaj je tvrdio da Konstantin „izvraća dogaĊaje prema nazorom svojim, te da se nije ni falsifikacija Źacao“. ³² Na drugom mjestu kazao je Raĉki da je car Konstantin „nepouzdan povjestnik“ i da se u svome djelu o temama „tako malo osvrće na svoju dobu i na faktuĉne okolnosti carevine, da navodi kao njezine pokrajine i takove zemlje, koje su od davna pripadale drugoj drŹavi; da spominje u njih gradove, kojih nije više bilo ili su zadobili druga imena, dobivši i drugo stanovništvo“. ³³ Tendencioznost cara Konstantina ističe i Grafenauer. ³⁴ Tako, na primjer, car tvrdi na jednom mjestu da su Hrvati pobijedili Avare i da od tada posjeduju Dalmaciju, a na drugom mjestu da su to učinili po zapovijesti cara Heraklija. Jasno je da ova druga tvrdnja moŹe biti samo tendenciozna. Dok na jednom mjestu tvrdi da su Hrvati, i drugi juŹni Slaveni, za vremena

cara Heraklija „samostalni i nezavisni, ne pokoravajući se nikome“, na drugom mjestu nas uvjerava da je vladar Hrvata od vremena istoga cara podložan bizantskim carevima. Bizantski pisci daju hrvatskim vladarima titulu arhonta a nikada kralja, iako su oni nosili tu titulu. Konstantin ne spominje ni svoga suvremenika kralja Tomislava. Ovako nepouzdan pisac kao što je Konstantin Porfirogenet, koji sam sebi protuslovi, a čiji su podaci često u protuslovlju sa drugim sačuvanim podacima, uistinu ne može imati prednost pred popom Dukljaninom, barem ne, kada se radi o etničkim odnosima na našem području. Pa ipak, pored mnogih slabosti carevih djela, treba priznati da su ona bogata množinom dragocjenih podataka ne samo za narode na jugoistoku Evrope, već i za mnoge azijske narode. Njima se moramo služiti, ali uz kontrolu s drugim sačuvanim podacima. Nećemo se čuditi caru ako poistovjećuje Slavene i Avare, Mađare i Turke, Mlečane i Franke, Gote, Langobarde i Avare, pa kada griješi čak kod Mlečana koji su priznavali bizantsku vlast, ne trebamo se čuditi i kada zamjenjuje Hrvate i Srbe. Što da se čudimo takvim pogriješcima u carevim djelima kada su naučenjaci i u XIX stoljeću, u daleko povoljnijim prilikama za naučni rad, pravili iste takve pogriješke. Ipak, cara Konstantina ne možemo uzeti kao pouzdan izvor u pitanju etničke pripadnosti teritorija Crvene Hrvatske u prvom redu što sam sebi protuslovi, a drugo, što su njegovi navodi u suprotnosti sa tvrdnjama domaćeg pisca koji u ovom slučaju mora imati prednost pred strancem.³⁵

U XI stoljeću neki bizantski pisci donose nešto podataka za područje Crvene Hrvatske. Tako Joan Skilica bilježi da su Srbi koje također nazivaju Hrvatima otišli pokoriti Bugarsku za vladanja bizantskog cara Mihajla VII Duke (god. 1073.), a kada poslije govori o ustanku Bugara protiv Bizanta, priča kako su bugarske starješine „zamolile Mihajla, tadašnjeg vladara ovih koji su se

zvali Hrvati, a koji je stolovao u Prapratni i imao mnogo zemlje pod sobom da im pomogne i zajedno s njima radi i da im dade sina svoga da ga proglase carem Bugarske“. A zatim nastavlja kako su uhvatili onoga „koji je kod Hrvata poslije Petrila pridolazio po redu i odvedu ga okovanog k caru (Mihajlu VII)“.³⁶ Skilica veoma jasno kaže da je Mihajlo bio vladar Hrvata, dok je samo na početku te Hrvate identificirao sa Srbima. Ovo je identificiranje razumljivo kada znamo da je Duklja vladala i Raškom u kojoj su bili Srbi. Nesumnjivo je da se ovo što priča odnosi na Crvenu Hrvatsku, odnosno Duklju, ali je svakako interesantno da su u tome ratu sudjelovali i Hrvati iz Bijele Hrvatske što doznajemo iz isprave nekog Martina Lapsanovića čiji se djed istakao u borbi s Bugarima na Kosovu polju.³⁷ U najmanju je ruku čudno kada se preko ovako jasnih tvrdnja prelazi, ili se tvrdi baš suprotno, što je učinio i sam Šišić, kada kaže da se iz ovih Skiličevih riječi vidi „da je hrvatsko ime među Srbima zaista živelo u Duklji“. Ali gdje je Skilica to kazao? Taj Skilica je napisao da je kralj Mihajlo kralj Hrvata, da je imao mnogo zemlje pod sobom, jedan od prvaka tih Hrvata da je Petrilo, pa je Šišić, a i drugi, mogao samo zaključiti da je među Hrvatima u dukljanskoj državi bilo i Srba, što je točno.

Šišić navodi i riječi Nikifora Brijenija, a i te pobijaju Šišićevu interpretaciju. On, naime, priča o ratovima koje je vodio njegov otac vojskovođa, i na jednom mjestu bilježi: „Odande opet Hrvati i Dukljani odmetnuvši se pustošili su čitav Ilirik“, ali Nikola Brijenij, piščev otac „zarati na Dukljane i Hrvate i svlada ih“.³⁸ Šišić citira i trećeg bizantskog pisca, iz XII st., Nikitu Akominata koji govoreći o Stefanu Nemanji kaže za njega: „Ne znajući pravu mjeru, počeo osvajati Hrvatsku i sebi prisvajati svu vlast nad Kotorom“.³⁹ Akominata, kako vidimo, jasno naziva Duklju Hrvatskom, dakle kao i pop Dukljanin, jer mu je ta Hrvatska od Raške prema Kotoru i moru. Ipak Šišić i dalje je tvrdio ono što je u protuslovlju sa svim ovim

podacima. On kaže: „I upravo činjenica, što je u Gornjoj Dalmaciji (bar u XI i XII veku) bilo ljudi hrvatskoga imena, objašnjava izričaj ‘Crvena Hrvatska’ (*Croatia Rubea*), koji ne mora da bude prosta izmišljotina Popa Dukljanina. Ali, ako se i ne može poreći – bar s valjanim razlogom – postojanje hrvatskog imena u Gornjoj Dalmaciji XI i XII veka, taj rezultat još uvek ne znači, da je ona bila i sastavna čest države hrvatske, pa čak ni to, da se ovde radi o etničkim Hrvatima u onom smislu kao u Hrvatskoj gde je to ime bilo ne samo nacionalno, nego i političko (državno). To znači samo toliko, da je među Srbima Dukljanima bila izvesna skupina naroda, koja se zvala Hrvati, baš onako kao što je takvih skupina Hrvata bilo i među Česima X i XI veka i među Poljacima onog vremena“.⁴⁰ Sve ovo razmišljanje i zaključivanje Šišićevo toliko trpi od nelogičnosti da se treba čuditi kako je mogao tako pisati inače odličan naš povjesničar. Zar nije nelogično da bi se Duklja u kojoj bi, prema Šišiću, a i nekim drugima, živjeli Srbi, a Hrvati činili neznatnu skupinu, nazvala Crvena Hrvatska, a ne npr. Crvena Srbija? Nelogično je da to nijesu bili etnički Hrvati u „onom smislu kao u Hrvatskoj“, jer što su mogli biti nego Hrvati baš u etničkom smislu, a takvi su bili i u Češkoj i Poljskoj. Sasvim je druga stvar što su se oni u Češkoj i Poljskoj izgubili među češkim i poljskim plemenima, ali u Crvenoj Hrvatskoj, barem u primorskom predjelu, oni su se održali etnički do danas, a nema sumnje da su bili jedan od konstitutivnih faktora u razvoju današnjeg crnogorskog naroda. Nije istina ni Šišićeva tvrdnja da hrvatsko ime nije bilo političko u Duklji, jer Skilica izričito kaže da je Mihajlo bio kralj tih dukljanskih Hrvata. Tim su više čudne ove Šišićeve tvrdnje s obzirom na ono što sam iznosi u opasci 222. Šišić navodi što je Radojčić mislio o ovome, pa primjećuje da se ne slaže s njim da je naziv „Hrvati“ kod bizantskih pisaca sinonim za „Srbi“, i nastavlja: „Ima naime mnoštvo primera u vizantinskih pisaca, koji

dokazuju, da su Vizantinci dobro poznavali plemenska i čak lokalna imena, a naročito onih s kojima su vojevali... Kada pozorno pročitamo sva mesta Skiličina, Nikefora Brienija i Nikite Akominata o Hrvatima, moramo ipak doći do ubedenja, da se ovde zaista radi o nekoj postojećoj realnoj skupini ljudi, koji su nosili hrvatsko ime; čak se govori i o Hrvatskoj... može li tu da bude sinonimija za 'Srbija'... dakle o nekom kraju (u Duklji), koji je bio nastavan Hrvatima. To više nije i ne može biti identifikovanje Srba i Hrvata ni sinonimija. Zato ja ostajem kod mišljenja, izrečena u „Povijesti Hrvata“ (str. 402), da se mesto Skiličino... o dva brata, vladara kod Hrvata, tiče države hrvatske (oko god. 1018.), što najposle i sam Radojčić dopušta... Ali se sada slažem s Radojčićem, da se ono mesto Skiličino o Hrvatima u bugarskom ustanku godine 1073. (Povijest Hrvata 532-533) ne tiče države hrvatske, već mislim, da se ono tiče Hrvata u Duklji. Ima još jedan docniji podatak, o kome mislim da je u vezi s ovom ipotetičkom Hrvatskom u Duklji. Poznato je da srpski kralj Stefan Uroš II Milutin u ugovoru s titularnim carigradskim carem Karlom (de Valois) od 21. marta 1308. nosi u tituli i Hrvatsku: „Hurosus dei gratia Dalmacie, Croacie, Dyoclie, Servie ac Rasie rex et dominus totius Maritime regionis...“, a tako isto i u članku XXIII staroga statuta grada Kotora...“domini nostri excellentissimi regis Rascie, Dioclie, Albanie, Croacie et Chelmie atque totius Maritime regionis...“ I kralj Milutin je vladao – u skladu s njegovim titulama – Gornjom Dalmacijom, Dukljom, Raškom, Primorjem, Albanijom (severnom) i južnim Humom, i zato treba logički i ono 'Croacia' da ima realno značenje. Najposle kada izbliže pogledamo titulu Uroša I, vidimo da u stvari Dalmacija i Duklja i Primorje znače otprilike (uz neke sitne nijanse istorijskoga značenja) jednu istu teritoriju, kao i Srbija i Raška. U takvom smislu mislim da je i Croacia ušla u Uroševu kraljevsku titulu“. ⁴¹ Posljednja Šišićeva rečenica nije

baš jasna, ali kao da bi je trebalo shvatiti tako da i Šišić smatra da je Dalmacija = Duklja = Primorje = Hrvatska, jer znače „otprilike jednu istu teritoriju“. U svjetlu naših razmatranja jasno je da se ime „Hrvatska“ u tituli Uroša odnosi na Crvenu Hrvatsku, a ne na neki maleni posebni teritorij u Duklji koji bi se tako nazivao, a što je mislio Šišić. U daljem razmatranju ovoga pitanja Šišić je posve zastranio. „Šta više, piše on, zar ta očito efemerna titula *Croacie (rex)* nije mogla postati pod direktnim uticajem tada u Primorju dobro poznata Letopisa Popa Dukljanina? Treba imati na umu, da su u Francusku posla dva primorca, Dubrovčanin Marko Lukarević... i Kotoranin Trifun Mihajlović... i učestvovali kod izratka isprave od 27. marta 1308.“⁴² Pretpostavimo za trenutak da je ideja da u naslov srpskog vladara uđe i ono „*rex Croatiae*“ bila ideja te dvojice što ih Šišić spominje, ali što se ne može, naravno, ničim dokazati, nijesu li oni to učinili ne na temelju Ljetopisa popa Dukljanina nego baš svoga znanja? Jer, zar je i u članu XXIII starog kotorskog statuta isti naslov na isti način unesen? Poznavajući otpor koji su krajevi Crvene Hrvatske pružali vlasti raških župana i kraljeva, mogli bismo logično zaključiti da su ljudi iz toga kraja u jednom trenutku htjeli istaknuti ime Hrvatske u naslovu srpskoga kralja.

Posve nezavisno od Ljetopisa popa Dukljanina i bizantskih pisaca i jedan drugi hrvatski pisac, Ivan arciđakon gorički, kaže isto, naime da su dukljanski kraljevi bili hrvatski vladari. On je zabilježio da dok se je vodila borba za prijestolje u Mađarskoj za Samuila ili Oba i Petra u koju se umiješao i njemački car Henrik, da je hrvatski kralj Stjepan ili Vojislav iskoristio priliku i provalio u Srbiju do Drine, te tu za bana postavio Prasku. Konačno su Hrvati bili ipak pobijeđeni, te Slavonija bude smanjena do stare granice na rijeci Cetini: „Postquam autem Henricus Petrum adniteretur reponere, Stephanus Croatiae rex, Voiosclavus appellatus, montes Tri-

vallos et Servios ad Drinum usque vastavit, et banum Prasca constituit.“ To se dogodilo, prema Ivanu goričkom između god. 1038. i 1046. Dalje kaže: „Isti (tj. Adalbert vojvoda slavonski i Radus palatin kraljevine) regem Croatiae coarctarunt, ei Sclavoniam ad veteres limites Zettinae fluenti reduxerunt“.⁴³ Odlomke iz Ljetopisa Ivana, goričkog arcidakona, donio je samo Krčelić i po njemu su nam poznati. Tkalčić je držao da pričanje arcidakona Ivana nije do li puka kombinacija samoga pisca, a Rački je smatrao te odlomke njegovom kompilacijom.⁴⁴ Ako bi ono što piše arcidakon Ivan i bilo pišćeva kombinacija ili kompilacija, ipak bi je morao graditi na nekim podacima. Ivan nije imao nikakva razloga da za Stjepana Vojislava kaže da je bio hrvatski kralj, ako to on nije bio i ako nije negdje našao baš takav podatak. Da je arcidakon Ivan mislio baš na dukljanskog vladara, a ne na nekog vladara Bijeke Hrvatske, proizlazi iz samoga sadržaja vijesti, naime, bjelohrvatski kralj ne bi nikako mogao provaliti u Srbiju, pa tek onda stići do Drine; to je mogao samo dukljanski kralj, ili, ako bi se to odnosilo na bjelohrvatskog kralja Stjepana, onda bi on ovu akciju morao povesti iz Crvene Hrvatske. Prvo je mišljenje vjerojatnije, a što i arcidakon Ivan naziva Stjepana Vojislava hrvatskim kraljem, zar je samo puka slučajnost koja se tako lijepo slaže i podudara i sa tvrdnjom, kako smo vidjeli, Skilice koji Mihajla isto tako naziva hrvatskim kraljem? Zar ne bi bilo previše istovrsnih pogrješaka kod tako različitih pisaca? U vijesti arcidakona Ivana spominje se i ban Praska koji nam je poznat i iz isprave Petra Krešimira IV od god. 1062. pod imenom Stjepan Praska. Drži se da se ono što pop Dukljanin pripovijeda o kralju Dobroslavu odnosi na Stjepana Vojislava. Bizantski pisac Kekaumen naziva Stjepana Vojislava jednom Dukljanin, a drugi put „Trebinjanin Srbini“. Ovaj drugi naziv nije sigurno da se odnosi na Stjepana Vojislava,⁴⁵ ali ako bi se i odnosio na njega, to bismo mogli objasniti činjenicom da je Raška bila u sastavu Duklje.

Mnoštvu navedenih činjenica možemo dodati i još jedan podatak, tradiciju o hrvatskom kralju Stjepanu Miroslavu i kraljici Margareti. Ta se tradicija, što je naročito značajno, održala i u Crvenoj i u Bijeloj Hrvatskoj. U knjižnici knezova Fanfogna-Garanjin u Trogiru sačuvao se je „Catalogus Ducum et Regum Dalmatiae et Croatiae“. Pod brojem XVIII pisac je zabilježio: „Stephanus I ab aliis Miroscooblus, Miroslavus, Michael, persequente Svenomiro fratre Ragusium fugit 955. Redux a Pri-bino bano necatus 958, cum regnasset annos quattuor. Ux. Margareta nob. romana, quae Ragusii obiit sanctimonialis“. Dubrovački ljetopisac Resti zabilježio je da je „Stephano, re di quella parte della Bossina che si chiama Croazia Bianca“ dao podići crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku, a samom Dubrovniku da je darovao „in segno d'amorevolezza le contrade di Breno, Vergato, Ombla, Gravosa, la vallo di Malfi, ed una parte di quella di Gionchetto, obligandola a far fabbricare in tutte le ville chiese di s. Stefano d'una stessa grandezza“. Bulić je na temelju toga zaključio da „nije niti mogućnost isključena, da su dubrovački analiste crpili iz istoga starijeg izvora, iz koga i Anonym trogirski, pa je crpao jedan bolje, drugi gore, jedan više, drugi manje obilno“, pa tvrdi „da je ovaj navod glede Margerite zbilja istinit...“.⁴⁶

Kao što se u titulama srpskih vladara razlikuju srpske zemlje od krajeva nekadašnje Crvene Hrvatske, tako ih razlikuju i drugi naši izvori. S. Novaković je ovo konstatirao kada u jednoj svojoj raspravi citira pasus iz dubrovačkog Stat. Rogatorum: „Rasciani a Bresqua in antea“, i primjećuje da je „Zeta i primorje uvijek lučeno od raških zemalja, a tu su razliku Dubrovčani dobro poznavali“. Na drugom mjestu Stojan Novaković spominje pismo od 3. listopada 1399. kojim Dubrovčani javljaju vojvodi Radiću da se Turci kupe „u Srblijima na Zetu i drugdje, da ne vjemo kudje“.⁴⁷ Dakle, za Dubrovčane Zeta i Primorje nijesu bile srpske zemlje čak ni nakon što su toliko vremena bile pod vlašću Nemanjića.

POGLAVLJE IX.

Nada Klaić je upozorila da u hrvatskoj historiografiji nije točno određen pojam države: „Stoga još“, piše ona, „nije postavljen ni problem postanka hrvatske države... No, bez obzira na spomenuti problem, organizirana je javna vlast u Hrvatskoj IX st. očito zajamčena. Nitko, vjerojatno, neće moći ustvrditi da su dva prva stoljeća na Jadranu bila doba potpune bezglavosti i anarhije u smislu organizacije javne vlasti. I to samo zato što nema pisмениh podataka! Ako su Hrvati zamijenili Avare, onda su oni preuzeli i vlast i nastavili vladati. Nema sumnje da se ta javna vlast u slavenskoj demokraciji polagano rađala, ali je zbog toga nemamo pravo nijekati“.¹ Na temelju onoga što o tome do sada znamo, ipak nam je jasno da je postanak hrvatske države bio posve različit od postanka srpske i dukljanske države. Dok se hrvatski vladari naprosto nazivaju knez ili kralj Hrvata ili Hrvatske, ili još kralj Hrvata i Dalmatinaca, ili kralj Hrvatske i Dalmacije, a što pokazuje da je hrvatska država odmah obuhvaćala sav teritorij, kako smo vidjeli, koji se kao hrvatski spominje, dotle su sve ostale naše države nastale širenjem jedne državnice na susjedne krajeve i državnice, a što se lijepo pokazuje u naslovu vladara tih država. Kako se njihova država širila, tako se proširivao i naslov vladara. Za krajeve Crvene Hrvatske sačuvane su isprave tek iz XII st., pa i od tih neke se smatraju patvorinama, ali bez obzira na to, možemo ih za našu svrhu koristiti, jer, kako smo već istakli, i patvorene isprave moraju imati izgled vjerodostojnosti ako falsifikator želi da mu pomognu u postizavanju određenog cilja, a to znači, da se moraju temeljiti na istinitim opće poznatim činjenicama, a takve su svakako imena vladara i njihov naslov. Tako se Desa, knez Duklje, Zahumlja i Trebinja god. 1151. naziva „Ego Desa Dei gratia Stobolie, Terbunie, Zacholmie

dux...“.² Vukan, brat Stefana Nemanjića, srpskog velikog župana, nosi naslov kralja Duklje i Dalmacije, na primjer u ispravi od god. 1199. kojom priznaje crkvenu vlast pape „Wulcan eadem gratia Dioclie atque Dalmatie rex...“, a tako ga oslovljava i papa Inocencije III „carissimo in Christo filio Wulcano illustri regi Dalmatie et Dioclie“.³ U domaćoj kotorskoj listini iz god. 1197. Vukan nosi ovaj naslov „... sub tempore domini nostri Velcanni Dioclie, Dalmacie, Tribunie atque Toplizze inclyti regis“.⁴ Sam veliki župan Nemanja god. 1186. u jednoj ispravi izdanoj u Kotoru ima jednostavno naslov raškoga župana „tempore domini nostri Nemanne iupani Rasse“, dok njegovog brata Miroslava god. 1181. papa Aleksandar oslovljava „nobili viro Miroslauo comiti Talchomitano (Zacholmitano)“.⁵ Godine 1195. sagradio je Maur, sin Andrije Casafrangi sa svojom ženom crkvu sv. Luke u Kotoru i postavio natpis na kojemu stoji da je to učinjeno „sub tempore domini Nemanie magni iupani et filii sui Velcannii regis Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplice et Bosne“.⁶ Rački je držao da se ono „Bosna“ u tituli kralja Vukana na natpisu na spomenutoj crkvi odnosi na kraj oko Brodareva kod rijeke Lima, jer je u pravoj Bosni tada vladao ban Kulin. Mogao je, međutim, Vukan uzeti taj naslov i iz razloga što je htio sam Bosnom zavladati, a znamo da je rovario protiv Kulina i optuživao ga papi i hrvatsko-ugarskom kralju kao heretika. Dok Nemanja ima naslov „velikog župana“, dotle njegov sin nosi titulu kralja. Nakon Nemanjine smrti naslov velikog župana Raške ima Stefan, njegov sin, dok Vukan i dalje nosi naslov kralja. Tako ih oslovljava i papa Inocencije III. Kada je nakon smrti svoga oca Stefana Nemanje Vukan otjerao mlađega brata Stefana s prijestolja, Vukan je zavladao i Srbijom, ali, što je veoma značajno, ne nosi u Srbiji naslov kralja, već samo velikog župana.⁷ Razlog ovome otkriva nam sam Stefan Nemanja u svojoj ispravi od god. 1198.: „Bog utvrdi Grke carevima, Ugre kraljevima“, dok

njega postavi „kao velikog župana“. Dakle, kada je njegov sin Vukan već nekoliko godina nosio naslov kralja, Nemanja kaže da njemu, vladaru „srpskim zemljama“; kao i njegovim djedovima i pradjedovima, pripada samo naslov velikog župana, pa zato i Vukan u Srbiji ima samo naslov velikog župana, a budući da je Duklja tada bila kraljevina, logično je zaključiti, da je ne ubraja u srpske zemlje. Iz daljeg teksta isprave to se i vidi, naime, dalje govori Nemanja, da je obnovio „propalu svoju djedovinu“, a ona je ta „srpska zemlja“ (*Bog darova našim pradjedovima i djedovima da vladaju ovim srpskim zemljama*), a onda „pridobih od morske zemlje Zetu i s gradovima, a od Arbanasa Pilot, a od grčke zemlje Lab s Lipljanom, Dubočicu, Reke, Zagrlatu, Levče, Belicu, Lepenicu“. ⁸ Ovo nam objašnjava zašto je Vukan u Srbiji samo veliki župan, iako je još od prije dukljanski kralj. Srbija (Raška) i Duklja su posve različite zemlje; dok je druga još u XI st. postala kraljevina, vladari prve se nazivaju samo velikim županima. Duklju nijesu Srbi smatrali srpskom zemljom, niti njezine vladare srpskim kraljevima. Time se objašnjava i činjenica da Srbi počinju svoju povijest tek od vremena Nemanje i da se nigdje ne vidi da bi smatrali Ljetopis popa Dukljanina djelom u kojemu se iznosi srpska povijest. Zar ne bi inače bilo čudno što srpski ljetopisi i žitija nigdje ne pokazuju da su se njihovi auktori služili Ljetopisom popa Dukljanina, a potpuno je nemoguće vjerovati da ga nijesu poznavali, jer su Nemanjići duže vremena vladali Dukljom i susjednim krajevima, nekadašnjom Crvenom Hrvatskom. Srpski vladari, i uopće Srbi, uvijek su razlikovali Srbiju i srpske zemlje od krajeva Crvene Hrvatske. Sam Jireček konstatira: „Isto je tako sigurno da od Nemanjina vremena nema više dukljanskih vladalaca od stare kuće i da se u titulama Nemanjinih nasljednika redovno ističe stvaranje njihove države iz dva dela, srpske (raške) oblasti i Primorja“. ⁹ Jasno nam je sada zašto se i Nemanjin sin Stefan nazvao

„Prvovjenčani“, jer je od srpskih vladara uistinu prvi vjenčan za kralja Srbije. Da su dukljanski kraljevi bili srpski kraljevi i da su takvim smatrani, onda bi to bilo nelogično, tim više što se u Srbiji vrlo dobro znalo za dukljanske kraljeve, a kako bi inače bilo kada se sam Vukan nazivao kraljem, pa i Raška bila sastavni dio dukljanske kraljevine. Da se znalo u Srbiji da je Duklja od starine kraljevina, svjedoči nam Domentijan, srpski monah koji je živio u XIII st.¹⁰ Domentijan opisuje i obred krunidbe Stefana Prvovjenčanoga: „(Sava) primi sveti vijenac u velikom svetilištu i vjenča blagovjernoga brata svojega i pomaza ga duhom svetim na kraljevstvo i naredi da se unaprijed ima nazivati samodržnim gospodinom Kir Stefanom kraljem, ili Kir Stefanom Prvovjenčanim kraljem...“.¹¹ U jednom pismu papi Honoriju III god. 1220. nosi naslov „dei gratia totius Serviae, Diocliae, Tribuniae, Dalmatiae atque Chlumiae rex coronatus“.¹² Moglo bi se kazati da se dukljanski vladari nijesu krunili za kralja, već da su titulu kralja nosili bez krunidbe, a da se Stefan Prvovjenčani tako zove što je prvi kralj koji je okrunjen. Ali nam Domentijan jasno kaže da je Sava svoja brata Stefana pomazao „duhom svetim na kraljevstvo“ i da ga otada treba nazivati kraljem, pa je prema tome bio uistinu prvi srpski kralj. Pa i sam Toma arcidakon kaže za Stefana Prvovjenčanoga da je tražio kraljevsku krunu od pape Honorija, a papa „direxit namque legatum a latere suo, qui ueniens coronavit eum primumque regem constituit terre sue“.¹³ Da se ovaj naslov „kralj“ odnosio baš na Srbiju potvrđuje i držanje mađarskog kralja. „Protest protiv krune imao se samo očekivati od Andrije II, kralja ugarskoga, koji se, kao i njegov brat i prethodnik, redovno nazivao kraljem Srbije. On je po povratku iz Palestine, zbog te stvari bio mnogo nezadovoljan, te se oružao, ali ga je, veli se, dolazak Savin k njemu ublažio“. Jireček još i kaže izričito: „U Srbiju je, naime, upućen bio i papinski legat, koji je Stefana krunisao, te

ga u njegovoj zemlji postavio za prvoga kralja“.¹⁴ Ovi se događaji veoma dugo pamte, oni su od vanredne važnosti, pa se nećemo iznenaditi kada ga još spominje u svojim ispravama i car Stefan Dušan. U jednoj, u kojoj rješava raspravu između srpskog patrijarha Danila i grada Kotora, i u kojoj potvrđuje Kotoru stari posjed, nabraja car svoje pretke, pa spominje i Stefana Prvovjenčanoga: „bisavo nostro signor signor Stefano primo incoronato di corona re...“.¹⁵

Zašto se Nemanja nije nazvao kraljem kada je zauzeo Duklju, i zašto taj naslov nema i Stefan Nemanjić? Zašto je taj naslov uzeo Vukan? Jireček objašnjava činjenicu da je Vukan imao titulu kralja time što je do nje možda došao „ženidbom sa nekom kneginjicom iz domaće vladalačke loze“.¹⁶ Ovo je najvjerojatnije, a pokazuje da drugog kakvog prava i nijesu imali srpski župani na one krajeve, to potvrđuju i naslovi srpskih vladara u kojima se razlikuju Duklja i uopće Primorje od Srbije.

Jireček kaže: „(Nemanja) se često pominje za vlade svojih nasljednika, ali uvek tako, kao da pre njega ničega nije bilo; u srpskim rodoslovima, poveljama i pomenicima stoji Nemanja svagda sam na čelu niza vladalaca. Narod je zaboravio njegove prethodnike i pretke. Izvori čak ne spominju ni imena njegovih roditelja“.¹⁷ Srbi nijesu nikada u srednjem vijeku povezivali svoju povijest sa poviješću Duklje i ostalih primorskih krajeva, oni nijesu čak ni znali za dukljanskog kneza Vladimira, iako ga je legenda učinila svetim, što je prihvatila i pravoslavna crkva. Andra Gavrilović je pisao da je sveti Vladimir „u srpskom srednjem veku bio malo znan“, a tu činjenicu pokušao je St. Novaković objasniti time što je kraj u kojem je živio sv. Vladimir bio tobože „na periferiji državnih interesa“.¹⁸

Protiv vlasti srpskih vladara bilo je u primorskim zemljama uvijek otpora. Ako sudimo prema ispravama, Vukan je bio nezavisan vladar u Duklji, jer u ispravama

uopće ne spominje Nemanju, ni poslije Stefana Nemanjića, a što kazuje i formulacija „dei gratia Dioclie atque Dalmatie rex“. Duklja je stvarno bila nezavisna bez obzira što se u naslovu srpskih vladara nalazilo i ime Duklje. Pa i poslije, kada su stvarno zavlado Dukljom, ona je imala uvijek nekakav poseban položaj u Nemanjićkoj državi. Neće biti točno što *Historija naroda Jugoslavije* kaže o ovome, naime, da je Nemanja „dao Zetu s Trebinjem na upravu svome najstarijem sinu Vukanu, koji je nosio naslov kralja“. Dalje nastavlja: „poslije Vukanove smrti i njegov sin Đorđe se nazivao neko vrijeme (1208.) kraljem Zete, ali poslije (1242.) samo knezom. Zatim je obično Zetom i Trebinjem upravljao nasljednik prijestolja ili neki drugi član dinastije: Vladislav poslije gubitka prijestolja, kraljica Jelena, Dečanski, Konstantin, Dušan. I uspomena na prijašnji nezavisni položaj Trebinja održala se neko vrijeme u naslovu prvih Nemanjića, u kome se i ono navodilo, kao i u tome, što su oni primali od Dubrovnika mogoriš, koji je prije isplaćivan trebinjskim knezovima u iznosu od 36 zlatnika godišnje (ukinuo ga je kralj Vladislav)“ (str. 356). Činjenica je da i pored izvršenog osvajanja i što je Nemanja dao „na upravu Zetu“ (Duklju), Vukan se ne bi bio održao u Duklji da je nije učinio nezavisnom, pa su srpski vladari tek s vremenom uspjeli svladati otpor Dukljana i Trebinjana, ali nikada potpuno jer je Duklja sačuvala za svo vrijeme vladanja Nemanjića poseban položaj. Da je vlast Nemanjića bila nesigurna i u Zahumlju vidimo iz onoga što priča Orbini, naime, da su zahumska vlastela nakon Miroslavljeve smrti protjerali njegovu udovicu i sina mu Andriju, a za kneza proglasili Petra, kojega spominje i Toma arciđakon i koga su Splićani izabrali za svoga kneza (1225.-1227.). Kada je Petra potukao Stefan Nemanjić, priča dalje Orbini, na bijegu je Petar, da bi zaustavio Srbe, presjekao silnom snagom stablo koje je povalio preko puta, pa im doviknuo: „Dovle Rašani!“ i tako ih zaustavio. Kukulje-

vić na ovo pričanje primjećuje: „Ova narodna priča... dokazuje nam ujedno, da Zahumljani ne smatrahu u ono vrijeme za svoje istovjetne plemenike Rasjane“.¹⁹ Kada je poslije Zahumljem zavladao Andrija, Mirosavljev sin, njegove isprave svjedoče da je vladao kao nezavisan vladar, a Jireček ima samo jedan argument da je „kralj Srbije održao vrhovnu vlast nad Andrijom vidi se otuda, što se Zahumlje navodi u titulama kraljeva Stefana i Vladislava, i što je arhiepiskop Sava u Andrijinoj zemlji zasnovao srpsku episkopiju“.²⁰ Na temelju ovakve argumentacije moglo bi se kazati da je Hrvatska priznavala vrhovnu vlast mletačkog dužda, jer je u naslovu imao i ime Hrvatske, a Srbija ugarskih kraljeva, jer su se nazivali i kraljevima Srbije.

Iz ovih navedenih dokumenata pokazuje nam se kao jezgra Nemanjićke države Raška ili Srbija kojoj je, u doba onoga sabora na Duvanjskom polju na neki način bila pridružena Bosna (ne u današnjim granicama, nego otprilike između planina Jahorine, Treskavice, Bjelašnice, Ivan, Bitovnje, Pogorelice, Vratnice, Radovana, Vlašića, Konjuha i Javornika, te na istoku rijeke Drine od Goražda do Zvornika), ali je imala svoj poseban položaj, dok je poslije pridružena Hrvatskoj kako kazuje sam *Ljetopis popa Dukljanina*.²¹ Raškoj ili Srbiji Nemanjići su pripajali osvajanjima susjedne krajeve, pa tako i krajeve nekadašnje Crvene Hrvatske. Nema ni govora o postojanju „stabilnog srpskog plemenskog saveza“²² čak iz VII st. koji bi organizirao svoju vlast nad svim krajevima Crvene Hrvatske. Tim su krajevima Srbi zavladaali tek u doba Nemanjića, i to ne bez otpora. Srbi stvaraju zapravo svoju državu u drugoj polovici XII st. da je onda u XIII i XIV st. dovedu do punog sjaja i moći, za neko vrijeme do premoći na Balkanskom poluotoku.

Vidimo kako je pričanje popa Dukljanina u IX glavi u skladu sa navedenim dokumentima, i nijedan nije u protuslovlju s njenim sadržajem.

POGLAVLJE X.

U samom sadržaju glave IX Ljetopisa popa Dukljani-
na ima i drugih elemenata koji govore za vjerodostojnost
njelog sadržaja. U L kaže se: „U svakoj od ovih oblasti
postavi bana tj. vojvodu, od svoje braće po krvi, i župane
tj. komese, i satnike tj. centurione od plemenitih ljudi
istih oblasti. Svakom pak banu, tj. vojvodi, dade vlast da
drži sedam podređenih satnika, koji će pravo i pravedno
suditi narodu i ubirati danak te ga uručivati banovima.
Banovi zatim da polovinu daju kralju, a polovinu zadrže
za sebe. Komesima pak, tj. županima, naredi da imaju
pod sobom jednog satnika koji će s njima na isti način
pravedno suditi narodu, a dvije trećine danka da komesi,
tj. župani, predaju kralju, jednu pak trećinu da zadrže
za svoje potrebe; da banovima, tj. vojvodama, nikako ne
polažu račun, već da svaki čovjek vrši dužnosti i da bude
pod upravom župana istih oblasti i okružja, a da svi od-
govaraju samo kralju“.¹ Prema Ljetopisu popa Duklja-
nina država je bila podijeljena u više oblasti kojima su
upravljali banovi i župani. Banovine su bile mnogo veće
oblasti, pa je banovima podređeno sedam satnika koji
vrše vlast u ime banova, dok županima samo jedan. Me-
đusobno su banovine i županije neodvisne, pa su i banovi
i župani u upravljanju svojim oblastima ravnopravni, što
slijedi iz odredbe da župani ne polažu račun banovima,
već izravno kralju, ali im rang nije jednak. Banovi imaju
mnogo veće prihode od župana ne samo zato što uprav-
ljaju većim područjem, već i zato što im od sakupljenih
prihoda ostaje polovica, dok županima samo trećina. Iz
svega ovoga bi proizlazilo da je država podijeljena na
banovine i županije, ali ne tako da bi banovine bile po-
dijeljene na županije. U pojedinim redakcijama ima ne-
kih razlika. Orbini je pasus koji smo naveli u hrvatskom
prijevodu ovako preveo na talijanski: „Et in ciascuna di

queste provincie istituì li bani, ovvero duchi, de' suoi parenti; fece etiandio giupani, cioè conti, et sednichi, che sono li centurioni, i quali pose in dette provincie; et diede autorità alli bani d'havere sotto di sè sette centurioni, i quali dirittamente amministrarebbono la giustitia nel popolo, riscuotendo il tributo per rappresentarlo dopo al detto bano. Il quale una mità dava al re, et altra si riservava per suo uso. Et alli giupani ordinò, che havessero appresso di se un sednico, in compagnia del quale giudicassero il popolo secondo il dovere della giustitia. Et volle, che detti giupani dessero due parti del tributo al re et il restante retenessero per conto loro, et che nissun bano havesse o essercitasse alcuna autorità nell' altrui provincia, ma che ognuno havesse cura della provincia a sè raccomandata, et che li bani fossero tenuti dar conto della lor amministratione al re solo et non ad altri".²

H ima ovako: „I svakom mistu postavi mejaše i svakomu tih mist postaviše bana, a nigdi duža. I tada narediše da svaki tih banov i dužev budu od pupkorizine plemeniti i oni da učine kneze od svoga kolina. I učiniše satnike, ki satnici biše nad stotinu ljudi, i te satnike učiniše svake zemlje ljudi. I daše svakome banu sedam satnikov, i da budu rečeni satnici z bani puku suditi, a s duži, aliti hercezi, pet knezov i da s njimi pravo sude puku. I zapisaše časti i dohotke banom i hercegom i knezom i satnikom. I odlučiše da svaki knez prizove jednoga satnika i da nima prez rečenoga reda nijedan sud biti tvrd. I odlučiše da svaki sudac ima kralju davati tretu dil dohotka, da ga poznaju za gospodina i da bude kralj svim, a oni svaki po sebi; da kralj nada svimi poglavje i starišina bude i da svi zapovid kraljevu trpe".³

Marulić: „His ita separatis, albini bani, quos Latini tribunos vocant, alibi sublimioris potestatis duces praefecti sunt, prout cuiusque regionis exigere videbatur conditio, sub his creati sunt centuriones, ita dicti a militum nume-

ro, quibus praeerant; singuli bani septem centurionibus imperabant, maior natu ex centurionibus cum bano, ut ditionis gentibus ius ducerent. Duces vero ad ius populo dicendum cum quinque consiliariis praetoribus condebant, insuper magistratus officiaque dividentes, qui provinciam regerent exigerentque vectigalia a ducibus constituta et quaeque regno plebique expedientia providerent; bani quoque, ut simul cum centurione iudicent, statuerunt, alioquin iudicium irritum sit. Quilibet autem praedictorum, de suis vectigalibus partem terciam pendebat regi, ut comuni omnium domino, cui subesse omnes, qui regni finibus continentur, debeant“.⁴

Kako vidimo, postoje izvjesne razlike.

Prema L: *banus* = *dux* (kraljeva braća), podređeno im sedam satnika (*sednicus* = *centurio*), dijele prihode s kraljem u omjeru 1 : 1; *supanus* – *comes* (od plemenitih ljudi) ima jednog satnika, prihode dijeli sa kraljem u omjeru 1/3 : 2/3.

O ima isto kao L.

Prema H: bani (od kraljeva roda), imaju sedam satnika duži ili hercezi, podređeno im pet knezova, suci daju kralju jednu trećinu prihoda, a dvije trećine zadržavaju za sebe.

Prema M: *banus* = *tribunus*, ima sedam satnika, *dux* ima pet satnika (savjetnika).

Sve četiri redakcije Ljetopisa popa Dukljanina tvrde da su banovi nezavisni jedni od drugih, ali u ostalom tekstu slažu se samo L i O, te H i M. Prema L i O najugledniji su banovi, a za njima su župani, dok su i jednim i drugima podređeni satnici koji im pomažu u suđenju i pobiru prihode. Za H i M banovi su bili najugledniji s obzirom na red kojim se spominju, za njima duži (*duces*), knezovi (župani) i na kraju satnici. Sve se četiri redakcije slažu da su uz bana sedam satnika, ali L i O ne spominju

duže ili hercege. Prema H i M uz duže je pet knezova (*consiliarii*), a kako su knezovi viši po položaju od satnika, morali bismo zaključiti da su duži ili hercezi ipak ugledniji od banova, iako i knezovi pomažu dužima u suđenju, ali i sami knezovi imaju uza se po jednog satnika. Marulić je to tako i shvatio, pa je taj pasus i preveo „alibi sublimioris potestatis duces praefecti sunt“. Iz ono malo sačuvanih isprava uistinu doznajemo da su na vrhu ljestvice stajali *dux* ili herceg, za njima banovi, onda župani i konačno satnici. U ovom pogledu potpuniji su podaci H i M nego li L i O, ali zato L i O imaju druge podatke kojih nemaju H i M. L i O obavještavaju nas da banovi od sakupljenih prihoda daju kralju polovicu, a druga polovica da pripada njima, dok županima pripada od njihovih prihoda samo jedna trećina, a dvije trećine kralju.⁵ H i M pak tvrde da su suci davali kralju trećinu od svojih prihoda. Ako su ovi podaci točni, onda se ove redakcije Ljetopisa popa Dukljanina međusobno upotpunjavaju.

Jedan podatak kao da potvrđuje da su banovi bili kraljevskoga roda, kako priča Ljetopis popa Dukljanina. V. Foretić je našao u kaptolskoj riznici u gradu Korčuli kodeks iz XII st. u kojemu ima bilježaka važnih za hrvatsku povijest. Iz jednog odlomka doznajemo da je kralj Petar Krešimir IV bio optužen da je dao ubiti svoga brata Gojslava zbog čega je intervenirao sam papa Aleksandar II (1061.-1073.) koji „... audivit de Cressimiro Chroatorum principe quod necari fecisset Goislaum fratrem suum...“.⁶ U doba Petra Krešimira IV u nekoliko se isprava spominje ban Gojča što je oblik od Gojslav. Spominje se kao svjedok, na prvom mjestu, u ispravi od godine 1059., sačuvanoj u dva primjerka (drugi je prema Račkome interpoliran). U tom drugom primjerku kaže se „eadem regali auctoritatem una cum Goyzone bano meisque primatibus concedo“, iz čega se vidi iznimni položaj koji je imao ban Gojča u državi. Isti se ban navodi kao svjedok i u ispravi od godine 1065. i godine 1069.⁷ Barada je s pra-

vom smatrao da su Krešimirov brat Gojslav, spomenut u Korčulanskom kodeksu, i ban Gojča iz navedenih isprava ista osoba, pa zaključuje da se iz ovoga podatka vidi „da je službu bana vršio redovito uži član vladarske kuće, često i protiv vladareve volje. Gojču je naslijedio Stjepan, vjerojatno sin mu, koji se kao *dux* tj. suvladar spominje u ispravi 25. XII 1066.“⁸

U sačuvanim se ispravama prvi put spominje ban godine 1029. u vezi sa Helenicom, sestrom bana Godemira.⁹ Ovaj ban vjerojatno nije bio kraljev brat (Krešimira III), jer bi se vjerojatno Helenica prije nazvala sestrom kralja Krešimira III, ali je možda bio bliži kraljev rođak. Isprave prije ove ne spominju banove, ali nam njih spominje u X stoljeću Konstantin Porfirogenet koji je zabilježio da ban upravlja Likom, Gackom i Krbavom,¹⁰ i na drugom mjestu da je ban Pribina ubio kralja Miroslava (godina 949.). Kada ne bismo imali svjedočanstvo cara Konstantina, a budući da u ispravama prije godine 1029. nema spomena o banovima, lako bi netko mogao tvrditi da se banovi u hrvatskoj državi javljaju tek tada, početkom XI st.

Isprava kralja Petra Krešimira IV kojom god. 1062. potvrđuje samostanu sv. Krševana u Zadru posjed u Diklu spominje kraljeve pretke, i to pradjeda kralja Krešimira i sina mu Držislava, zatim Svetoslava i braću mu Krešimira i Gojslava, te sina mu Stjepana, oca Petra Krešimira IV, a usporedo spominje i njihove banove Pribinu, Godemira, Gvardu, Božeteha i Stjepana Prasku. Ovo paralelno spominjanje kraljeva i banova jasno nam pokazuje na poseban položaj banova, ili barem jednoga od njih, u Hrvatskoj, jer kraljevi donose svoje odluke u prvom redu u suglasnosti s banovima „faventibus nobilibus banis“, a isprave daju banovima i epitete „moćni, silni“, kao Godemiru i Pribini „et eorum potentibus banis“.¹¹ Takav epitet prije bismo očekivali za kralja. Za po-

sebno ugledan položaj banova može nam svjedočiti činjenica da se ban Stjepan u jednoj ispravi od godine 1042. spominje kao „*imperialis protospatarius*“, počasna titula što su je bizantski carevi dijelili vladarima, tako i mletačkim duždevima. Razumljivo je da su ti „moćni“ banovi mogli u doba slabljenja kraljevske vlasti učiniti svoj položaj što samostalnijim, pa i svoju oblast za neko vrijeme učiniti i nezavisnom. Znamo da je Zvonimir bio najprije ban, da je, vjerojatno, bio član hrvatske dinastije,¹² na što nas mora navesti činjenica da se popeo na kraljevsko prijestolje. Osim toga, čini se, da je jedan od banova uživao poseban položaj u državi, pa se on u ispravama i spominje, ali nemamo podataka da bismo znali na čemu bi se temeljio taj njegov posebni položaj. Postavljeno je bilo pitanje da li je bio u Hrvatskoj jedan samo ban, ili ih je bilo više. Da je bilo više banova proizlazi iz isprave Petra Krešimira IV što ju je izdao u Ninu godine 1069. U njoj kaže: „... in nostro nonensi cenaculo residens una cum nostris jupanis, comitibus atque banis“.¹³ Činjenica je da se nikada u nijednoj sačuvanoj ispravi ne spominju zajedno svi banovi i župani koji su živjeli u isto vrijeme i u isto vrijeme imali te časti, što je razumljivo s obzirom na karakter tih isprava. I u ovoj ispravi, iako se spominju banovi, među svjedocima nema nijednog bana, a među potpisanima ima pet župana i jedan komes (dvorski), znači nijesu svi župani potpisani. Iz sačuvanih izvora znademo za bana u Slavoniji, Lici (Krbavi i Gackoj) i Bosni. Bilo ih je i u Crvenoj Hrvatskoj, iako za ovo doba nemamo izravnih svjedočanstava. Sredinom XII st. spominje se u Zahumlju ban Slavogost „...ego Slavagast cum meis filiis et omnibus Zachulmie nobilibus affirmo“.¹⁴

U jednom mletačkom rukopisu o putovanju od Venecije do Carigrada god. 1559. nepoznati pisac kaže za Dubrovnik da je to grad plemenit i veoma napučen: „...i cittadini quasi tutti sono mercanti, di natura avari, et dati in tutto al guadagno, viveno a repubblica con certi magi-

strati croati a modo loro; sono tributarii al sign. Turco, et egli mandano 12 000 scudi ogni anno“.¹⁵ Kakva je to hrvatska uprava u Dubrovniku na hrvatski način? Moramo zaključiti da su u organiziranju uprave i vlasti slijedili barem donekle primjer takve organizacije u hrvatskoj državi, i da su tako kazivali nepoznatom putopiscu sami Dubrovčani. Uistinu, traga tome nalazimo u časti bana u Dubrovniku, u istoj ili sličnoj funkciji kao i u Hrvatskoj, naime, kao zamjenika ili kneževa namjesnika. U Dubrovniku se spominje ban u ugovoru što su ga Dubrovčani zaključili za kneza Marsiglia Georgia sa bugarskim carem Mihajlom Asenom protiv srpskoga kralja Uroša „ban dubrovački Martol Gulerivić“. Isto u ugovoru što su ga Dubrovčani sklopili sa humskim knezom Radoslavom god. 1254. On je obećao da će biti u ratu sa srpskim kraljem Urošem dokle bude i Dubrovnik s njim u ratu. Na kraju isprave stoji „Martolo ban Vrsajković klet se za sve vlasteli dubrovačke“. Dakle se pod „certi magistrati croati“ treba razumjeti i ustanova bana u Dubrovniku, pa bi nam i ovo potvrđivalo mišljenje da je banska čast bila specificum baš Hrvata.¹⁶ O banovima u Dubrovniku svjedoči nam i Mavro Vetranović (1482.-1576.). U svojoj drami „Posvetilište Abramovo“ u stihu 2127 i dalje Sara poziva sve prisutne da se pridruže njenoj žalosti što se Abram i Izak ne vraćaju kući: „i svi vi seljani, koj ste tuj stali, knezovi i bani, vlasteli čestiti, i puče izabrani...“.¹⁷ Jireček kaže da je „u Dubrovniku, u XIII veku, ban bio potpredsjednik opštine, *vicarius comitis*“.¹⁸ Dubrovčani su mogli preuzeti ovu čast iz Crvene Hrvatske, pa nam ova činjenica dokazuje da su banovi postojali i u Crvenoj Hrvatskoj. U ovom pogledu nam je Ljetopis popa Dukljana jasan i pouzdan izvor.

U Hrvatskoj imamo zajamčeno i čast duža, *dux*a. Prije svega prvi su se hrvatski vladari službeno nazivali „dux“, a nije isključeno da je u početku taj izraz značio što i „ban“ (kao u L i O). Ovaj se naziv zamjenjivao i sa latinskim

„comes“ i „princeps“. Kada su vladari uzeli naslov kralja, onda je naslov *dux* ostao, čini se, nasljedniku prijestolja. Tako se na fragmentu natpisa nađena na Kapitolu kod Knina Držislav naziva „dux magnus“, a kako je poslije imao naslov kralja „rex“, naslov velikoga kneza imao je prije nego je postao kralj. Dmitar Zvonimir je najprije ban, zatim *dux* kada je preuzeo vlast, ali nije bio još izabran za kralja, i konačno kralj. Sinovac Petra Krešimira IV i možda sin bana Gojslava, nosio je, dok mu je bio suvladar, isti naslov *dux*. Međutim naslov *dux* imaju i vladari pojedinih oblasti. Uz kralja Tomislava spominje se i knez „dux“ Zahumlja Mihajlo, a za kralja Zvonimira uz bana Dragotu i neretljanski knez Jakov „marianorum dux“, a koji je, kako se vidi iz isprave, podložan kralju Zvonimiru. Knez Jakov, naime, jednom je kraljev izaslanik u pravnom poslu „Jacobum uero ducem marianorum ex parte nostra legatum et introductorem abbatisse, fieri in memoratis terris permissimus“.¹⁹ U drugoj je Zvonimirovoj ispravi svjedok.²⁰ Za Zvonimirovog nasljednika, čini se, da je knez Jakov igrao još važniju ulogu, jer se u ispravi kralja Stjepana od god. 1088/89. spominju zajedno „coram Stephano rege Croacie (et Dalmacie) et Jacobo moristico“,²¹ ali je u drugoj među svjedocima. Svakako da su, kako nam kazuju i H i M, nekim oblastima Hrvatske upravljali i duži, *duces*. Što se tiče i toga podatka, vidimo da nam je Ljetopis popa Dukljanina pouzdan izvor.

Iz isprave kralja Petra Krešimira IV od god. 1069. doznajemo redoslijed časti „in nostro nonensi cenaculo residens una cum nostris jupanis, comitibus atque banis“. Ovdje su uzlazno poredane časti: župan, *comes*, ban. Iz ove isprave morali bismo zaključiti da župani i *comesi* nijesu ista čast, a to proizlazi i iz H. Gradovima su upravljali *comesi*, a uz njih *judices*, što vidimo, na primjer, u ispravi zadarskog priora Madiusa opatu Madiju god. 986. kojom se ovlašćuju opati sv. Krševana da mogu doći, ukoliko bi netko nanio samostanu štetu „ante im-

peratorem, aut regem, ante comitem sive iudices“.²² Ono „ante imperatorem“ odnosi se na bizantskog cara, „ante regem“ na hrvatskog kralja, „ante comitem sive iudices“ na zadarskog priora i suce. Ali ovaj termin *iudex* može značiti župane, pa i *dux*. Papa Ivan VIII u svome pismu od godine 880. obraća se knezu Branimiru i „honorabilibus iudicibus“, a „iudex“ je i neretljanski knez „Drosai-cus Marianorum iudex“, ali ne u hrvatskoj ispravi već u Mletačkoj kronici Ivana Đakona. On naziva i hrvatskog kneza „Chroatorum iudex“.²³ Negdje se župani nazivaju i prvacima naroda kao u Mutimirovoj ispravi od godine 892. „cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi“²⁴ ili „proceres“,²⁵ ali ne u vladarskim ispravama.

POGLAVLJE XI.

U izvorima susrećemo različite nazive za stanovnike naših krajeva. Uz opće ime Slaveni, i posebno Hrvati i Srbi, još i Neretljani, Zahumljani, Travunjani, Dukljani, Konavljani, a za teritorije: Slavunija, Hrvatska, Bosna, Srbija, Raška, Neretljanska, Travunija, Konavlje, Duklja. Kakvo značenje imaju ova imena?

U spomenutom Korčulanskom kodeksu za Zvonimira se kaže: „Gregorius VII... misit Dalmatiam apocrisarium Gebizum religiosum abbatem, qui Suinimirum Sclavum et Chroatis, et Dalmatinis in Salonam unxit et coronavit regem“.¹ Anonimna splitska kronika priča da su se spremali protiv mađarskoga kralja Ladislava „Croates et Sclau“.² Brienje je pisao „Hrvati i Dukljani“. Moramo zaključiti da su Slaveni, Hrvati, Dalmatini, Dukljani u ovim primjerima imali neko posebno značenje, odnosno da su Slaveni, Hrvati, Dalmatini (u užem značenju riječi) i Dukljani nešto posebno. Dalmatini su starosjedioci Latini, koje spominju car Konstantin i pop Dukljanin, Toma arcidakon, pa i dokumenti (*testes Latini, testes Latini ex civitate Jadera*,³ *plurimi Spalatinorum Chroatorumque uirorum*).⁴ Ti su se Latini održali u primorskim gradovima i u planinskim predjelima gdje su našli skloništa za vrijeme oluja seobe naroda. Imena kao Neretljani, Travunjani, Zahumljani, Dukljani nijesu nikakva slavenska plemenska imena, već su postala od geografskih imena i pojmova: Neretljani po rijeci Neretvi, Bosna po rijeci Bosni, Zahumlje po konfiguraciji tla, Travunja po rijeci Trebinji ili utvrdi toga imena, Raška po gradu Rasu i Duklja po Doclei, ili, možda po nekadašnjem ilirskom plemenu Dokleata, ali koje se sačuvalo vjerojatno kao geografsko. Etnonimi su jedino imena Hrvati i Srbi. Dukljanima, Zahumljanima i ostalima zajedničko je ime Slaveni. U bilješci u Korčulanskom kodeksu pod Slave-

nima razumijevaju se ovi koje smo spomenuli, Hrvati su oni koji su stvorili državu, a Dalmatini koji su Latini. Ime Hrvati nije vezano uz neki uži posebni teritorij, jer je njihova država bila, kako smo vidjeli, od Istre do Drača, od mora do Dunava. Ovo nam potvrđuje i car Konstantin kada priča da je jedan dio onih Hrvata koji su osvojili Dalmaciju osvojio i Panoniju i Ilirik: „Habebantque et ipsi principem supremum, qui ad Chrobatiae tantum principem amicitiae ergo legationem mittebat“.⁵ Dakle, Hrvati koji su osvojili Dalmaciju i u njoj ostali, imali su vrhovnog kneza, kao i oni koji su otišli u Panoniju i Ilirik, a što nam kazuje ono „et ipsi“. Međutim kako je vrhovni knez tih panonskih i ilirskih Hrvata slao onome dalmatinskih Hrvata poslanstva, znači da je bijelohrvatski knez bio vrhovni knez svih Hrvata uopće. Naivno bi bilo i zamišljati tu Hrvatsku kao jaku centraliziranu državu u doba kada je rodovsko i plemensko osjećanje bilo još jako, ali nam Ljetopis popa Dukljanina ipak pokazuje da se je čitavoj državnoj organizaciji željelo dati čvršću strukturu, u drugoj polovici IX st., obavezujući starješine pojedinih plemena bilo hrvatskih, bilo slavenskih, na određene obaveze. Tu je svakako pomagalo vladaru poznavanje državnog uređenja naprednijih država s kojima su Hrvati imali kontakte, a pomagala mu je i crkva. Razumljivo je, a to se lijepo odražava i u pričanju Ljetopisa popa Dukljanina, da su starješine, banovi i knezovi, koristili svako slabljenje kraljevske vlasti da se što više osamostale. Ova organizacija sa „vrhovnim knezom“ na čelu nije, međutim, nastala nakon dolaska u Dalmaciju, već je postojala kod Hrvata već na sjeveru, u južnoj Poljskoj. O tome imamo podatak u djelu Arapina Muslim ben Abu Muslim al-Džarmia, ili kraće Muslima, u IX st. On kaže za Slavene da imaju teretnih konja, a jahaće konje da drže tek glasoviti muževi, svoga vladara da krune, da ga slušaju i rade po njegovoj zapovijedi. Središte vladara da je u sredini slavenske zemlje. Najglasovitijeg i najviše

slavljenog kneza koji ima naslov „knez knezova“ da zovu Svet Malik. On da je moćniji od župana, a župan mu je zamjenik. Taj kralj da ima kobila kojih mlijeko što ga muze njegova je jedina hrana. Grad u kojem stanuje zove se Hrvat (Haravat, Držvab, Džavarat) i tamo se drži tri puta u mjesecu sajam na kome se prave poslovi i vrše prodaje.⁶ Muslim nam, dakle, govori o sjevernim Hrvatima koje Konstantin zove Bijelim Hrvatima, i koji su imali istu organizaciju sa knezom knezova tj. „supremus princeps“ na čelu.

Za seobu Hrvata glavni su nam izvori car Konstantin i Toma arcidakon. Prvi ima više pojedinosti: od Hrvata na sjeveru odvojio se je jedan rod (*una generatio*) i pod vodstvom petero braće Klukasa, Lobelosa, Kosencesa, Muhla i Hrobatosa, te dviju sestara Tuge i Buge dođoše u Dalmaciju i u ratu s Avarima osvoje Dalmaciju.⁷ Mnogobrojne rasprave o pitanju doseljenja Hrvata, o jednoj ili dvije seobe Slavena na jug, nesumnjivo su riješene u smislu pričanja cara Konstantina (pogotovo nakon rasprava Lj. Hauptmanna o tome pitanju). U novije vrijeme i Slovenac B. Grafenauer zastupa mišljenje o dvostrukoj seobi na jug, ali se ne slaže s pričanjem cara Konstantina da su Hrvati pobijedili Avare i osvojili Dalmaciju, Ilirik i Panoniju.⁸ Bratanić je pokušao potkrijepiti tezu o dvjema seobama čak etnografskim materijalom.⁹ Činjenica je da nam mnoge stvari ne bi bile jasne, da ih ne bismo mogli shvatiti kada ne bismo prihvatili pričanje cara Konstantina o posebnoj seobi Hrvata. Izraz kao „Dukljani i Hrvati“ ima smisla samo ako je Duklju najprije naselila neka skupina Slavena koja je u dodiru sa preživjelim starosjediocima doznala za ime grada Doclee i sami sebe po tome gradu nazvali, a nakon izvjesnog vremena među njih došli Hrvati kao novi sloj. Hrvati su, kako nam i priča Konstantin, početkom VII st. došli na jug u Dalmaciju, zaratili protiv Avara, dotadašnjih gospodara Dalmacije, nakon nekoliko godina ratovanja pobijedili i sami zavl-

dali osvojenom zemljom. Njima su se vjerojatno pridružili prije doseljeni Slaveni. Razumljivo je da su Hrvati pobjednici zavladaali zemljom kao novi gospodari, jer je to sasvim prirodno, ali je jasno i da su od prije došla slavenska plemena zadržala svoju plemensku organizaciju. Ova su se plemena, inače malena, stala teritorijalno organizirati u veće zajednice kojima su većinom upravljali banovi i knezovi iz redova Hrvata, ali i iz redova tih Slavena, kao što su se, čini se, i pojedinci iz redova starosjedilaca uzdigli i po položaju izjednačili sa Hrvatima. Na isti je način nastala i bugarska država. *Historija naroda Jugoslavije* o tome kaže ovo: „Nastanivši se najprije sjeverno od ušća Dunava u Crno more – u jačini od nekoliko desetaka tisuća konjanika – Bugari, porijeklom vjerojatno turanska plemena, počeli su pod vodstvom kana Asparuha uskoro prelaziti Dunav i pljačkati prije doseljena slavenska plemena kojima dijelom nameću svoju vrhovnu vlast, a dijelom sklapaju s njihovim starješinama savez, da se obrane od Bizanta. Tako se vlast kana Asparuha proširila i na slavenska plemena. To je bio temelj, na kome se podigla prva bugarska država, slavenska po masi svoga stanovništva, a do IX st. s pretežnim učešćem Bugara u vladajućoj klasi“ (str. 121). Slično je utemeljena i hrvatska država, s tom razlikom, da su Hrvati bili Slaveni, ili tada već poslavenjeni Iranci. Iako su se pojedinci iz redova starješina prije doseljenih Slavena sigurno izjednačili i stopili sa Hrvatima, ipak kao da se oni svi nijesu s njima odmah stopili u jedan narod, jer inače ne bi bilješka u Korčulanskom kodeksu, i druge njoj slične, razlikovala Slavene od Hrvata, a uvjereni smo da tako formulirana rečenica i pisanje imena „Slaveni i Hrvati“ nije slučajno ni besmisleno. Ovo bi moglo objasniti i upotrebu za jezik pridjeva „slovinski“ i „hrvatski“ i kasnije njihovo izjednačavanje po značenju. Da je hrvatska država nastala postepeno okupljanjem slavenskih plemena i njihovih teritorija oko onih koji su se nazivali Hrvati, onda bi se to na

bilo koji način pokazalo, u prvom redu u naslovu vladara. Baš zato što su vlast imali Hrvati i događalo se je da su se drugi željeli izjednačiti u pravima s njima, a što im je ponekada i uspijevalo. To se odnosi na prije doseljene Slavene, ali i na starosjedioce. Za ove posljednje barem, kako se čini, imamo primjer. Postoji mišljenje da su Svačići zapravo Značići ili Snačići potekli iz redova starosjedićkog stanovništva, ostataka ilirsko-keltskih Snata.¹⁰ Isto se to događalo i u drugim evropskim zemljama. U Franačkoj je plemstvo bilo u VI st. franačkog podrijetla, ali i galo-romanskog.¹¹ Takav proces stapanja spominje i Toma arciđakon.

Nedostatak vijesti za prva dva stoljeća nijesu nikakav dokaz o nepostojanju državne organizacije kod Hrvata, prvo zato, što su to inače u povijesti Evrope vijestima dva sterilna stoljeća,¹² i drugo, što kod suvremenih pisaca nemamo ponekada nikakvih vijesti o događajima i osobama koje inače po drugim izvorima poznajemo. Tako car Konstantin ne spominje kralja Tomislava, iako mu je bio suvremenik i Hrvatska tada bila jaka država. Kada bismo sudili po Konstantinu Porfirogenetu, Tomislava nije nikada ni bilo. Ili drugi primjer. Pišući o dukljanskom vladaru Mihajlu kaže F. Milobar: „Pa ipak, da nam pop Dukljanin nije zabilježio, da je Mihajlo osvojio Rašu... po bizantskim piscima, ne bi znali, da je uopće u to vrijeme postojala kakva Duklja ili Hrvatska“.¹³ Ovo su dva primjera iz kasnijeg vremena, pa onda pogotovo ovo vrijedi za ona prva dva stoljeća nakon doseljenja. Pomanjkanje izvora nije nikakav dokaz da nešto nije postojalo ili da se nešto nije dogodilo. Uostalom za prvih pet stoljeća hrvatske povijesti raspolažemo sa veoma malo izvora, a u onim sačuvanim bilo bi previše tražiti da nađemo ono što bismo željeli i htjeli naći. Ono što se sačuvalo, sačuvalo se slučajno, pa smo sretni ako i u tom materijalu nađemo koju mrvicu. Zato i naši zaključci moraju biti u skladu sa vrijednošću sačuvanog materijala i ne smiju

tvrditi ono za što nema temelja u izvorima ili što premašuje ono što oni mogu kazati. Kada Grafenauer tvrdi da se među Slavene uz Jadran doselio „manji broj Hrvata“ i da su usprkos svojoj „brojčanoj slabosti“ izazvali „tako snažnu historijsku prekretnicu, da se na njih proširilo ime došljaka“, ¹⁴ on za tu brojčanu ocjenu nema nikakva temelja u sačuvanim izvorima. To je puka kombinacija uvjetovana izvjesnom tendencijom. Prije svega, ako sve svodimo na „mali broj došljaka“, to bismo mogli zaključiti metodom komparacije, jer su novodoseljeni narodi dolazili u nevelikim skupinama. Ali bi to onda vrijedilo i uopće za Slavene, pa kako onda objasniti da se je gotovo čitav Balkan poslavenio? Već se tako izražavaju sami bizantski pisci, da se poslavenila sva zemlja. Broj doseljenih plemena i naroda je veoma relativan pojam. Tko može kazati koliko je Hrvata došlo na jug? Nitko, jer taj broj nije nitko zabilježio, ali činjenica je da su pobijedili moćne Avare, pa makar pretpostavili da su u toj borbi sudjelovali i prije doseljeni Slaveni; relativno je ipak broj Hrvata morao biti dosta velik, jer ne samo da su zavladali Dalmacijom i Panonijom, te dijelom barem Ilirika, nego im tragove nalazimo na još prostranijem području. Poslavenjivanje Balkana ne da se objasniti, a u tako relativno kratko vrijeme, malenim brojem Slavena, već naprotiv relativno velikim njihovim brojem, pa ipak se nijesu sami oslobodili avarske vlasti. Oslobodili su se tek kada su došli Hrvati. Ako su pak Hrvati bili malobrojni, morali su biti barem dobro vojnički organizirani, jer bi inače bila potpuno neshvatljiva uloga koju im pridaje Grafenauer, a onda imamo pravo pretpostaviti da su mogli i znali i organizirati vlast umjesto vlasti pobijedenih Avara. Činjenica je da su Hrvati osnovali jaku državu, da je nijesu umjeli i uspjeli osnovati prije doseljeni Slaveni. Zato nam i izraz „Dukljani i Hrvati“ označava realnu situaciju i realan odnos stanovništva u Duklji: pretežno gospodujući sloj u Duklji bili su Hrvati, njihov je i kralj, a

pod imenom Dukljani treba razumijevati prije doseljene Slavene. Slična je ili ista situacija i na ostalim teritorijama gdje susrećemo i lokalna imena. Dok su bjelohrvatski vladari bili jaki, priznavali su i pojedini banovi njihovu vlast, kada je ona slabila, pokušavali su se osamostaliti, ili sami zavladatai državom. To osamostaljenje je uspjele dukljanskim vladarima koji su svoju državu nazivali Dukljom i kada se teritorijalno proširila. Dukljani su se mogli nazivati Hrvatima, a mogli su i dalje zadržati svoje lokalno geografsko ime. Da to ime Duklja i Dukljani nije bilo osobito važno, pokazuje nam i činjenica da su zemlju nazivali poslije Zetom, pa Crnom Gorom, ali onaj dio stanovništva koji je nosio ime Hrvat barem ga je jednim dijelom zadržao do danas. U ostalim krajevima Crvene Hrvatske prevladalo je ime hrvatsko, sve do turskih vremena kada su migracije stanovništva izazvale stanovite promjene.

Ime Hrvat bilo je ime naroda i često osobno ime, pa i jedan od braće pod vodstvom kojih su se Hrvati doselili imao je to ime. Po tome imenu nazvana su i mnoga naselja. Selo Hrvati spominje se, na primjer, god. 1203. u Donjoj Prespi „Chrovatochori“ za koje je Šufflay držao da je identično sa današnjim selom Hrvati u tom kraju,¹⁵ jedan natpis u Slimničkom manastiru kod Prespe spominje god. 1607. među onima koji su doprinijeli za gradnju crkve sv. Bogorodice „i ot Harvati Stefan Jeromonah“.¹⁶ Kotorski plemić Marijan Bolica zabilježio je god. 1614. u župi Kotora selo Hrvatinić (Harvatinich) sa 15 kuća i 32 osobe sposobne za borbu i kojima je zapovijedao Vuko Medić (Vuko Medoci).¹⁷ Na dubrovačkom području nalazimo u XIV st. selo Hrvačić (Arvacich).¹⁸ Kronika Mula Mustafe Bašeskije iz XVIII st. spominje vrelo Hrvatinske česme u Sarajevu: „Dobrotvor Omer Abadžija iz Zenice i povjerenik Salih-aga Smailagića po previše hrvatinske česme i iskopaše rezervoar“. Na drugom mjestu bilježi ljetopisac: „U istoj godini (1784.) u 8 sati 2. noći berdula-

đžuza izgorje kuća merhum muftije u Hrvatinu“, pa „Uz ramazan na 27. večer (28. travnja) izgorje velika kuća u Hrvatinu te konj i sve stvari Avdije Čekića“. ¹⁹ Hrvatin je dio Sarajeva. Dalje imamo lokalitete Hrvatinovići, predgrađe Tešnja, a u blizini Hrvat-kamen i Hrvat-njiva. U kotaru Zvornik naselje Hrvačići i predio Hrvatske njive, kod Tuzle je selo Hrvati, a iznad njega Hrvatsko brdo, u općini Turski Lukavac selo Hrvati, kod Gradačca selo Hrvatovići, kod Gračanice naselje Hrvati, kod Prnjavora Hrvaćani, kod Kotor Varoši Horvaćani. „Stanovnici seoskih mahala pod imenom „Arvati“ na Spreći, pod Konjuh, u općinama Babunovići i Sladnoj, srez gračanički i Falešići, srez tuzlanski i zaseoka „Arvačići“ u općini Kalesiji, srez zvornički, tvrde da su im preci doselili iz Hrvatske (od „Arvata“)..."“, pisao je Risto Jeremić, ali prije toga konstatira da su „katolici hrvatskoga jezika velikim dijelom doseljenici iz srednje Bosne, ali ih ima i iz drugih krajeva, a ostao je jedan mali dio starinaca“. Bez obzira što je Jeremić tvrdio o podrijetlu toga stanovništva, činjenica je da je nekada u tuzlanskom kraju bilo mnogo Hrvata-katolika, o čemu svjedoči i biskup Maravić u prvoj polovini XVII st. donoseći broj od 20 000 katolika, sa više samostana, a ovo kazuje da su oni tu od davnine jer, kako sam Jeremić kaže: „Za austro-turskih ratova se mnogo katoličkog svijeta iselilo u Slavoniju i Ugarsku, a muslimani su selili u velikom broju u Tursku iza austrijske okupacije i aneksije Bosne“. ²⁰ Krbavski knez Pavao, ban Hrvatske i Dalmacije, 23. siječnja 1411. darovao je hospitalu sv. Marije Magdalene na teritoriju župne crkve sv. Marije Djevice u Bužanima dio svoga sela Hrvaćani. ²¹ Selo Hrvace nalazi se kod Sinja, uvala Hrvatska na Braču, Hrvatsko selo kod Gline. U X st. spominje se selo Hrvati u Koruškoj. ²² Valvasor je zabilježio da se mjesto Gutenwört na Krki slovenski zvalo Hrvaški Brod, a nekada je pripadao Hrvatskoj. ²³ Od Koruške do Peloponeza imamo toponime izvedene od imena Hrvat. ²⁴ Razumljivo

je da su oni nastajali tamo gdje su se Hrvati naseljavali među brojnije održanom starijem stanovništvu bilo ono predslavensko ili slavensko.

Na istom gotovo području nalazimo i osobna imena „Hrvat“. Vidjeli smo da je jedan od vođa Hrvata, prema njihovoj vlastitoj tradiciji što ju je zabilježio car Konstantin, imao ime Hrvat, ali Hrvati nemaju po njemu svoje ime, kao što na primjer imaju svoje ime Turci Osmanlije po svome vođi Osmanu, jer su se oni tako zvali već prije na sjeveru otkuda su došli, pa se po njima nazivala i zemlja Bijela Hrvatska. Već se u jednoj ispravi iz XI st. spominje Hrvatini „Ego Chrobatinus“. Ovaj ispravni oblik Hrvatini ima i arapski geograf Al-Masudi u X st. „narod Harvatin“ što nesumnjivo ukazuje da je do podatka došao izravnim putem.²⁵ U povijesti Hrvata naročito se isticao rod Hrvatinića od kojega je i vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, protivnik kralja Žigmunda. U jednoj ispravi bana Stjepana Kotromanića iz god. 1322. potpisan je „Hrvatini Vlčković z bratjom“.²⁶ Slijedeće godine Berislav Skočić uvodi na polovicu svojih gomila kneza Beroja Dobrosravića „... a to se pisa pred knezom Pavlom Hrvatinićem“.²⁷ U jednoj ispravi kralja Tvrtka god. 1366. potpisan je Mileten Hrvatinić s braćom,²⁸ a god. 1392. u ispravi kralja Stjepana Dabiše „Stipoe Hrvatinić s braćom“.²⁹ U istom stoljeću spominje se u Dubrovniku Rada Hrvatinić,³⁰ a god. 1395. Hrvatini Vekojević.³¹ U ispravi kojom Juraj Karlović iz Strižišća prodaje pred stolom lapčkim svoju plemenštinu, spominje se Juraj Hrvatini.³² U ispravi humskoga kneza Andrije god. 1249. izdanoj Dubrovčanima spominje se među prisutnima i Hrvatini Turbić.³³ Kada su Dubrovčani dobili od bana Stjepana Kotromanića god. 1333 poluotok Pelješac, na ispravi dolazi kao svjedok Hrvatini Stipanić.³⁴ U Bugarskoj među pavličanima koji su, kako se pričalo, došli iz Bosne, djelovali su bosanski franjevci. Godine 1644. trgovci katolici u Kraljevu molili su da se samostan u Trgovištu preda

fratrima iz Bugarske. Među potpisanima je i „Guosdeni Iuan Haruatin“.³⁵ Više obitelji u Knežini (Vlasenici) u selu Žulj imaju prezime Hrvat.³⁶ U Albaniji nalazimo god. 1388. u Skadru Stojana, sina nekoga Stanka „frater Cheruatini“ koji se tuži u Dubrovniku kako mu je Juraj I Balšić oplijenio kuću u sv. Srđu.³⁷ Šufflay je upozorio i na elemente čakavskoga kod Arbanasa.³⁸ I među onima koji su prihvatili islam nalazimo isto. Tako Husein odabaša Hrvaćanin iz Jasenovca koji se spominje u drugoj polovici XVII st.³⁹ S. Bašagić u svome djelu „Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci“ donosi imena niza naših ljudi koji su se dovinuli u turskom carstvu i do najviših časti, a od kojih neki nose nadimak Hrvat (Mahmut paša Hrvat, veliki vezir, pogubljen god. 1474; Rustem paša Hrvat u XVI st., također veliki vezir). Gundulić u „Osmanu“ kaže za velikog vezira Dilavera da je Hrvat, a isto tako za Dauta i Memija.⁴⁰ Kada su se Hrvati morali povlačiti pred Turcima, mnogi su se sklonili iz ugroženih i osvojenih krajeva u još slobodne hrvatske krajeve ili u susjedne zemlje. Više plemićkih obitelji u Hrvatskom Zagorju pamtile su da su im preci došli iz Bosne. Oni koji su se odselili u tuđinu, nazivani su Hrvatima, pa je mnogima i ime narodnosti postalo prezime. Tako su dobile mnoge hrvatske obitelji koje su se naselile u Mađarskoj prezime „Horvat“.⁴¹

Hrvata je bilo i u Rumunjskoj gdje su došli nakon što su Turci počeli osvajati hrvatske zemlje, pa ih je bilo, kako piše Jorga, i među rumunjskim boljarima. Za vladanja kneza Mihnea Zloga spominje se neki Hrvat kao spatar (nosilac mača, visoka dvorska čast) od god. 1508.-1509., poslije kao rizničar, a god. 1514. je veliki logotet. Drugi jedan Hrvat spominje se u savjetu vlaškoga kneza Aleksandra godine 1577. kao veliki stolnik. Neki opet Hrvat Gašpar iz Gradačca prešao je iz Rumunjske u službu sultanu i postao knezom Naxosa i Parosa, a zatim knez Moldavske. U službu sebi uzeo je mnogo Hrvata,

ali su ga ipak bojari ubili god. 1620.⁴² Ovoga Gašpara spominje i Gundulić u „Osmanu”: „dim Gašpara Miloštića, ki u hrvatskom rođen kraju, bi li znanje ili srića, jur stolova na Dunaju“ (pj. III, stih 21-24). Tako nam Gundulić svjedoči da se ime Hrvat u ovim slučajevima, uistinu upotrebljavalo u smislu etničke pripadnosti, a ovo dolazi do naročitog izražaja kada se pripadnik ili pripadnici jednoga naroda, jedne etničke skupine naseljava među stanovništvom druge etničke skupine. Zato je točno objašnjenje što ga je dao u vezi imena sela Slavin između Vareša i Sutjeske, pod brdom Perunom, M. Filipović: „Oblik „Slavin“ mogao je nastati u ovom kraju pod uticajem ranijeg romanskog stanovništva i u romanskim jezicima redovno je a (*Sclavi*, *Sclavini* i sl.) mesto onoga o u osnovi reči „Sloveni...“. Da se jedno naselje nazove imenom plemena, ili narodnosti, povod je obično u tome što se deo jedne etničke grupe nađe u tuđoj etničkoj sredini. Na osnovu toga, ja sam uzeo da su ti Sloveni bili među romanskim Vlasima, na koje u tom delu Bosne ima dosta uspomena“.⁴³ Ovo vrijedi, naravno, i za brojne lokalitete imena izvedenih od Vlasi u našim krajevima, kao i za ona izvedena od imena Hrvat. M. Vrsalović u vezi s imenom „Hrvatska“ na otoku Braču kaže da su se starosjedioci povlačili pred Hrvatima s istočne strane otoka prema zapadnoj, a to zaključuje na temelju topovima kao što su Vlaški Brig, Vlaški Hum, Vlaška nji-va, Vlaška luka i sl. kojih nema na istočnoj strani otoka. Luka Hrvatska je nasuprot obali Neretljana, pa na temelju toga zaključuje da su se Neretljani nazivali Hrvatima.⁴⁴ Svi nam navedeni primjeri pokazuju kako se kroz mnoga stoljeća na prostranom području ističe ime Hrvat bilo kod pojedinaca, bilo kod skupina. Nalazimo ga na teritoriju koji smo označili kao teritorij stare hrvatske države gdje nije mogao, osim možda iznimno, doći u kasnije vrijeme. Sistematsko istraživanje dalo bi obilniji materijal koji bi se mogao i vremenski točnije fiksirati.

Ipak i u krajevima gdje je zbog povijesnog razvoja nepovoljnog Hrvatima hrvatsko ime bilo istisnuto, sačuvan je u pamćenju novih doseljenika barem djelimično. Andrija Luburić u svojoj studiji o plemenu Drobnjaka donosi kao narodnu tradiciju slijedeće: „Granice prema jugu, odnosno Nikšiću, Drobnjaci su zadržali do druge polovine 14. vijeka. Tada su se te granice počele sužavati i Drobnjaci gubiti od svoje teritorije. O tome se u narodu priča ovo: „Pošto se Nikša Ilionov, koji je pobjegao iz Grblja od Balše I, naselio na Zgradu u Župi, pošalje svoje sinove kod bana Radana u Rvačevu, pod planinom Tovićem, da ga pozdrave u njegovo ime. Oni tada ubiju bana, zbog čega se njegovo bratstvo Rvati neznano kuda odseli...” Luburić dalje priča: „Ovo je bratstvo stanovalo u zaseoku Rvačevu, koji je oko Rubeške crkve u sjeveroistočnom dijelu Nikšićskog Polja. Ovaj je kraj do pred Kosovsku bitku pripadao drobnjačkom plemenu. Rvati su došli u doba naseljavanja Drobnjaka i Onogoštana. O njima se može saznati jedino da su u doba Nikšino bili prilično brojni i nešto „zasebno“. Tada su svi imali svoga bana koji se zvao Radan. Izgleda da je on upravljao onim dijelom Drobnjaka koji je bio u slivu Jadranskoga mora, to jest u Nikšićskom Polju. Doba Nikšino je vrijeme između Dušanove smrti i kosovske bitke (1389). Predanje kaže: pošto se Nikša naselio na Zgradu u Nikšićskoj Župi, pošalje sinove, da se poznađu s banom Radanom kao susjedom i da mu učine podvorenje. Oni dođu kod bana, pristupe mu ruci i izruče Nikšin pozdrav. Tom prilikom jedan od njih ubije bana i pobjegne. To učine i njegova braća. Zbog ovoga, cijelo bratstvo ili pleme Rvati „omrkne, a ne svane“ – kako veli narod. Otsele se neznano kuda. Njihovo zemljište pritisnu Nikšini sinovi i jedan se odmah tu naseli. Tada plemensku granicu Onogoštana pomaknu do na vrh planine Tovića i tako istisnu Drobnjake iz nikšićske ravnice“.⁴⁵ Lužani su imali također bana, a njega su ubili pridošli predi jednog dijela Bjelopavlića. Zato su

Lužani iselili, a u predjelu koji su oni do tada držali naselili se Buba i njegovi ljudi. Buba je bio došao iz arbanškog plemena Hota i bio „rodonačelnik“ jednog dijela Bjelopavlića. Štedimlija kaže: „Predanje o banovima još je i danas očuvano u više crnogorskih plemena, a osobito u Nikšićima, Bjelopavlićima, Piperima, Bratonožićima i Zećanima, odnosno Lješkopolju“. ⁴⁶ Riječ ban je u krajevima nekadašnje Duklje označavala, ne samo plemenskog starješinu, već uopće „gospodin, gospodar“, pa se nalazi i u zdravicama: „Zdrav, bane, domaćine, i banice, kućna domaćice! Da vi Bog sinova koliko u Boga žudjeli, snašica pitomijeh ružica...“ Ili, prilikom lomljenja krsnog kolača: „Domaćice, svjetla banice, koja si ga gotovila, gotovila ga u dugo i za mnogo, obraza svijetloga, a glasa poštenoga“. Ili: „Bane, domaćine, vazda primio, nikad ne odnio...“. ⁴⁷

Poznato je da su primorski gradovi imali u početku romansko stanovništvo i da su se tek tokom stoljeća pohrvatili. To vrijedi i za Dubrovnik. Popis dubrovačkih obitelji nalazi se u *Annales Ragusini Anonymi*. Prema onome što su same pričale o svome podrijetlu, a prema popisu koji je sačuvan, 11 ih je došlo iz Zete, 15 iz Huma, 21 iz Kotora, Travunje (Cavtata) 30, iz Bosne 7, Albanije 8, Zadra 6, Srbije 4, Bugarske, Splita, Trogira i Osora po 1, iz Italije i daljih zemalja 47, ukupno 154 obitelji. ⁴⁸ Dakle iz krajeva Crvene Hrvatske 88 obitelji što iznosi nešto više od 57 % svih obitelji, ali ako odbijemo onih 47 iz Italije i ostalih daljih zemalja, koje nas ovdje ne interesiraju, onda ih je iz područja Crvene Hrvatske bilo oko 90 %. Ti su krajevi bili duže vremena u sastavu Nemañjičke države, pa ipak hrvatski osjećaj i svijest nalazimo u Dubrovniku. Umjesno je pitanje: kako su se mogli dubrovački Romani pohrvatiti, ako u susjednim krajevima iz kojih je došlo oko 90% plemićkih obitelji, a svakako i mnogo neplemićkih, nije bilo Hrvata, a opet, kako se tvrdi, Dubrovnik nije nikada bio u sastavu hrvatske države? Ovo se može razumjeti samo ako priznamo kao istinito

pričanje popa Dukljanina o Crvenoj Hrvatskoj. Da su se Dubrovčani osjećali Hrvatima, pa i dalje na jugu i Kotorani, svjedoče nam oni sami. Ne možemo za ona vremena tražiti da su nam ostavili deklaratorne izjave za ovo svoje nacionalno osjećanje, ali i slučajno sačuvani indiciji dostatni su da to pokažu. Dinko Zlatarić (1558.-1609.) izdao je godine 1597. knjigu svojih prijevoda pod naslovom „Elektra, tragedija, Ljubmir, pripovijes pastirska, i Ljubav i smrt Pirama i Tizbe, iz veće tudjijeh jezika u hrvacki izložene“, a posvetio je Jurju Zrinskome. Zlatarić ističe da je „Elektru“ preveo s grčkoga jezika i kaže da je učinio Hrvacku Grkinju Elektru Sofoklovu.⁴⁹ Kada je god. 1541. pao Turcima u ruke Budim, Mavro Vetranić spjevao je „Tužbu grada Budima“ u kojoj su i ova dva stiha: „A sad nie Kosova, a sad ni Krbave, ni polja ravnoga, ni hrvatske slave“.⁵⁰ Kao što je Zlatarić svoju „Elektru“, tako je i Brno Karnarutić posvetio svoj ep „Vazetje Sigeta grada“ Jurju Zrinskome. Kao što se u Splitu pohrvatio u XVII st. Talijan Tanzlinger-Zanotti i postao Zanetić i u predgovoru svoga djela, prijevoda Vergila, napisao: „Ne marim svitovnu pohvalu radi čistoće beside, jer koliko gradova u ovoj Krajini jest, mogu riti, da toliko vrsti jezikova ili govorenja jest, i svaki svojim zakonom osobito govori, tako da svi Horvati jesmo, a jedan drugome svaku besidu ne razumimo, i svak svoj jezik procinjuje i hvali“, tako se u Dubrovniku krajem XVIII st. pohrvatio Francuz Marko Bruère Desrivaux i postao Bruerović. U svojoj „Satiri“ u kojoj osuđuje odnarođivanje pjeva: „S Pivnice jer svako do glasovita pregata Slavne bi se lako hrvatske odreko starine? - Jer čupâ od župskih do najponosne vladike - Stidi se svaki jezik slovinski govorit?“ Postojala je veza između obrazovanih Hrvata iz raznih krajeva, a postojala je i svijest da su pripadnici istoga naroda. To dolazi do izražaja i u djelima Marina Držića. Tako njegov Tripčeta, Kotoranin, kaže Bokčilu: „Po svetoga Tripuna, vi ste našijenci!“, isto Maroje Tripčetu, a „signora“ Laura

je iz Kotora i zvala se, kaže Pomet, Manda. Ona govori čakavski: „Pomete, ča su te riječi?“ Ona je Dalmatinka i Šćavuša, ali svi su oni „našijenci“ kao i Pomet i Petrunjela i drugi, njih sve „istom krv poteže na svoga“. Korčulanin Vidali u jednoj pjesničkoj poslanici godine 1564. nazivlje svoga prijatelja Dubrovčanina Nikolu Nalješkovića „dikom i slavom jezika hrvatskoga“, a grad Dubrovnik krunom hrvatskih gradova. Isto tako zove ga i Hvaranin Hortenzije Brtučević „slavom svih Hrvata“. S druge strane Brtučević kaže za Zadrana Brnu Karnarutića koji je spjevao „Vazetje Sigeta grada“ i tiskao ga god. 1584.: „A Sigetom si steć hotil zlatni krunu, kom će Hrvati već časni bit na punu“. Vladislav Menčetić pjeva pjesmu hrvatskome banu Nikoli Zrinskome. Mavro Vetranić upozorava Dubrovčane na hrvatsku kajkavsku književnost, pa ih pozivlje da posvete pažnju književnosti „svuda ondje, doklegod hrvatski jezik doleće“. Vrijedni leksikograf Dubrovčanin Stulli u svome rječniku izdanom godine 1801. tumači riječ *illyrice* – slovinski – hrvatski, isto kao i Filip Grabovac u XVIII st.: „A pak taki je običaj uvijek bio u narodu iliričkome, slovinskome i rvackome, a to je jedan sve jezik, premda su tri imena“, ili „U Dalmaciji kako koji narod bi, tako se i jezik zna, kakono ti: ilirički, pa slovinski, potomtoga rvacki evo i danas. Tri su imena, a jedan je isti jezik“, kao i u sjevernim hrvatskim krajevima što kaže Tituš Brezovački u pjesmi spjevanoj prigodom gradnje bolnice u Zagrebu: „Pod imenom Slovinkinje Vile razumi se narod slovinski ili hrvatski“. I drugi Hrvat iz sjevernih krajeva, književnik i naučenjak Alojzije Baričević (1756.-1806.) kaže za dubrovačkog pisca Kunića, klasičara koji je preveo „Ilijadu“ na latinski jezik, i to veoma uspješno, u pismu Angelu Fabroniju, provedituru pizanskog sveučilišta „Cunichio nostro“, a što mu znači ono „nostro“ pokazuje natpis jednog njegovog djela „Vita Hieronymi Ferri Longianensis, scripta ab Adamo Baricevich Croata...“ Taj izraz „naš, našijenac“

nije bio neodređen, on je, kako vidimo, označavao Hrvata. Zato u Boki Kotorskoj Peraštanin Julije Balović prevodi u svome rječniku koji je dodao svome priručniku za brodske pisare, a napisanom god. 1693. riječ „Slavo“ sa „Hrvat“ (Harvat).⁵¹ Interesantno je i dokazivanje Mlečanina Valentina Laga da se u Dalmaciji ne govori hrvatski, a baš svojim negiranjem potvrđuje ono što želi negirati. Naime, on tvrdi da se „slavensko-dalmatinskim“ jezikom govorilo u Dalmaciji mnogo prije dolaska Hrvata, prema tome, da oni u Dalmaciji ne govore hrvatskim jezikom, iako to kažu ako su za to upitani, a to dokazuje time što tim jezikom govore oduvijek i otočani koji da nisu bili pod hrvatskom vlašću ili su bili vrlo kratko vrijeme: „I sostenitori dell’opinione contraria (tj. koji tvrde da je to jezik hrvatski) danno gran peso alla circostanza, che allorquando vien fatta ricerca alle popolazioni rustiche della Dalmazia, della qualità della lingua che esse parlano, rispondono „Hervatska“ che vuol dire croata“.⁵² Za Dubrovčane kaže da su Hrvati i Rus P. A. Tolstoj, koji je putovao po Dalmaciji god. 1698., a kaže da Hrvati žive na čitavom području do Perasta.⁵³ Budući da i danas na čitavom tom području, naročito uz obalu, žive Hrvati i što je opće poznata činjenica, začuđuje da se isto neće priznati za prošlost i pored tolikog mnoštva različitih svjedočanstava (i prema popisu stanovništva od god. 1953. u Boki Kotorskoj je bilo 7000 Hrvata).

POGLAVLJE XII.

Podatak u glavi IX Ljetopisa popa Dukljanina o podjeli države na Bijelu i Crvenu Hrvatsku potpuno je vjerodostojan, kao uopće pripadnost Crvene Hrvatske državi Hrvatskoj, ali drugi podatak te glave, naime, o uređenju crkvene organizacije sa dvije nadbiskupije, splitsku (salonsku) i dukljansku ne da se izravnim dokumentima posvjedočiti. Dok smo raspravljali o vrijednosti podatka o Crvenoj Hrvatskoj, nije bilo važno odrediti kada se održavao sabor na Duvanjskom polju, jer nas je interesirala sama činjenica postojanja Crvene Hrvatske, međutim pitanje crkvene organizacije ne može se odvojiti od pitanja vremena kada je održan sabor na Duvanjskom polju.

Moglo bi se pretpostaviti da je čitava glava IX nastala od nekoliko posebnih podataka o događajima koji se nijesu dogodili u isto vrijeme i nijesu u međusobnoj vezi, ali bi posebno uzeti svaki za sebe mogao biti točan. Takve da je onda podatke nevješti neki pisac složio u jednu cjelinu. Potrebno je ipak najprije pokušati shvatiti tekst onako kako je napisan, jer moramo najprije pretpostaviti da je pisac pisao istinu računajući da je pisac XI ili XII st. mogao znati neke stvari o kojima mi inače danas ništa ne znamo. Za određivanje vremena održanja duvanjskog sabora, ima u samoj glavi IX nekoliko podataka, naime, spominju se slavenski apostol Konstantin, bizantski car Mihajlo, i papa Stjepan, te pokrštenje hrvatskog kralja i naroda. Ovaj odlomak u hrvatskom prijevodu glasi: „Međutim umre kralj Svetomir i kraljevstvo preuzme njegov sin po imenu Svetopelek. Za vladanja ovoga kralja pošalje papa Stjepan pismo časnom Konstantinu naučitelju pozivajući ga k sebi. Bijaše naime čuo o njemu da je svojim propovijedanjem obratio mnogobrojni narod, i zbog toga je želio da ga vidi. I tako je Konstantin, vrlo sveti muž, postavio svećenike i sastavivši pismo za slavenski

jezik, prevede Kristovo Evanđelje i Psaltir i sve svete knjige starog i novog zavjeta sa grčkoga jezika na slavenski, pa i misu im po grčkom načinu udesivši, utvrdi ih u vjeri Kristovoj, i pošto se oprostio sa svima, koje je bio obratio na Kristovu vjeru, po apostolskom nalogu pohita da otputuje u Rim. Kada je prelazio preko kraljevstva, kralja Svetopeleka, ovaj ga s počastima primi. Tada muž Božji Konstantin kome poslije papa Stjepan, kad ga je zamonašio, nadjene ime Kiril, stane kralju propovijedati Kristovo Evanđelje i vjeru Svetoga Trojstva. Po njegovu propovijedanju povjerova kralj Svetopelek u Krista i pokrsti se zajedno sa cijelim svojim kraljevstvom i postade, pravovjerni i pravi štovalac Svetoga Trojstva“.¹ Ljetopis popa Dukljanina spominje vjersku misiju Konstantinovu među Kazarima i Bugarima te Hrvatima, ali ne spominje poimenično Moravsku, iako o Konstantinovu djelovanju u njoj priča, ali sasvim neodređeno, dalje govori o prolasku Konstantina kroz Hrvatsku kada je njom vladao Svetopelek i o krštenju kralja i naroda.

Ako imamo u vidu ono što se pripovijeda u prethodnim glavama, stiče se dojam da se sve to odigralo nedugo poslije doseljenja Hrvata u Dalmaciju, a ne u drugoj polovici IX st. kada je živio apostol Slavena Konstantin. U gl. I spominju se car Anastazije (491.-518.), papa Gelazije (492.-496.), German, kapuanski biskup (516.-541.), Sabin, biskup kanusijski (514.-556.), sv. Benedikt (480.-543.) za života kojih su se pojavili Goti kojima su bili vođe braća Brus, Totila i Ostroilo, sinovi Svevlada. Ostroila naslijedi sin Svevlad (glava III), a ovoga sin Selimir (vladao 21 godinu). Selimira opet naslijedi sin Vladin, Vladina Ratimir. Za vladanja Vladina doselili su se Bugari. Dolazak Bugara zbio se u VII st., a osnivanje bugarske države na Balkanu god. 675. Iz ovoga bi trebalo zaključiti da su i spomenuti vladari vladali do kraja VII st. Ratimira su naslijedila četiri vladara, jedan iza drugoga (gl. VII), a zatim Svetimir koji je vladao već u drugoj polo-

vini IX st. Konačno Svetimira naslijedi Svetopelek (gl. IX). Nemoguće je da bi u razdoblju od skoro dva stoljeća vladala samo četiri vladara (Ostroilo, Svevlad, Selimir i Vladin), dok bi ostalih sedam teoretski mogli ispuniti vrijeme do dolaska Konstantina u Hrvatsku. Uzevši u obzir broj godina vladanja svakog hrvatskog vladara od Višeslava (oko god. 800.) do Petra (god. 1097.) dobijemo broj od oko 12 godina prosječno na pojedinog vladara, a isti broj dobijemo i za Arpadoviće od Kolomana (god. 1102.) do Andrije Mlečanina (1301.), pa možemo uzeti ovu vrijednost kao prosječnu za period vladanja pojedinog vladara. Ako bismo ovaj broj primijenili na vladare koje spominje pop Dukljanin od Ostroila do Svetopeleka, onda bismo dobili razdoblje od početka VI st., pa nekako do početka VII st., ili, ako bismo uzeli posljednju granicu (oko god. 868.), onda bi prvi vladar vladao nekako sredinom VII st. Iz ovoga proizlazi da Ljetopis popa Dukljanina ne daje podatke za sve vladare od poč. VI ili VII st., pa do kraja IX, već da spominje samo neke za koje je pisac našao kakve podatke, vjerojatno baš iz razdoblja od sredine VII pa do kraja IX st. ne praveći kod toga razliku između slavenskih i gotskih vladara. Ako bismo analizirali vijesti što ih donosi u prvim glavama svaku posebno, morali bismo priznati da svaka tako posebno uzeta jest povijesno točna, ili barem vjerojatna, zato bismo morali uzeti i da je ono što pisac pripovijeda u glavi IX istinito, ali odrediti točno vrijeme tih događaja, pa tako i održavanja duvanjskog sabora, nije lako.

Čini se da je pisac glave IX imao podatke za dvije činjenice: da je sabor uistinu održan, i da se prije toga neko vrijeme zadržao u Hrvatskoj apostol Konstantin, te kao najvažnije, osnivanje dukljanske nadbiskupije. Moramo priznati da pričanje glave IX nije nimalo nevjerojatno. Baš u to doba Bizant razvija veliku aktivnost među Slavenima, i vjersku, i kulturnu i političku. Započinje ovo za Slavene važno djelovanje Bizanta u doba vladanja mla-

doga cara Mihajla III,² kojega spominje Ljetopis popa Dukljanina, manje zahvaljujući samome caru, a mnogo više njegovom ujaku veoma sposobnom državniku Bardi i najučenijem čovjeku toga doba u Bizantu Fociju koji je postao patrijarha nakon što je Barda prisilio dotadašnjega patrijarha Ignacija na abdikaciju. Zbog ove promjene na patrijaršijskom prijestolju došlo je do oštrog sukoba između Carigrada i Rima koji je doveo do toga da papa proglasi god. 863. Focija zbačenim, ali bez mogućnosti da postigne izvršenje odluke. Te iste godine Bizant je izvojevao znamenitu pobjedu nad Arapima na granici Paflagonije, a tom pobjedom prestaje razdoblje bizantske defenzivne strategije. U ovo doba pada i intenzivna misionarska djelatnost među Slavenima, a bila je veoma uspješna među balkanskim i ruskim Slavenima. Godine 864. primio je kršćanstvo bugarski knez Boris koji je uzeo ime Mihajlo po svome kumu caru Mihajlu III, a s njim i narod. Poslije kratkog osciliranja između Rima i Bizanta Bugari su se opredijelili za Bizant i od tada ostali usko povezani uz Carigrad i vjerski i kulturno. U ovo doba dala su braća Konstantin i Metod Slavenima prvo pismo i prve slavenske knjige stvorivši tako temelj razvoju slavenske kulture. Braća su pošla i među moravske Slavene, a vjerojatno su tada i Hrvati upoznali Braću i njihov rad. Sve su to bila djela od najvećeg značenja za Slavene, a time i čitavo ovo doba.^{2a} Kada je crkveni sabor u Carigradu god. 867. bacio anatemu na papu Nikolu I i proglasio učenje rimske crkve o „filioque“ krivovjernim, i zabranio miješanje pape u crkvene poslove istočne crkve, izvršen je i stvarni raskid obih crkava. Ali, kao što se često dešava, uslijedio je iznenadni obrat. Car Mihajlo dao je još god. 866. ubiti svoga ujaka Bardu, a za suvladara uzeo Vasilija Makedonskoga, koji, bojeći se za vlastitu glavu, u rujnu god. 867. ubije cara Mihajla i sam postane gospodar Bizanta i osnivač nove dinastije – makedonske. Dolaskom Vasilija na prijestolje počinje sjajno doba

bizantske države. Odmah po dolasku na vlast Vasilije učini oštar zaokret u crkvenoj politici prisilivši Focija da napusti patrijaršijsko prijestolje i da se povuče u samostan, a povrati na prijestolje Ignacija, pa stupi u pregovore sa papom. I baš u to doba pada i put Braće u Rim preko Venecije. Ako je točna tvrdnja Hauptmannova da se misija Braće u Moravskoj završila s neuspjehom i da su se Braća, razočarana, odlučila na povratak, ponijevši sa sobom i moći sv. Klimenta³ (a ovaj detalj kao da daje snagu Hauptmannovu mišljenju), onda bi nam bilo posve razumljivo da su se Braća zadržala i u Koceljevoj državi i u Hrvatskoj gdje su djelovali makar i kratkotrajno. Iz Panonije su Braća preko Hrvatske otišla u Veneciju, a ova je, kako je rekao Buonaiuti, bila isto tako na putu u Rim kao i u Carigrad,⁴ označivši tako svu dilemu pred kojom su se našla Braća na svome putu djelovanja, na raskršću na kojemu su se susretale i sukobljavale dvije političke i kulturne koncepcije, Istoka i Zapada. Prema Ljetopisu popa Dukljanina Konstantin se tada zadržao neko vrijeme u Hrvatskoj o čemu Panonske legende ne znaju ništa, ali one ne znaju ni o djelovanju Braće među Bugarima, a što spominje Ljetopis popa Dukljanina. U Veneciji su Braća primila poziv pape Nikole I da dođu u Rim, što nam najbolje pokazuje koliko se važnosti davalo i u Rimu djelovanju Braće. Konstantin i Metod prihvatili su papin poziv, ali u Rimu nijesu više zatekli na životu papu Nikolu I, već ih je dočekaao novi papa Hadrijan II. Budući da je papa Nikola I umro 13. XI 867., znači da se sve ovo događalo te godine. U svjetlu ovih događaja nije nimalo nevjerovatno da se Konstantin zadržao neko vrijeme u Hrvatskoj, baš kako priča, pop Dukljanin. Ipak uzeti doslovce i u cijelosti sve što pop Dukljanin s tim u vezi priča, nije moguće, jer su u ovo vrijeme Hrvati većinom već bili pokršteni, pa i njihovi vladari, ali za neku masovnu akciju pokrštavanja baš u ovo doba svjedoči nam i car Konstantin. Što Rački u komentaru kaže da

ova vijest cara Konstantina, ukoliko se odnosi na Hrvate, treba shvatiti u smislu da su tada Hrvati pristali uz carigradskog patrijarha, a ne da su se tek pokrstili, u ovome nema pravo, jer car Konstantin izričito govori o „nekrštenima“, pa i za Neretljane tumači da se slavenski zovu Pagani i to da u slavenskom jeziku znači one koji nijesu kršteni.⁵ Zato ovu vijest i kod cara Konstantina i kod popa Dukljanina o masovnom nekom pokrštaivanju ne možemo nikako odbaciti kao netočnu. Kako su za neko vrijeme uspostavljeni dobri odnosi, ili relativno dobri, između Bizanta i Rima, bilo je dovoljno vremena da se organizira i održi sabor na Duvanjskom polju i nije nimalo nevjerojatna suradnja Rima i Bizanta u poslovima Hrvatske, baš kako priča gl. IX Ljetopisa popa Dukljanina. Povijesna pozadina ovako ukratko ocrtana uklapa se logično u pričanje popa Dukljanina.

K tome imamo i vijesti o intervenciji Bizanta protiv Arapa kada su došli u pomoć Dubrovniku koji su tada Arapi opsjedali. Teofanov Nastavljač pripovijeda da su Hrvati, Srbi i ostali Slaveni tada priznavali vlast Bizanta, da su tada ponovno prihvatili kršćanstvo oni koji su ga bili odbacili. U tu svrhu poslao je njima „svećenike sa carskim čovjekom“. Zatim nastavlja: „Kada je izvršio ovo boguugodno djelo i kada su svi ponovno dobili božansko krštenje i opet došli pod romejsku vlast, u ovom kraju prihvaćena je u potpunosti vlast cara, nakon što su svi prihvatili da njima, prema čovjekoljubivoj naredbi samodršca, vladaju arhonti iz redova njihovih suplemenika. Jer on (car) za vladanje nad njima nije držao vlast koja se može kupiti, tako da bi im kao arhonte postavljao one koji više daju i njegove podanike gule. I zbog toga mudro naredi da njima vladaju oni koje oni sami izaberu i kao neki način rukopolože, obavezujući ih da, kao izabrani arhonti, prema njima čuvaju očinsku blagonaklonost“.⁶ Dakle u biti i ovaj pisac priča o reorganizaciji političke vlasti među Hrvatima, Srbima, Zahumljanima

i ostalima. O suradnji Bizanta u tome poslu, o djelimičnom pokrštavanju. Zar se sve ovo nije moglo izvršiti na zajedničkom saboru svih tih Slavena, kao što pripovijeda IX glava Ljetopisa popa Dukljanina, s tom razlikom što pop Dukljanin ne govori o nikakvom priznavanju bizantske vlasti, kako to pričaju bizantski pisci, ali je i ovo razumljivo, jer jedno, bizantski pisci nijesu sigurno bili nepristrasni, a drugo, rad sabora na kojemu su bili prisutni i carevi izaslanici, moglo se tumačiti kao priznavanje bizantske vlasti. U svakom slučaju pričanje Ljetopisa popa Dukljanina poklapa se s vijestima bizantskih pisaca, pa je upravo nemoguće u prikazivanju događaja toga vremena zapostaviti ili mimoići podatke iz glave IX Ljetopisa popa Dukljanina, jer se ovi podaci međusobno svakako upotpunjavaju. Pa i Konstantin priča o suradnji cara Vasilija i pape u akciji protiv Arapa u gradu Bariju.⁷

Pisac gl. IX poznao je bez sumnje Panonske legende i njima se služio, a način na koji se njima poslužio, odaje njegovu zbunjenost i nesnalaženje, ali da je poznao i neki drugi izvor, kazuje nam spominjanje Konstantinove aktivnosti među Bugarima i Hrvatima, a čega nema u Panonskim legendama. Pisac gl. IX našao je, međutim, u njima imena bizantskog cara Mihajla i kneza Svatopluka, vladara velikomoravske države. U južnoj Hrvatskoj sigurno se tada znalo da je Svatopluk bio i vladar sjeverne Bijele Hrvatske,⁸ a takvim ga je smatrao i Arapin Muslim, to se i pamtilo, ali nakon provale Mađara koji su se ustisnuli kao klin između Hrvata na sjeveru i onih na jugu, znanje o sjevernoj Bijeloj Hrvatskoj moralo se gubiti uslijed prekida veza, pa je razumljivo da su kasnije generacije, zaboravivši na sjevernu Hrvatsku, učinile Svatopluka vladarom Hrvatske na jugu. Ali Panonske legende znadu da je Svatopluk bio knez velikomoravske države, to je pisac IX glave čitao, pa ne znajući sve ovo objasniti, učinio je ono što je bilo najprirodnije, naprosto kada je pisao o djelovanju Konstantinovu u Velikoj Moravskoj,

nju ne spominje, jer kako bi inače pisao da je taj isti Svatopluk i kralj u južnoj Hrvatskoj? Zato se Svatopluk ne može nikako uzeti kao vladar južne Hrvatske. Hrvatska redakcija ima mjesto Svatopluka kralja Budimira, a tako i marginalna bilješka kod Orbinija.⁹ Značajno je kako je pisac pokušao u hrvatskoj redakciji riješiti ovaj čvor; on je Budimira učinio jednostavno kraljem Svetoga puka, dok je pisac marginalne bilješke kod Orbinija objašnjavao da se kralj zvao Budimir, a na krštenju da je dobio ime Svetopelek. Morali bismo uzeti da je ime kralja bilo Budimir, iako nam i ono ostaje zagonetno. U ovo doba u Bijeloj Hrvatskoj vlada knez Domagoj, ali nije isključeno da se tadašnji vladar u Crvenoj Hrvatskoj zvao baš Budimir. Samo ime Budimir spominje se nekoliko puta u sačuvanim hrvatskim ispravama toga vremena. Ovo se čini kao jedino moguće objašnjenje, a činjenica da ga pisac Trebinjske kronike smatra kraljem čitave Hrvatske dala bi se objasniti time što on uopće gleda na tu Hrvatsku s juga, iz Crvene Hrvatske koja mu je glavni i najvažniji dio te Hrvatske.

Mišljenje da se Duvanjski sabor održao u ovo vrijeme bazira se na tri činjenice: na spominjanju djelovanja apostola Konstantina u Hrvatskoj, vijesti o pokršćavanju za koju nam jamči i car Konstantin Porfirogenet i pričanju Teofanovog Nastavljača, i na opće prilike toga vremena, posebno s obzirom na odnose Rim–Bizant i aktivnost Bizanta među Slavenima. Treba priznati da slični odnosi Rim–Bizant se mogu naći i u koje drugo doba, na primjer u doba Branimira, kako je činio Šišić,¹⁰ ili Klaić u doba Tomislava,¹¹ ili Jelić u doba Petra Krešimira IV.¹² Klaić je držao da se taj sabor mogao održati god. 679. za bizantskoga cara Konstantina IV, ili oko god. 732. za cara Leona III, pa poslije vremena kada je živio apostol Konstantin sve do god. 1180., „ali za sv. Ćirila ili neposredno poslije njega nikako“.¹³

Jelića je navelo na njegovu tezu ponajviše spominjanje bizantskog cara Mihajla i pape Stjepana kao suvremenika, a takvi su bili samo Mihajlo VI i papa Stjepan X, i to veoma kratko vrijeme. Car Mihajlo VI vladao je od 22. kolovoza 1056. do 31. kolovoza 1057., a papa Stjepan X od 2. kolovoza 1057. do 23. kolovoza 1058., što znači da su istovremeno bili na svojim položajima od 2. VIII do 31. VIII 1057., dakle ne puni mjesec dana. Mišljenju Jelićevu protivi se sadržaj IX glave, jer po njoj sabor je održan, prvo, u doba braće Konstantina i Metoda, drugo, prije vremena kralja Tomislava, treće, jer se u njoj govori o masovnom pokršćavanju što za doba kralja Petra Krešimira IV ne dolazi uopće u obzir, četvrto, što se ta vijest nalazi u Trebinjskom ljetopisu koji je, prema mišljenju Medinija, nastao početkom XI st., peto, što se pričanje o pokršćavanju u biti slaže s pričanjem cara Konstantina i Teofanovog Nastavljača, a koji taj događaj stavljaju u drugu polovinu IX st. za cara Vasilija I. Klaićevo mišljenje je također u protuslovlju sa navedenim činjenicama, osim sa onim razlogom navedenim pod „četiri“, ali se ne slaže i sa podjelom crkvene vlasti na jurisdikciju splitske i dukljanske nadbiskupije kako je provedena na Duvanjskom saboru, jer je u doba Tomislava uspostavljena jedinstvena crkvena organizacija pod jurisdikcijom splitskoga nadbiskupa, pa je Duvanjski sabor morao biti prije vremena kralja Tomislava. Mislim da se iz svih ovih razloga ne može održati ni Klaićevo mišljenje da se ovaj sabor održao u doba kralja Tomislava, iako je misao privlačna, s obzirom na uvjerenje da je Tomislav bio prvi hrvatski kralj, međutim Ljetopis popa Dukljanina ne priča uopće o tome da bi se bio tada neki knez proglasio za kralja, već da se kralj samo tada okrunio, dakle je bio kralj i prije te krunidbe. Da su se hrvatski vladari nazivali kraljevima ili da ih je narod tako nazivao i prije Tomislava svjedoči nam Gottschalk i zapisi iz Londonskog kodeksa.

Za tezu da je sabor održan u doba kneza Domagoja moglo bi se navesti i još neke razloge. Raspravljajući o tome

kada je Dalmacija došla pod crkvenu vlast carigradske patrijaršije, Dabinović je pošao zaobilaznim putem (kako sam kaže trebalo je „čitav niz gotovo vratolomnih pokušaja da se dođe nešto bliže pojmu jedne ozbiljno fundirane historičke hipoteze u pogledu dvovjekovne inkognite dalmatinske prošlosti“¹⁴ da bi došao do nekih rezultata o prošlosti bizantske teme Dalmacije. Razlog tome jest pomanjkanje izravnih povijesnih podataka o Dalmaciji, a s time i o Hrvatskoj. Nije slučajno da po njegovoj periodizaciji prošlosti te Dalmacije jedno se od tih razdoblja završava godinom 868., kada bi, prema Dabinoviću, dalmatinska crkva opet priznala bila jurisdikciju carigradskog patrijarha, dakle do vremena, kada bi se po našem mišljenju bio održao duvanjski sabor. Ako uzmemo u obzir da je sabor god. 925. raspravljao o crkvenoj reorganizaciji i uspostavio ponovno jurisdikciju splitske nadbiskupije nad čitavom Dalmacijom i Hrvatskom o čemu govori čl. II saborskih zaključaka,¹⁵ logično je pretpostaviti da prije toga sabora crkvena organizacija nije bila jedinstvena na tom čitavom području, nego da je ona bila podijeljena između dviju nadbiskupija, kako kaže Ljetopis popa Dukljanina, tj. na splitsku i dukljansku nadbiskupiju. Na hrvatskog ninskog biskupa, nije moguće pomišljati, jer prema saborskim spisima vidi se da je ninski biskup težio samo da na njegovu biskupiju pređe jurisdikcija nad svim biskupijama u hrvatskoj državi, uključujući tu i bivšu bizantsku Dalmaciju.

Na Duvanjskom polju, prema kazivanju IX glave Ljetopisa popa Dukljanina, određivale su se i granice pojedinih banovina i županija, a s tim u vezi bit će i reorganizacija crkve. Stvaranje dviju metropolija, splitske i obnova dukljanske nije moguće objasniti političkom situacijom u Hrvatskoj u to vrijeme, jer nam je ona nepoznata, ali nemamo ni razloga ne vjerovati tom podatku popa Dukljanina, pogotovo što nešto o tome imamo, kako smo vidjeli, i kod Teofanovog Nastavljača. Odnos Dalmacije

prema Hrvatskoj nije jasan, kao što nije jasan ni njezin odnos prema Bizantu, pa i povremeno prema Veneciji. Kostrenčić je o tome pisao: „Ti su gradovi živjeli kao enklave posebnim svojim životom posred neprijateljskog slavenskog elementa, stegnuti u vrlo uske gradske oblasti. Sačinjavali su oni, i to više *de iure* nego li *de facto*, i neko političko tijelo, temu vizantijske imperije, koja je postojala više u vizantijskim arhivima, bila je, kako reče Rambaud, *une thème fantastique*. Administrativno ona nije bila međusobno nikako povezana, niti imamo tragova, kakvih zajedničkih administrativnih organa. Spoljašnji znak njezine egzistencije bila je titula stratega, dalmatinske teme što ga je nosio prior zadarski po samome izboru za tu službu. Ali stvarna neka vlast i djelokrug s tom titulom nije bila skopčana... Ti su gradovi živjeli u velikoj slobodi, slobodi od nužde, jer nijesu imali pravoga gospodara nad sobom, ali tako ni zaštitnika koji im je bio često potreban...”.¹⁶ Ovu neodređenost političkog položaja dalmatinskih gradova priznaju i talijanski povjesničari. Pričajući kako je dužd Petar II Orseolo osvojio god. 998. Dalmaciju, Romanin kaže: „Codesta sommissione però, a quanto sembra e può desumersi dai fatti posteriori, non è a prendersi in un senso assoluto, ma a considerarsi soltanto come un atto per cui quelle popolazioni si mettevano sotto la protezione veneziana, entrando tutt'al più in una condizione di vassallaggio e pagando, come vedremo, un tributo. E cioè conferma il Sagornino dicendo, che si obbligavano a cantare le laudi del doge doppio quelle dell'imperatore, dal che ben si vede, che non intendevano ancora sottrarsi affatto al dominio imperiale”.¹⁷ Slično se izražavaju Musatti,¹⁸ Brunelli¹⁹ i Dudan.²⁰ Dalmatinski gradovi, svi oni priznaju, uživali su veoma široku autonomiju, što je i razumljivo, jer je Bizant bio predaleko da bi mogao vršiti izravnu vlast u njima, ali to ne znači da se ti gradovi, da obrane svoju autonomiju, nijesu pozivali na suverenitet Bizanta kadgod im je to trebalo. Jedina

stvarna, realna snaga bila je Hrvatska s kojom su morali naći neki *modus vivendi*, a da je postojalo dovoljno jakih razloga da ti dalmatinski gradovi uspostave čvrste veze sa Hrvatskom, dovoljno je misliti na ekonomske interese, pa i više, upravo vitalne interese njihove koji su ih upućivali na Hrvatsku, o čemu, uostalom, imamo nekih podataka i u sačuvanim ispravama toga vremena. Zato moramo pretpostaviti da su veze dalmatinskih gradova sa Hrvatskom bile mnogo čvršće nego se obično misli. Pokazuje nam to i Trpimirova isprava, pa pisanje Tome arcidakona. Dalmatinski gradovi mogli su uspostaviti te prisnije veze s Hrvatskom: od vremena kada su, kako kazuje car Konstantin, postali nezavisni od Bizanta, a to je bilo početkom IX st. Prema Dabinoviću to je bilo od god. 829. do 868. kada su bili pod jurisdikcijom Rima, a da su god. 868. opet priznali jurisdikciju carigradskog patrijarha.²¹ Dakle, god. 868. morale su se desiti promjene koje su se odrazile i na političke i crkvene prilike u Hrvatskoj, budući da su promjene u crkvenoj organizaciji bile uvijek povezane i sa političkim promjenama, što Dabinović stalno naglašava, a to je i glavni stup njegovoj hipotezi, naime uvjerenje da prema načelima rimskoga prava kod političkih promjena na zahvaćenom teritoriju dolazi i do promjena u crkvenoj jurisdikciji. Znamo da je Branimir crkvu u Hrvatskoj opet podredio papi u Rimu, dakle u razdoblju prije toga ona je priznavala vlast carigradskog patrijarha, a promjene politike izvršene za vladanja Branimira bile su u najjužoj vezi sa promijenjenom međunarodnom situacijom. S pravom možemo zaključiti da je god. 868., ili njoj negdje blizu, došlo do važnih političkih promjena u Hrvatskoj koje su imale za posljedicu i reorganizaciju crkve u Hrvatskoj. Tada bi bila osnovana, za Crvenu Hrvatsku nadbiskupija u Duklji, a splitska bi bila zadržala teritorij Bijeke Hrvatske. Kralj Budimir, koji se spominje, bio bi vladar u Crvenoj Hrvatskoj, zaslužan za obnavljanje dukljanske nadbiskupije i zato se

uspomena na njega dugo čuvala i on je u tradiciji postao konačno i vladar čitave Hrvatske. Da je bio vladar u Crvenoj Hrvatskoj možemo zaključiti i iz podatka da je pokopan u crkvi sv. Marije u Duklji. U rješavanju ovoga pitanja trebala bi veliku ulogu odigrati arheologija. Ako bismo ovo mišljenje, da je duvanjski sabor održan u ovo vrijeme prihvatili, jasniji bi nam bili i događaji u doba Branimira i Tomislava, a postaje nam i razumljivo zašto je pisac Trebinjskog ljetopisa tako opširno pisao baš o ovome saboru – zbog obnove dukljanske nadbiskupije.

Dukljanskoj nadbiskupiji bile su prema Ljetopisu popa Dukljanina podređene crkva Bara, Budve, Ulcinija, Svača, Skadra, Drivasta, Pulata, Srbije, Bosne, Travunije i Zahumlja. Iz ovoga bi izlazilo da je Neretljanska oblast bila tada u sastavu Bijeke Hrvatske. Dukljanskoj je nadbiskupiji podređena barska biskupija, prema tome one nijesu isto, naime, dukljanskoj nadbiskupiji nije sjedište bilo u Baru, jer on ima svoju posebnu biskupiju, a tek poslije postaje sjedište dukljanske nadbiskupije. Iz ovoga bi proizlazilo da je grad Duklja tada još postojao. Dabinović priča legendu o prijenosu tijela sv. Tripuna u Kotor i utemeljenju samostana uz crkvu sv. Marije koju su sagradili Andreacij sa ženom, sinom i dvjema kćerkama. Legenda pripovijeda: „Kći moja (sc. Andreacijina) Marija uze muža, ali druga kći to ne htjede, nego reče ocu svome: „Sagradi meni samostan u sv. Marije na desnoj strani crkve. I otac učini onako, kako je željela kći njegova. No sudac, koji je imao sjedište u Duklji, a čuo je da je lijepa, poželi za njom i htjede je odvesti silom...“.²² Ovo bi se bilo dogodilo početkom IX st., točnije god. 809. Ako je legenda, bez obzira na to koliko je istinit događaj o kome priča, pamtila da je u IX st. još postojala Duklja, onda ovu činjenicu treba ozbiljno uzeti, pogotovo što nam isto kazuju i drugi izvori. Budući da se dukljanska biskupija, pisao je Barada, spominje u popisu dračkih sufragana iz svršetka 9. st. ili početka 10., čini se, da

je Duklja preživjela seobu naroda. U istom tom popisu spominju se također barska i ulcinjska biskupija, prema tome su Bar i Ulcinj svakako u 9. st., a zatim i u 10. bili sufragani dračkog metropolite.²³ Barada je držao da je dubrovačka biskupija osnovana još prije god. 1000., jer se te godine, prema vijesti mletačkog ljetopisca Ivana Đakona, kod Korčule poklonio duždu Petru II Orseolu na čelu svojih građana dubrovački nadbiskup.²⁴ Budući da crkvenim promjenama prethode važni politički događaji, tako i osnivanju dubrovačke nadbiskupije, mislio je Barada, morali su prethoditi takvi događaji. On ih je tražio u teritorijalnim promjenama, nastalim u vrijeme borbe bugarsko-makedonskog cara Samuila i Bizanta.

Važna je i tradicija koja je postojala u Dubrovniku da je dukljanski metropolit pobjegao iz Duklje u Dubrovnik i bio od Dubrovčana izabran za biskupa, pa je Dubrovnik postao tako sijelo metropolije, jer da je izbjegli dukljanski metropolit nastavio u Dubrovniku vršiti svoju metropolitsku vlast, a što da je i papa potvrdio.²⁵

Sve ove tradicije, nastale neovisno jedna od druge, dokazuju nam bjelodano da je u IX st. postojala i Duklja i dukljanska nadbiskupija. Ako bismo uzeli kao ispravno Farlatijevo mišljenje da je Duklja porušena u doba vladanja bugarskog cara Simeuna, jasnije bi nam bilo zašto se u doba kralja Tomislava ponovno raspravljalo o crkvenoj reorganizaciji u Hrvatskoj.

I. Marković je smatrao da obnavljanje dukljanske nadbiskupije seže baš u ovo doba, tj. drugu polovinu IX st. On kaže: „Treba i ovo zamisliti, da su se malo prije Neretvani i gorski Dukljani pokrstili. Sad je dakle bio zgodan čas, da se ustanovi crkvena metropolija u gornjoj Dalmaciji. Ova je naravno imala biti i hrvatskoj državi od koristi i služiti za ustuk pohlepama Carigrada koji već onda u svoju mrežu bijaše ulovio dalmatinske biskupe, podanike bizantijskih bazileusa.“ Dalje zaključuje: „Na-

pose pak o dukljanskoj metropoliji nije se do sada našla nikakva valjana izprava koja bi pobijala što Dukljanin o tome piše: dok sama bula Aleksandra II kojom bi ustanovljena barska metropolija, ako će i neizravno, potvrđuje njegovo kazivanje. Doista sv. Stolica ne bi bila preniela na barsku crkvu prava i povlastice dioklijanske metropolije, da o ovoj posljednjoj ne bude se onda našlo tvrdih dokaza u rimskim arhivima“. Marković još navodi mišljenje Coletija i Farlatija da je dukljanska nadbiskupija postojala oko pola stoljeća, otprilike od god. 877. do 926., a s tim se, uz malu korekciju, možemo složiti.²⁶

Prema svemu iznešenom duvanjski je sabor održan god. 867. ili 868. Ovom mišljenju najbliže je bilo mišljenje Farlatija i Coletija. Oni su držali da je to bilo god. 877., Gruber je smatrao da je sabor održan god. 880., Marković ne prije god. 882., dok je Dabinović mislio da je sabor održan vjerojatno god. 864.²⁷

POGLAVLJE XIII.

Kralj Petar Krešimir IV u jednoj ispravi iz god. 1059. kaže da je izdana „in nostro Nonensi coenaculo residens cum nostris zupanis, comitis atque banis“. Bianchi je zabilježio da je na mjestu zvanom Kneginja u Ninu iskopan veoma dragocjen spomenik na kojemu su bili likovi nekoga kralja uz kojega je stajala kraljica. To mjesto Kneginja je bilo baš tamo gdje je nekada stajao onaj „coenaculum“, velika dvorana u kojoj su se sastajali ninski plemići, a koja je nekada bila „aula regia“ i primala vijeće koje je hrvatski kralj sazivao.¹ Reljef je sigurno prikazivao hrvatskoga kralja, ali je, na žalost, nestao. Takvih spomenika sa likovima hrvatskih vladara sigurno da je bilo više, kao i njihovih slika, ali su netragom nestali. Već smo spomenuli onaj članak „Važan prilog starohrvatskoj povijesti“ u kojemu je pisac saopćio bilješke iz jednog londonskog kodeksa, pa im se još jednom vratimo: „Pictori pro restauratione imaginis regis fundatoris in modo antea Ravenata in ecclesia in monte unum solidum. Pictori pro restauratione imaginis regis Trepimero in ista ecclesia et modo antiqua. Ravenata unum solidum. Pictori pro imagine regis nuper defuncti cum filio eius Petro et Tumithao junioris per pretium curatoris in domo ecclesiae maioris contra... siue magistro illicitatorum in congressu...“.² Iz ostalih bilježaka vidimo da se radi o gradnji srušenog zida crkve sv. Jurja, o restauraciji slike kralja utemeljitelja crkve „in monte“, i u istoj crkvi restauracije portreta kralja Trpimira, zatim o slikanju portreta netom preminulog kralja, ali mu ime nije zabilježeno, sa sinom Petrom i Tomislavom mlađim „in domo ecclesiae maioris“, i konačno o utvrđivanju „curtisa“ pod spomenutim brdom a na trošak velike crkve „sumptu ecclesiae maioris“. Doznajemo tako iz tih bilježaka da je neki hrvatski kralj (možda Mislav) podigao zadužbinu i u njoj

da je bila kraljeva slika, a u istoj crkvi da je postojao i portret kralja Trpimira. Tko je utemeljitelj crkve, ne doznajemo iz ovih bilježaka, ali da je crkva u doba Trpimira bila već stara, vidi se iz toga što je bilo potrebno restauriranje portreta kralja utemeljitelja, a kako je trebalo restaurirati i portret kralja Trpimira, prošlo je dosta vremena do trenutka kada su napisane ove bilješke, dotično kada je umro neimenovani kralj. Taj „netom umrli kralj“ mogao bi biti i sam Trpimir, jer znamo da je imao sina Petra prema bilješkama u Evangelistaru u Akvileji, pa bi onda prva slika pripadala možda prvoj godini vladanja (oko god. 845.), budući ju je, kada su napisane bilješke, trebalo restaurirati. Ako je to točno, onda bi ona slika kralja-utemeljitelja pripadala prvoj polovici IX stoljeća. Moglo bi se pomišljati i na kralja Trpimira II, postojanje kojega je još ipak samo hipoteza i kojega Šišić stavlja poslije Tomislava, ali i u jednom i drugom slučaju izlazi da su se hrvatski vladari nazivali kraljevima i prije Tomislava, kako navodi Ljetopis popa Dukljanina, kako nam svjedoči i već spomenuti Gottschalk.

Spomenuti reljef hrvatskoga kralja i slike hrvatskih kraljeva nijesu sačuvane, ali nam je sačuvan drugi reljef, u krstionici u Splitu, i slika hrvatskoga kralja u crkvi sv. Mihajla u Stonu. U vremenu kada je izrađen splitski reljef i o tome koga predstavlja izražena su bila razna mišljenja. Bulić je držao da predstavlja Krista, F. Radić tvrdio je da predstavlja kralja Tomislava, Jelić se bio pridružio Bulićevu mišljenju, dok nije Karaman definitivno dokazao da predstavlja hrvatskoga kralja, ali vrijeme postanka, priznaje, da se ne može utvrditi: „Ne možemo također nego samo približno odrediti dob kojoj reljef pripada: pleterna plastika podržava se u nas bez uočljivih promjena, u motivima ili u stilu, kroz čitav IX, X i dobar dio XI vijeka“.³ Na drugom mjestu Karaman ipak je izrazio mišljenje da reljef sa likom hrvatskog kralja pripada drugoj polovini XI st. i da bi mogao prikazivati Petra

Krešimira IV ili Zvonimira.⁴ Prvo je mišljenje svakako opravdanije, pogotovo s obzirom na navedene podatke o slikama Trpimira, njegovih prethodnika i sinova mu, jer pokazuju da su se likovno prikazivali hrvatski vladari već od početka IX stoljeća.

Isto ovo vrijedi i za lik kralja u crkvi sv. Mihajla u Stonu. Karaman je datirao gradnju ove crkvice u vremenu od oko godine 1077. do 1150., a prema tome bi u to vrijeme bila nastala i slika nepoznatoga kralja. Karaman je ovako datirao, sigurno, s obzirom na dukljansku kraljevinu koja je u to doba nastala i u to vrijeme postojala, ali nije ničim takvo mišljenje argumentirano. Kralj na slici u crkvi sv. Mihajla ima na glavi potpuno jednaku krunu kao i kralj na splitskom reljefu. Karaman je to ovako istakao: „Od osobitog je značenja za našu historiju lik kralja utemeljitelja crkvice, koji nosi na glavi krunu na vlas jednakog oblika kao kruna hrvatskoga kralja na reljefu splitske krstionice“.⁵ Logičan je zaključak da jedan i drugi lik, na reljefu i slici, prikazuju hrvatskoga kralja: ako je freska iz vremena prije nego su dukljanski vladari uzeli naslov kralja, onda prikazuje hrvatskog kralja koji je vladao u čitavoj Hrvatskoj, Bijeloj i Crvenoj; ako je pak iz vremena kada je Duklja postala kraljevina, onda je to opet lik hrvatskoga kralja, jer ima hrvatsku krunu na glavi. Ovo nam i još jednom potvrđuje pričanje popa Dukljanina, naime, da je to jednom bila jedna država i da su se knezovi pojedinih oblasti borili za vrhovnu vlast u državi, smatrajući sebe zakonitim vladarima, ako su bili članovi vladajuće dinastije, čitave Hrvatske.

Na ovo je mislio već i Lucić kada kaže da su pojedini hrvatski knezovi mogli biti knezovi pojedinih dijelova države ili čitave Hrvatske. Tako u gl. I knjige II kaže za knezove koje je spomenuo da je teško tvrditi da li su bili knezovi čitave Hrvatske ili je u isto vrijeme bilo više knezova i banova budući da je Hrvatska više puta dijeljena.

Na drugom mjestu izražava mišljenje, iako Toma arci-
đakon spominje kao prvoga hrvatskog kralja Stjepana
Držislava, da su Hrvati nakon što su zbacili franački ja-
ram i više nijesu priznavali ničiju vlast „dali naslov kra-
lja onome između sebe koji je stajao na čelu čitavoj Hr-
vatskoj“, a to zaključuje na temelju Trpimirove isprave
i franačkih anala koji Hrvatsku nazivaju kraljevstvom
i dok je bila Francima podložna. Na još jednom mjestu
svoga djela Lucić piše da je Hrvatska, bila podijeljena
između banova sve do kralja Petra Krešimira IV. Značaj-
na je uopće koncepcija Lucićeva o ustrojstvu hrvatskog
kraljevstva, a koja se slaže u tome s onim što kazuje pop
Dukljanin.

POGLAVLJE XIV.

Imamo dovoljno dokaza za realnost imena Bijela i Crvena Hrvatska, ali njihovo postojanje dade se potvrditi i nekim drugim elementima. Appendini je prvi posumnjao u realnost podjele države na Bijelu i Crvenu Hrvatsku,¹ a posljednji koji ih spominje jest dubrovački povjesničar Junije Resti (1671.-1735.) u djelu „Chroniche di Ragusa“. Klaić je prihvaćao naziv Crvena Hrvatska kao realan,² isto Šufflay. On dovodi u vezu ime Crvene Hrvatske i ime stare župe Crmnice i susjednog kraja Kučeva, a posredno i na postanak plemenskog imena Kuči (arb. Kuk – crven). Šufflay se pitao da li je ime Crvena Hrvatska utjecalo na postanak imena Crmnica i Kučevo, ili je bilo obratno, da su „imena spomenutih župa služila kao podražaj za izronjenje drevnih uspomena iz pradomovine“. Odgovara neodlučno, ali drži da između tih imena postoji realna veza.³ Skok je, međutim, dao svoj sud odlučno. On kaže: „Ime današnjega plemena Kuči, koje je očito arnautsko kuk – lat. *cocceus*... trebao je (pop Dukljanin) samo da prevede sa drugom latinskom, bolje poznatom riječju *rubeus* i Crveni su Hrvati tu. Na ovaj prevod moglo ga je uputiti i ime obližnje srpske župe Crmnica (u dokumentima Cermniza, očito prema crvenoj ilovastoj zemlji nazvana, uporedi ime dalmatinskog otoka Vrgada od lat. *Rubricata*, a ovo od *ruber*...“.⁴ Ovakav argument ne može nikoga uvjeriti iz više razloga (npr. ne objašnjava slične nazive među Rusima i drugim narodima), ali ako bi i bilo kako je Skok mislio, logično je pitati, zašto onda nije „Crvena Srbija“ (s obzirom na „srpsku“ župu Crmnicu), ili „Crvena Albanija“, kada su Kuči bili i albansko pleme? Ovakvim se tumačenjima ne objašnjava baš drugi dio naziva, naime (Crvena) Hrvatska, jer iskreno kazavši, spor nije nikada ni bio zbog naziva „Crvena“, nego zbog naziva (Crvena) Hrvatska, a to Skok nije objasnio, kao ni

mnogi drugi. Skokovo mišljenje, i onih koji slično misle, gubi svaku vrijednost pred činjenicom da je davno prije popa Dukljanina zajamčeno postojanje imena Bijela Hrvatska i Bijeli Hrvati, a gdje je Bijela Hrvatska, mora biti i nekakva druga, jer taj naziv i nema drugu svrhu, već da se mogu razlikovati dvije zemlje istoga imena, ili dva dijela iste zemlje.⁵

Hrvate na sjeveru naziva car Konstantin u X st. Bijelim Hrvatima, a da su tamo uistinu bili Hrvati, svjedoče nam, uz Konstantina, i isprave praške nadbiskupije iz god. 1086. u kojima se opisuju njezine granice.⁶ Kada su Mađari provalili i osvojili Panoniju, prekinuli su veze između onih Hrvata na sjeveru i onih na jugu. Edward A. Freeman kaže da: „entre la Pologne et la Hongrie se trouvait la Croatie ou Chrobatie du nord. Il semble que l'Allemagne ait étendu parfois sa suprématie en Pologne jusqu'à la Warta, et dans la region chrobatienne jusque par delà la Vistule“. Zatim nastavlja: „A l'époque de la séparation des deux empire, la Croatie était l'état le plus puissant de cette région“, pa dalje u odlomku „Extension de la domination magyare sur le deux branches de la race croate“: „En formant ainsi une barrière entre les deux principales régions occupées par la race slave, l'établissement des Magyars en plaçait une toute spéciale, entre les deux divisions de la branche croate ou chrobatienne, l'une sur la Vistule, l'autre sur la Drave et la Save. Le royaume magyar conquit au onzième siècle (1025.) la partie de la Chrobatie du nord, qui descendit au sud des Carpathes et il eut ainsi une frontière naturelle...“ – „...les envahisseurs touraniens y formèrent une race dominante et centrale, bordée de chaque côté par une zone de Slaves croates: au nord les Slovaques, au nord-est les Ruthènes, qui étaient de la même famille que les habitants du pays de Halicz ou Roussie Rouge“.⁷ Prema Freemanu ova bi sjeverna Hrvatska neko vrijeme igrala važnu ulogu. Hauptmann je smatrao da je Bijela Hrvat-

ska oko god. 880. priznala Svatopluka za svoga vladara i da su se pred raspad Svatoplukove države možda Bijeli Hrvati podvrgli ruskom knezu Olegu i ostali pod vlašću Rusa do vremena cara Otona. Od tih se Hrvata odvojio bio jedan dio kada su Avari god. 626. poraženi pod Cari-gradom i da su tada ratnički Hrvati provalili u Dalma-ciju, pobijedili Avare i „kao plemstvo zavlada- li namjesto njih podložnim Slavenima“.⁸ Centar te Velike ili Bijele Hrvatske bio je današnji Krakov, i vlast se tih Hrvata protezala preko Šleske sve do granica Lužičke, a prema Račkome, od Gornjega Buga i Dnjestra s jedne strane, do gornje Visle s druge strane.⁹ U Moravskoj je postojala legenda koja priča o nekom Ivanu, sinu hrvatskoga kra- lja,¹⁰ a druge vijesti govore o sv. Adalbertu koji je nakon vjenčanja mađarskog kralja Gejze sa kćerkom njemač- kog cara Henrika Bavarskoga otišao sa svojim učenicima u Mađarsku i tu širio kršćanstvo. Za njega se kaže da je bio u rodu sa Henrikom i da je pripadao Bijelim Hrvatima, a sklonio se u Mađarsku sa svojim učenicima nakon što su bili protjerani iz Češke.¹¹ Ditjankin smatra jedne od ovih Hrvata kao substrat, uz druga plemena, u formi- ranju u vremenu od VIII-X st. ukrajinskog naroda.¹² Ulo- ga je ovih Hrvata na sjeveru bila svakako mnogo važnija od onoga što je o tome mislio Rački.¹³

Hrvate, prema tome, susrećemo u to doba na području Poljske, Češke i Rusije, ali oni tu nijesu bili starosjedioci, već su se doselili iz drugog nekog kraja. Budući da ime Hrvat nije postankom slavensko, a tako ni imena prvih vođa i knezova koje nam car Konstantin spominje, u na- uci je bilo veoma interesantno i teško pitanje njegova po- drijetla. Skok je tvrdio da su imena petoro braće i dviju sestara, pod vodstvom kojih su se Hrvati doselili na jug „već na prvi pogled neslavenska“, a zatim nastavlja: „Ra- movš je velikom vjerovatnošću doveo u vezu Kosences sa Kosezi ‘plemenitaši’ u Lici i u Sloveniji, dok ih Oštir sada (Etnolog, I 32. sl.) sve svodi na predslavenska imena iz

zakarpatske domovine. Moje će kasnije studije pokazati da se najstariji Slaveni na Balkanu uopće ne pojavljuju pod šefovima sa slavenskim imenima i da se imena hrvatskih vođa imaju dovesti u vezu s ovim faktom¹⁴. Skok kaže isto i u svojoj raspravi „Iz mojega ‘Glossariuma mediae et infimae latinitatis regni Croatiae’“: „Sve ako i ne znamo etimologički analizirati naša najstarija plemenska imena iz sedmoga stoljeća, što ih donosi car Konstantin, jedno stoji izvan svake sumnje, a to je, da ona ne sadrže nijedan od danas poznatih slavenskih onomastičkih elemenata¹⁵. Skok je držao ova imena avarsko-turskima...

Ime Hrvat je u vezi sa imenom Kosega. Ovo su nam ime sačuvale neke bilješke i isprave iz Like, a pisane hrvatskim jezikom. Tako jedna bilješka na misalu što se čuva u Propagandi u Rimu iz god. 1441. kaže „Ja pop Blaz plemenjen Bobinac, vikar v Lici pod gospodinom Anadolom biskupom ninskim sto je u svetago Ivana v Kasezih prodah ta misal... a tada biše ban Petr v Hrvatih“, u ispravi od 30. X 1497. kojom Stol lički rješava pravdu Mihalja Škoblića s Lagodušićima među osidnicima su „Karin s Kaseg i Vidas s Kaseg... vse poglaviti plemeniti ljudi“¹⁶. Vidimo da su ti Kasezi bili „plemeniti ljudi“, a takvi su bili i u Sloveniji i uživali su posebni društveni položaj što na neki način priznaje i *Historija naroda Jugoslavije*. Nakon raspada Samove države, kaže *Historija naroda Jugoslavije* „u sredini VII st. pojavljuje se u Istočnim Alpama prva slovenska državna formacija, Karantanija, u kojoj je, doduše, većina stanovnika bila još slobodna, ali se spominju „prvaci“ (*primores*) i patrijarhalni robovi, knez učvršćuje vlast pomoću svoje lične vojske (koseza), a narodna skupština gubi svoja prava u korist nove feudalne klase, koja je tada nastajala“ (str. 119). Ali ipak *Historija* ne objašnjava jasno što su zapravo bili ti Kasezi. Na drugom mjestu gdje se govori o ustoličavanju koruških vojvoda, opet se osvrće na Koseze:

„Kneževska vlast u Karantaniji bila je već nasljedna u kneževskoj porodici, ali je prije preuzimanja vlasti bilo još uvijek potrebno da novog kneza izabere zemaljsko vijeće župana, velmoža i koseza koji su mu ‘kneževskim kamenom’ kod krnskog grada simbolički predavali vlast“, a zatim: „Tek iza vremena kada karantanski grofovi, a poslije vojvode postaju franački feudalci, potječe svakako i oblačenje vojvode u seljačko, *koseško ruho*, koje treba da simbolizira privremeno stupanje u stalež koseza... Odlučnu ulogu u tom obredu imali su otada kosezi, na koje još i danas podsjećaju imena 18 sela s imenom Koseze (njemački *Edlingen*). Kosezi su osobit društveni sloj u Karantaniji koji je do XIII st. zauzimao posebno mjesto između feudalaca i kmetova. Od feudalaca razlikuju se po tome što nemaju vlastelinstva; od kmetova, što nisu uključeni u vlastelinstvo, a od slobodnjaka što imaju svoje posebno pravo i sudstvo, kao i posebne vojničke obaveze i što su tijesno povezani s vojvodom. Njihova uloga kod obreda dokazuje da su u staroj Karantaniji oni bili brojem najjači i međusobno čvrsto povezani dio društvene klase feudalaca koja se tek stvarala. U XI st. bio je izbor novoga vojvode još uvijek praćen u Koruškoj ovim obredima: poslije smrti staroga vojvode, kosezi su na svojim sudskim zborovima birali povjerenike („dobre ljude“) za koseško zemaljsko vijeće i vezivali ih zakletvom. Vijeće bi najprije izabralo svoga „zemaljskog suca“ pod čijim je rukovodstvom *koseško vijeće*, kao predstavnik zemlje, raspravljalo o primanju novog vojvode koga je vladar njemačke države predložio. Ako ga je većina usvojila, cijeli bi se narod okupio na Gosposvetskom polju, gdje bi kod kneževskog kamena kraj Krnskog grada predao novom vojvodi vlast... Sve dok vojvoda nije zemlju primio u feud od strane feudalnog gospodara, vladara njemačke države, on je u sudstvu bio *uključen među koseze*, pa mu je sudio koseški „zemaljski sudac“. Kod preuzimanja feuda vojvoda je morao izaći pred cara *u koseškom odijelu* i do-

nijeti mu kao poklon jelena.“ (str. 141-142). *Historija* smatra Koseze kao neke „družinike“, vojnu pratnju kneza, kao što ih je bilo kod istočnih Slavena, da su prava plemenske skupštine prešla na rodovske i plemenske pravake i „koseze“ – „to jest vladajuće klase koja se postepeno stvara“ (143). Međutim Grafenauer, pisac tog odlomka u *Historiji*, ipak je prisiljen spominjati uz plemenske pravake još kao nešto posebno i Koseze.¹⁷ Značajno je kod toga obreda ustoličavanja vojvoda što kod biranja vojvode igraju Kosezi kao nešto posebno i odvojeno ponajvažniju ulogu. Jedan od Koseza sjedi na vojvodskom kameanu i on mu ga odstupa, drugim riječima, njemački vojvoda kao vladar zamjenjuje koseškog vojvodu, zato je i njemački vojvoda obučen u koseško odijelo, zato on i ulazi u stalež Kosega, makar i privremeno. Ako su novi vojvode prisiljeni za dugo vremena podvrgavati se ovom obredu ustoličenja, primajući vlast iz ruku Koseza, zar nam to ne govori najbolje da su prije njemačkih vojvoda, tu vlast, koju sada njima odstupaju, sami je imali? Kosezi su bili posebna etnička skupina koja je na jug u Dalmaciju i Panoniju došla zajedno sa Hrvatima, ili, ako je povežemo sa imenom jednoga od vođa hrvatske seobe, Kosenca, oni su bili dio onih Hrvata koji su svladali Avarre i zagospodovali u Dalmaciji i dijelu Panonije i Ilirika. Oni su se odmah od početka nametnuli za gospodare prije doseljenim Slavenima, i nijesu rezultat procesa društvene diferencijacije unutar slavenskih plemena, zato nije ni ispravno pisati njihovo ime malim slovom. Ovo nam potvrđuje i činjenica da im trag nalazimo u istom kraju u kojemu nalazimo i traga Hrvatima, nekoliko stoljeća prije doseljenja u Dalmaciju. Njemački prijevod za toponime izvedene od Koseza sa *Edlingen* dovoljno nam jasno kazuje da su Kosezi u Karantaniji, kao i u Lici, bili plemeniti ljudi, a znamo da postoji mišljenje koje se osniva na nekim dovoljno zajamčenim činjenicama, da je i ime Hrvat bilo u neku ruku sinonim za „plemenit“. Ta-

kvo je bilo mišljenje Klaića, Jirečeka, Šišića i Hauptmanna.¹⁹ Budući da su mnogi toponimi nastali prema imenima etničkih skupina koje su se naselile među tuđim etničkim elementima (tako su mnogi nastali od imena Hrvat od Češke do Krete, mnogi su izvedeni od imena Vlah, tako je nastalo i ime Kumanovo po Kumanima, ali još mnogo prije postojao je grad Komana na Pontu i Tauru, tako Obrovac i Obrov po Avarima ili Obrima), nastala su i imena naselja po Kosezima. U Sloveniji bilo je takvih naselja oko četrdeset od kojih do danas se održalo 29. Sva ova naselja dobivaju imena po etničkom elementu, a nikada prema nekom socijalnom sloju, jer takvih naselja nikada i nema. Isto tako je bilo i u onom dalekom kraju oko Azovskoga mora. Po narodu Kimerijaca na poluotoku Krimu nazvan je grad Kimerik, a njemu zapadno bio je Kazeka (Kaseka) koji spominje Periplos Arriana i Anonima (iz V st. n. e.). Drugi grad Kimerijaca Kimeris (polis Kimmeris) ležao je uz Azovsko more.¹⁸ Kao što je ime gradova Kimerik i Kimeris po Kimerijcima, tako je i grad Kazeka po narodu ili plemenu Kazeka. Poznato je da su nađena dva natpisa u Tanaisu (Azovu) na ušću rijeke Dona na kojima dolazi ime Hrvat u obliku „Horoathos“ i „Horouathos“.²⁰ U brojnim natpisima nađenim u Tanaisu, Pantikapeji i Gorpiju, trima važnim trgovačkim gradovima, nalaze se mnoga imena od kojih su većina iranska. Gajgukovič kaže da su dvije trećine imena nađenih u Bosporu Tanaisa negrčka i da se mogu objasniti ili izvesti iz iranskih jezika. On drži da su se u gradovima toga područja naseljavali Sarmati, jezik kojih se, kao i jezik Alana, ubraja u skupinu iranskih jezika.²¹ Izvjestan broj imena na bosporskim natpisima, dalje tvrdi, nalaze tumačenje u kavkaskim jezicima, kao gruzinskom, armjanskom i drugima. Očevidno da su tu dolazili kao trgovci stanovnici iz okolnih zemalja.²² Tako su objašnjavana i ona imena „Horoathos“ i „Horouathos“ da su to imena dvaju trgovaca Hrvata koji su došli u Tanais, tu se

naselili, a osobna imena dobili po svojoj narodnosti. Interesantno je da je ovo ime zabilježeno baš u kraju u koji su dolazili razni iranski narodi i tu se zadržavali, pa ne iznenađuje da su neki naučenjaci smatrali i ime Hrvat kao iransko. I Skiti i Sarmati i drugi manji narodi i plemena na tom području se u širem smislu riječi ubrajaju u Irance, pa bi prema tome i Hrvati bili Iranci. Izvođenje imena Hrvat od iranskog „Hu-ur-vatha“, čini se, da je najvjerojatnije. Ne može biti nikako slučajnost da su na tom području bili Kosezi i Hrvati, kako ih nalazimo i u Karantaniji jedno do drugih, ili kao u Atici gdje imamo dva naselja, jedno nazvano po jednom, drugo po drugom narodu ili plemenu. Ako je ime Hrvat iransko, onda bi se ono moglo dovesti u vezu sa pokrajinom Harauvatis u Istočnom Iranu, jugoistočno od Baktrije. To je pokrajina koja dolazi i pod imenom Arachosia, Arakuttu, a bila jedna od dvadesettri pokrajine na koje je Darije I podijelio svoju golemu državu. Flavius Arrianus (umro god. 177. n. e.), grčki povjesničar, u svome djelu „Historia Indica“ 1,2 spominje Harauvati.²³ Već je Jelić upozoravao na iransko podrijetlo Hrvata oslanjajući se na činjenicu da su ih neki bizantski pisci nazivali „Skitima“, i da „matica južnih Slavena, posebice Hrvata, antska skupina, ima oznaku specifičnog alanskog utjecaja“.²⁴ M. Jorga je držao da su skitske i sarmatske plemenske saveze organizirali vjerojatno Iranci, a sami da su Skiti i Sarmati velikim dijelom Turanci,²⁵ dok drugi drže i jedne i druge za Irance. Peisker, koji je zastupao tezu da su Slavenima dali vojnu i državnu organizaciju Altajci ili Germani, odnosno Avari i Bugari, ipak ističe da mnogi od počasnih naslova Altajaca, Bugara, Avara, Kazara i drugih zapadnih i istočnih Turaka, Utigura i Mongola jesu rane pozajmice od Iranaca, posebno Perzijanera.²⁶ I Nodilo je upozoravao na iranske elemente u slavenskim jezicima, naročito na karakterističnu slavensku riječ „bog“, od iranske „bagha“, a koju Slaveni imaju „jedini u tome iz-

među svih zapadnih Indoevropljana“.²⁷ Po nekima bi bili Hrvati i Kosezi članovi antskog saveza. „Posljednja povijesno dokučiva etapa sviju Slavena je tzv. slavenska pradedovina, koja se prostire između Karpata, Visle i Dnjestra, pisao je Z. Vinski. Na Visli i Bugu nalazila se i „Bijela Hrvatska“, a prema najnovijim istraživanjima ovi Hrvati spadaju s Kosezima u etnički sklop Anta. Oni su potisnuti na Vislu za najezde Huna, a potječu s Kavkaza. U to doba, dakle prije provale Huna, pontsku su nizinu nastavale razne iranske etničke skupine koje nazivamo Skitima i Sarmatima. Nije puki slučaj da je riječ Hrvat, tj. „Hu-urvath“ iranskog podrijetla, te će prema svemu biti da su ovi Hrvati Iranci u užem smislu riječi. To je svakako vrlo važan zaključak koji bi trebalo proširiti i produbiti, te bi dobio opće povijesni značaj. Rasprostriranje Iranaca može se svesti na unutrašnji Iran (Perzija) i vanjski Iran („Kavkaz, Pontska nizina i centralna Azija“).²⁸ N. Županić je tražio prvobitno boravište Hrvata među kavkavskim grebenom i istočnom obalom Azovskog mora onde gde su u antikno vreme živeli, pa i danas žive Čerkezi... i drugi kavkavski starosedeoci, članovi alarodijske porodice i daljni rođaci starih Pelazga i Etruščana“.²⁹ Pod Alorodima nauka razumijeva razna antička plemena koja su stanovala na južnom Kavkazu u blizini Crnoga mora, a prema imenu što ga je zabilježio Herodot. Po Oštiru prvotnom alarodijskom jeziku pripadali su gotovo svi predindoevropski jezici Evrope, prednje Azije i sjeverne Afrike. Ako su prvobitni Hrvati pripadali toj skupini naroda, onda bi trebalo tražiti objašnjenje za do sada neobjašnjena prvobitna hrvatska imena na području staroga Orijenta, svakako prije, nego na području avarsko-turske nomenklature. Ramovš je doveo ime jednoga od vođa Hrvata, Kosenca, u vezu sa imenom Kosega, plemića u Lici i Sloveniji, a s njegovim se mišljenjem složio bio i Skok, kako smo vidjeli, ali u tumačenju samog ovog imena, kao i drugih, Skok je sma-

trao da su avarsko-turska, dok ih je Oštir držao predslavenskim iz zakarpatske domovine.³⁰

Kazali smo da se grad Kesek nalazio na Krimu, a utjecaj Iranaca na tom području bio je nesumnjivo snažan. Kada su Grci počeli osnivati svoje kolonije na obalama Crnog mora, nazvali su to more Negostoljubivim. Gajdukevič ovako objašnjava postanak toga imena: Grci su od starosjedilaca čuli da ga nazivaju *Ahšaena*, što je drevno-iranska riječ za *tamni*, *crni*, pa ne razumijevajući smisla tog tuđinskog naziva, Grci su ga udesili prema svojem jeziku i izjednačili sa svojom rječju *aksennos* što znači negostoljubiv.³¹ To bi značilo da su Iranci već odavno bojama označavali strane svijeta, a što su od njih prihvatili i neki drugi narodi. Već je Kukuljević pisao: „Sličnu diobu na bijelu i crvenu nalazimo kod sjevernih Hrvata i Rusa. Dioba zemlje na bijelo i crno ili bijelo i crveno bijaše poznata i njekim azijskim narodima, kao Magjarom i Kozarom. Pod bielom zemljom razumieva se gospodujući dio države, pod crnom pako i crvenom podčinjeni ili pridruženi dio... Moguće je da iz diobe države hrvatske na bijelu i crvenu potiče također grb hrvatski, podijeljen na jednaki broj bijelih i crvenih kocaka (prediela, županija)“.³² U *Itinerariumu Alexandri*, cap. LXXIV ima i ovaj pasus: „Eo vere itinere gentes subjugat plurimus tum Dracas, tum Arachotas barbaros vicinos Indis, mari Rubro imminentes.“ To „Mare rubrum“ jest „Mare Erythraeum“ kojemu su ne tako daleko Arachotae, tj. Harauvati. Dakle, sjeverno je Crno more, a na jugu Crveno more. A Crveno je more i Perzijski zaljev, i sam Arapski zaljev ili Crveno more, kako se i danas zove, ili uopće Indijski ocean (*Eritra talatta*). Ta se mora ne nazivaju crvenima po nekoj tobožnjoj crvenoj boji, nego naprosto zato što su na jugu, i to na jugu Irancima (što je narodna etimologija poslije tumačila ime *Mare Erytraeum* po nekom južnoazijskom mitskom vladaru Erythrasu ili Erythrusu, razumljivo je, jer ona tako obično čini).

I Crvena Rusija (*Červonaja Rus*) nastala je na području Hrvata koji su imali za središte grad Peremišelj, i Duljeba, koje se poslije formiralo, krajem XI st., u Galičku feudalnu kneževinu.³³ Samo ime Bijele Rusije u dokumentima se spominje prvi put u XIV st., ali kako kaže Deržavin „može se smatrati da je bio poznat i mnogo prije“. Pored ovoga imena odavno je bilo poznato i ime Crna Rusija (*Čornaja Rus*).³⁴ Imamo, dakle, Bijelu Rusiju, Crnu Rusiju i Crvenu Rusiju. U cap. 12. i 42. svoga djela „De admin. imp.“ car Konstantin spominje Crnu Bugarsku. Ta Crna Bugarska bila je, prema Westbergu smatrao je Manojlović, na Kubanu i Azovskom moru, ili gornjem Donu.³⁵ Ruski ljetopisac zove Mađare „Ugri Černiji“ za razliku od Hazara kao „Bijelih Ugara“. Manojlović je tumačio „Crni Hazari“ (Quarā Chazar) u arapskog pisca Istahrija u značenju Mađari, dok jermensko ime „Sev-ordik“ da je zapravo „Sev-or-gik“, tj. „Crni Orgi“ prema alanskom ili osetinskom premještanju suglasnika, što onda znači „Crni Ugri“.³⁶ Iz samo ovo nekoliko podataka, vidimo da ti nazivi bijeli, crni, crveni nijesu nikakav unikum kod Hrvata, već da ga poznaju i drugi narodi, baš na područjima na kojima pretpostavljamo da su se zadržavali i Hrvati. Da je netko ovdje na jugu, u jadranskoj Hrvatskoj, mogao izmisliti takve nazive, graničilo bi pravim čudom, zato je logičan zaključak da su ta imena Hrvati donijeli sa sobom dolazeći iz dalekih krajeva Irana. Svakako je veoma lakoumno tvrditi da bi i pop Dukljanin ili nepoznati pisac Trebinjskog ljetopisa, a i car Konstantin i Nestor mogli izmisliti te nazive, a i neki drugi. Deržavin je držao da je nemoguće dati odgovor na pitanje o podrijetlu ovih naziva. Odbacivao je misao da su ti nazivi nastali na temelju boja odjeće, a odbacivao je i mišljenje drugih da bi „bijelo“ značilo „slobodni“. Činjenica da su Poljaci u XVI st. zvali Bijelu Rusiju Crnom Rusijom, a Veliku Rusiju Bijelom Rusijom, bilo bi dovoljan razlog da se zabaci objašnjenje ovih naziva bojom nošnje stanovništva. Crna

Rusija se nalazila zapadno Bijeloj Rusiji, a južno, ili jugo-zapadno Crnoj Rusiji je bila Crvena Rusija. Isto tako su Crni Hrvati zapadno Bijelim Hrvatima, i to Crni Hrvati od najgornjeg toka rijeke Labe do najgornjeg toka Odre i Visle, a Bijeli Hrvati od područja Sane južno uz gornji tok Dnjestra do Pruta.³⁷ Čini se da je ipak najvjerojatnije da ovi nazivi označavaju strane svijeta, pa bi, prema nekim mišljenjima, Iranci bijelom bojom označavali zapad, crnom sjever, jug crvenom, a istok zelenom ili modrom. Za nas je važan samo zaključak da nazivi Bijeli i Crveni Hrvati nijesu izmišljotina bilo kojega pisca, da su oni realno postojali kod Hrvata, kao što su realno postojali i kod drugih naroda. Dalji zaključak jest da ovi nazivi Bijela i Crvena Hrvatska u Ljetopisu popa Dukljanina ne samo da ne stavljaju u sumnju sadržaj IX glave, nego naprotiv da mu daju neobičnu snagu istinitosti.

Sam fakat da bi prvotni Hrvati potjecali iz Irana, ili da su došli iz krajeva oko Crnoga mora ili Azovskoga mora, nema u sebi ništa neobično. Migracije stanovništva su bile tisućama godina obična pojava, i zato povijest raspolaze bezbrojem podataka. Neki su narodi s Istoka doprli i dalje na Zapad od Hrvata. Dosta je spomenuti Ibere, Etrušćane, Gote, Hune. To ističe i *Historija naroda Jugoslavije*:

„Veliku srodnost jezika „indoevropske“ grupe naroda od Indije do zapadne Evrope, koju možemo bar djelimično pratiti dvije hiljade godina, pr. n. e., nemoguće je objasniti samo autohtonim razvitkom. Kako je prostor koji su ti narodi zauzimali u starijoj historijskoj periodu bio golem i raspadao se na više dijelova, koji nisu uopće bili među sobom povezani, nikako se ne može objasniti postojanje indoevropske grupe jezika bez migracija, nosilaca „praindoevropskih“ etničkih i jezičnih elemenata i njihova jakog utjecaja na proces etnogeneze starijeg „predindoevropskog“ stanovništva. Bez obzira na krupne do da-

nas neriješene probleme, kakva su oblika i kolike su po opsegu bile te migracije pri formiranju Slavena, ono, što su naslijedili iz „predindoevropske“ faze etničkog razvitka, dokazuje da su se Slaveni kao takvi formirali tek u svojoj postojbini iza Karpata, i da prema tome ondje čine autohtono stanovništvo“ (str. 65).

Rezultat ovog našeg razmatranja jest da je sadržaj glave IX Ljetopisa popa Dukljanina vjerodostojan iz slijedećih razloga:

1. podatak da su Bijela Hrvatska i Crvena Hrvatska bile dijelovi države Hrvatske treba smatrati dokazanim;
2. isto tako, tome dosljedno, mora se smatrati da su nazivi Bijela i Crvena Hrvatska bili realni i u upotrebi barem do sredine XI stoljeća, ako ne i dalje;
3. u vezi s onim pod 1. i 2. treba uzeti kao povijesnu činjenicu da se država Hrvatska od početka širila od Jadrana do Drave i Dunava, od Istre do Drača. Što se u pojedinim krajevima spominju i posebni knezovi, razumljivo je s obzirom na organizaciju koja nije bila jedinstvena, kao ni u mnogim drugim državama toga vremena, a što jasno proizlazi iz pričanja popa Dukljanina i drugih izvora;
4. postojao je i Trebinjski ljetopis, kako je tvrdio Medini, i vijesti o Bijeloj i Crvenoj Hrvatskoj su starije za više od jednog stoljeća od Ljetopisa popa Dukljanina;
5. ne postoji valjani razlog koji bi osporavao vjerodostojnost podataka o crkvenoj organizaciji države kralja Budimira, prema tome i postojanja u to doba dukljanske nadbiskupije;
6. vjerojatno je da se slavenski apostol Konstantin neko vrijeme zadržao u Hrvatskoj i imao neki utjecaj na razvoj vjerskih odnosa u Hrvatskoj,
7. vjerodostojna je i vijest o sudjelovanju legata Bizanta i Rima na saboru koji je tada održan;

8. vjerojatna je i vijest, dosljedno tome, o održavanju sabora na Duvanjskom polju, a koji je održan oko godine 867.;
9. u Ljetopisu popa Dukljanina spominjani kralj Budimir bio je vjerojatno knez dijela Crvene Hrvatske ili čitave Crvene Hrvatske, ili, pod tim se imenom krije Domagoj;
10. iako je tekst Ljetopisa popa Dukljanina pretrpio prepisivanjem izvjesne izmjene, on svakako mora sadržavati i vrijednih i istinitih podataka, kao što su i podaci IX glave.

BIBLIOGRAFIJA I BILJEŠKE

UVOD

- ¹ *Starine*, N. S. sv. X, 1908/9, str. 57-90.
- ² Ibid. str. 57.
- ³ *Časopis za hrvatsku poviest*, sv. 1-2, Zagreb 1943, str. 127-132.
- ⁴ *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. III, 1957, str. 39.

POGLAVLJE I.

- ¹ Šišić: *Letopis popa Dukljanina*, Srp. akad. Beograd, 1928, str. 301 i d.
- ² Šišić: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, str. 456.
- ³ N. Radojčić: Hrvatska istorija za narodne dinastije u modernoj srpskoj historiografiji, *Zbornik kralja Tomislava*, Zagreb 1925, str. 358.
- ⁴ Šišić: *Letopis*, str. 39.
- ⁵ Ibid. str. 292.
- ⁶ *Ime Hrvat u historiji slavenskih naroda*, Zagreb 1890, str. 13.
Ako pop Dukljanin dobro i točno zna da Bugari imaju svoje ime od imena rijeke Volge oko koje su nekada stanovali, dakle podatak o jednom, istina, susjednom narodu, ali iz njihove davnije prošlosti, ako zna da Morlaci znači Crni Vlasi, kako da mu ne vjerujemo da je znao ime zemlje u kojoj se rodio i živio?
- ⁷ Lj. Hauptmann: Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa, *Rešetarov zbornik–Iz dubrovačke prošlosti*, Dubrovnik 1931, str. 23.
- ⁸ B. Poparić: Pisma Lucića Trogirana, *Starine JAZU* knj. XXXI, 1905, str. 301.
- ⁹ *Rad JAZU*, knj. LI, 1880, str. 207.
- ¹⁰ *Rad JAZU*, knj. LVIII, 1881, str. 10.
- ¹¹ Ibid. str. 33.
- ¹² Ibid. str. 40.
- ¹³ M. Mesić: Dmitar Zvonimir, *Rad JAZU*, knj. IX, 1877.
- ^{13a} A. Dabinović: *Hrvatska državna i pravna povijest*, MH Zagreb 1940, str. 25.
- ¹⁴ Šišić: *Letopis*, str. 311.
- ¹⁵ Ibid. str. 311.
- ¹⁶ Ibid. str. 312.
- ¹⁷ Ibid. str. 313.

- ¹⁸ Ibid. str. 324.
- ¹⁹ Ibid. str. 324, 327.
- ²⁰ Ibid. str. 327, 329.
- ²¹ Ibid. str. 344.
- ²² *Historija naroda Jugoslavije*, Zagreb 1953, str. 241, 242.
- ²³ M. Medini: Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina, *Rad HAZU*, knj. 273, Zagreb 1942, str. 111-156.
- ²⁴ V. Mošin: *Ljetopis popa Dukljanina*, MH Zagreb 1950, str. 33.
- ²⁵ Šišić: *Letopis*, str. 41, 43. – K. Jireček: *Istorija Srba* I, Beograd 1952, str. 131.
- ²⁶ H. Morović: *Anonimna splitska kronika*, Split 1962, str. 8.
- ²⁷ Šišić: *Povijest*, str. 181.
- ²⁸ Za djelo cara Konstantina znamo da je držano u tajnosti i ostalo javnosti nepoznato, pa ga tako ne navodi nijedan bizantski povjesničar, a ne postoji traga njegove kasnije upotrebe, kako tvrdi Ferjančić – *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, t. II, Beograd 1959, str. 4, bilj. 11.

POGLAVLJE II.

- ¹ U svome osvrtu na raspravu I. Kukuljevića: Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, *Rad JAZU*, knj. V, 1868, str. 203-204.
- ² F. Rački: „Scriptores rerum chroaticarum“ pred XII stoljećem, *Rad JAZU*, knj. LI, 1880, str. 142, 199, 204.
- ³ F. Rački: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, str. 62, 73.
- ⁴ Rački: Scriptores, str. 142, 204. „Gesta“ se upotrebljava i u značenju isprave kako donosi i Du Cange u svome *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort 1885, t. IV, str. 62.
- ⁵ N. Nodilo: Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, *Rad JAZU*, knj. LXV, 1883, str. 99-100.
- ⁶ Šišić: *Letopis*, str. 11, bilj. 24.
- ⁷ Ibid. str. 23. – Vl. Mažuranić: Izvori dubrovačkoga historika Jakova Lukarevića, *Narodna starina*, sv. 8, str. 125-126.
- ⁸ Šišić: Ibid. str. 23.
- ⁹ Nodilo: o. c. str. 93.
- ¹⁰ Ibid. str. 114.
- ¹¹ L. Katić: *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*, posebni otisak Bihaća, hrv. društva za istraživanje domaće povijesti, Zagreb 1932.
- ¹² Rački: *Doc.* str. 383.
- ¹³ V. Novak: Neiskorišćavana..., str. 42-45.
- ¹⁴ Novak: Ferdo Šišić, *Ljetopis JAZU*, knj. 54, str. 404. – *Jura Sancti Petri de Gomai*, Zagreb 1952, str. 197, bilj. 23.

- ¹⁵ Šišić: *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, str. 220.
- ¹⁶ Ibid. str. 216, 217.
- ¹⁷ Ibid. str. 282.
- ¹⁸ Farlati u *Illyricum sacrum*, t. III, str. 50 ovako je pisao: „Ab Casinensi siquidem monasterio tanquam a Metropoli disjunctissimae in regiones civitatum regumque invitatu frequentissimae Monachorum missae fuerunt coloniae; et cum eas aliae pleraeque nationes expetierint et acceperint, tum uero Dalmatia et Illyricum quamplurimas et invitavit perhonorifice, et susceptas copiose imprimis lauteque tractavit; idque testantur antiquissimae et opulentissimae in illis regionibus conditae, ex quibus longe plures, quam quae supersunt, extinctae sunt...” Dok su za Farlatija u Dalmaciji i Hrvatskoj (Iliriku) postojale brojne i bogate opatije, u najnovije vrijeme Nada Klaić nas uvjerava da od svih tih samostana samo je jedan bio u Hrvatskoj, ostali da su bili u Dalmaciji, a ona da nije pripadala Hrvatskoj, pa čak i samostan sv. Petra u Selu kod Omiša da nije bio u Hrvatskoj niti da je bio hrvatski, naime, prema N. Klaić, taj je predio pripadao neretljanskoj kneževini, a ona nije bila dio Hrvatske, pa i osnivač mu nije bio Hrvat Crni, nego, valjda Roman Petar Zerni (N. Klaić u kritici djela ruskoga povjesničara Efremova: Formiranje feudalnog vlasništva na zemlju u Dalmatinskoj Hrvatskoj, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1, 1962).
- ¹⁹ I. Broz: *Crnice iz hrvatske književnosti*, sv. II, Zagreb 1888, str. 63.
- ²⁰ Rački: *Doc.* str. 46.
- ²¹ Thomas Archidiaconus: *Historia salonitana*, ed. Rački, MSHSM, knj. XXVI, Zagreb 1894, str. 80.
- ²² *Historijski zbornik*, br. 1-4, 1957, str. 261-262.
- ²³ A. Liepopili: Slavensko bogoslužje u Dubrovniku, *Rad JAZU*, knj. 220, 1919, str. 31.
- ²⁴ Nodilo: o. c. str. 115.
- ²⁵ V. Makušev: Nekoliko novih izvora za historiju južnih Slavena, *Rad JAZU*, knj. V, 1868, str. 168.
- ²⁶ J. Badalić: *Inkunabule u Hrvatskoj*, Zagreb 1952.
- ²⁷ Vijeće umoljenih u Dubrovniku 5. veljače 1472. donijelo je većinom glasova (20 prema 15) zaključak da govornici mogu govoriti samo dubrovačkim jezikom, a isti zaključak je ponovljen 21. prosinca iste godine kada se govornicima zabranjuje govoriti hrvatskim jezikom (*de vetando linguam slavam*) i to većinom od samo tri glasa. (18 prema 15). – Jireček: *Die Romanen* II, str. 19. Uostalom u ovo doba žive već u Dubrovniku Ivan Gučetić (1451.-1502.), Šiško Menčetić (1457.-1527.) i Đore Držić (1461.-1501.) koji pjevaju na hrvatskom jeziku.

POGLAVLJE III.

- ¹ Šišić: *Letopis*, str. 382.
- ² Ibid. str. 383, 385.
- ³ Ibid. str. 112.
- ⁴ Jireček: *Istorija Srba* I, str. 131.
- ⁵ Šišić: o. c. str. 41-42, 110-121.
- ⁶ Toma arc. str. 11.
- ⁷ I. Črnčić: *Popa Dukljanina Letopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, po prepisu popa Jerolima Kaletića*, Kraljeva 1874, str. XXII i d.
- ⁸ Medini: o.c. str. 147, 149.
- ⁹ S. Gunjača: Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir, *Rad JAZU*, knj. 288, 1952, str. 239-245.
- ¹⁰ „Nismo skloni vjerovanju da je hrvatska kronika (tzv. *Libellus Gothorum*) izvorno napisana u Hrvatskoj, u okolici Splita, prije popa Dukljanina, a da ju je Dukljanin uzeo i preveo na latinski i nastavio. Prema tome *Hrvatska kronika* točno opisuje vladanje Zdeslavljevo i tok „duvanjskog“ sabora.“ – M. Perojević: *Ninski biskup u povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1939, str. 112, bilj. 16.
- ¹¹ Šišić: *Letopis*, str. 305-307.
- ¹² Ibid. str. 305-307.
- ¹³ Ibid. str. 397-399.
- ¹⁴ Ibid. str. 398.
- ¹⁵ Toma arc. str. 40.

POGLAVLJE IV.

- ¹ „Najopširnije mu je i najpodpunije kazivanje o ovom dielu naše domovine koju Hrvatskom nazivamo; manje mu je bio poznat razvitak stvari u Slavoniji, te zato u njezinoj povijesti i pripovieda samo ono što je bilo najvećega i najkrupnijega; postojbinu pako onih Hrvata koji su bili pod tudjom mletačkom vlašću, kao što i onih, koje je tlačio turski jaram, samo na nekoliko mjesta prigodomice, nepokazujući ničim da i nje smatra članovi onoga naroda, kojemu je pošao pripoviedati sretne i nesretne zgode“. – M. Mesić: O Krčeliću i njegovih Annuah, *Rad JAZU*, knj. XXXII, 1875, str. 6.
- ² Šišić: *Letopis*, str. 36-38.
- ³ Ibid. str. 37, 38.
- ⁴ Ibid. str. 41-43.
- ⁵ Ibid. str. 173-174.
- ⁶ F. Bulić: Izvještaj glavne skupštine „Bihaća“ ... održane u Spljetu

27. prosinca 1898, *Vjesnik hrv. arheol. društva*, N. S. sv. V, 1901, str. 223-225.

⁷ Citirano prema *Historija naroda Jugoslavije* I, str. 242.

⁸ N. Klaić: *Pregled izvora i historiografije za hrvatsku povijest do XII st.*, izd. Sveučilišta u Zagrebu 1967, str. 20-21.

POGLAVLJE V.

¹ Toma arcidakon kaže u glavi I „De Dalmatia“ ovako: „Verum tamen Dalmatia dicebatur olim largius; censebatur enim cum Chrouatia una prouintia... Nunc uero Dalmatia est regio maritima, incipiens ab Epyro, ubi est Dyrachium et protenditur usque ad sinum Quarnarium...“ Dakle Toma kaže (1) da je prostranstvo Dalmacije bilo nekada veće, (2) da je sa Hrvatskom sačinjavala jednu cjelinu, (3) da je „sada“ (*nunc*) reducirana na primorje – od Drača do Kvarnera. Iz ovih Tominih riječi nikako se ne može drugo izvesti nego ono što je napisano, a to je, da se Dalmacija, kada je sačinjavala sa Hrvatskom jedan državni teritorij, prostirala do Drača. Smisao je Tominog teksta „smanjivanje“, a ne „povećavanje“ teritorija, u bilo kojem smislu.

² Šišić: *Letopis*, str. 57-58.

³ Vj. Klaić: Narodni sabor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju, *Zbornik Matice Hrvatske o tisućgodišnjici hrvatskoga kraljevstva*, Zagreb 1925, str. 15. – Kukuljević je na temelju ovoga također smatrao da je Dandolo poznao Ljetopis popa Dukljanina: „a Dandolo spominje i rimskoga legata Honorija i sabor na Duvanjskom polju, što dokazuje, kako je zacijelo dobro bio u Italiji već u XIII i XIV vijeku poznat naš ljetopisac Dukljanin“ – Tomislav prvi kralj hrvatski, u istom *Zborniku*, str. 79.

POGLAVLJE VI.

¹ Rački: *Doc.* str. 5, 14, 15, 20, 51, 56, 62, 65, 66, 71, 73, 103, 116, 118, 148, 149.

² *Ibid.* str. 7, 187, 189.

³ Šišić: *Priručnik* str. 123, 126, 135.

⁴ Toma arc. str. 38.

⁵ Musatti: *Storia di Venezia*, vol. I, Milano 1936, str. 55. – Brunelli: *Storia di Zara dalle origini al MDCCCXV*, 1913, I dio, str. 282.

⁶ Šišić: *Povijest* str. 475, 582.

⁷ *Codex dipl.* II, str. 67. – Brunelli: l. c. – Romanin: *Storia documentata di Venezia* I, str. 393.

⁸ *Codex dipl.* II, str. 287.

- 9 Jireček: *Istorija* I, str. 119.
- 10 Rački: *Doc.* str. 211.
- 11 Jireček: o.c. str. 153.
- 12 Ibid. str. 169.
- 13 Ibid. str. 121.
- 13a N. Klaić je u raspravi o Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu (*Vjesnik za arheol. i hist. dalmat.* LXII, Split 1960, str. 105-155) ukazala na neke elemente u darovnici koji je navode na zaključak da je ona falsificirana ili redigirana u današnjem svome obliku negdje u XII. st. Jasno je, da ako je darovnica falsificirana ili redigirana, onda se falsifikat mora odnositi na materijalne interese splitske nadbiskupije, a ne mora dovesti u sumnju one pasuse koji su od povijesnog značaja.
- 14 Rački: *Doc.* str. 4.
- 15 Rački: Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod, *Rad JAZU*, knj. LVI, 1881, str. 117.
- 16 Toma arc. str. 45.
- 17 Ibid. str. 73.
- 18 Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, II. izd. 1920, str. 155.
- 19 J. Ferluga: *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Srp. akad. nauka, Beograd 1957, str. 132 i dalje.
- 20 Rački: Hrvatska prije XII vieka, str. 117.
- 21 Šišić: *Priručnik*, str. 191.
- 22 Perojević: *Ninski biskup*, str. 39-40.
- 23 L. Katić: o. c. str. 25, 26.
- 24 Rački: *Doc.* str. 267.
- 25 Ibid. str. 412.
- 26 Ibid.
- 27 J. Bösendorfer: Istočna granica Tomislavove, Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske u savsko-dravskom interamnjiju, posebni otišak iz *Rada JAZU*, knj. 286, 1952, str. 167.
- 28 Ibid. str. 143.
- 29 Rački: *Doc.* str. 469.
- 30 Ibid. str. 462-464.
- 31 Ibid. str. 461-463.
- 32 Ibid. str. 464.
- 33 P. Milobar: *Dukljanska kraljevina*, Sarajevo 1900, str. 159-161.
- 34 Rački: *Doc.* str. 465.
- 35 Ibid. str. 432.
- 36 Ibid.
- 37 Š. Ljubić: O Posavskoj Hrvatskoj i zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serma (1018), *Rad JAZU*, knj. XLIII, 1878.
- 38 Rački: *Doc.* str. 433.
- 39 Ibid. str. 360.
- 40 Ibid. str. 23.

- ⁴¹ „Napokon mogu nam donjekle tumačiti iztočne granice Hrvatske prema Bugarskoj papinska poslanictva, Ivana VIII (879) i Ivana X (927). Rečeni pape pošiljahu svoje delegate u Bugarsku svaki krat kroz Hrvatsku, kao najbližu državu med Italijom i Bugarskom. Oni se neosvrtahu ni malo na druge, uz more ležeće slovanske pokrajine. Pri pošiljanju svojih legata preporučivala ih je rimska stolica vazda hrvatskim vladaoce, moleći ih, da legate zdravo i bezopasno dadu popratiti u Bugarsku. Ovo ne bi učinili bili, da Hrvatska neposredno nije graničila s Bugarskom.“ – Kukuljević: Prvovjenčani vladaoi Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune, *Rad JAZU*, knj. LVIII, 1881, str. 17.
- ⁴² Rački: *Doc.* str. 320.
- ⁴³ Ibid. str. 321.
- ⁴⁴ Ibid. str. 379.
- ⁴⁵ R. Lopašić: Slavonski spomenici za XVII vek. Pisma iz Slavonije u XVII veku (1633–1709), *Starine JAZU*, knj. XXX, 1902, str. 164.
- ^{45a} *Codex dipl.* III, str. 445.
- ⁴⁶ L. Zore: Primietbe na razpravu Armina Pavića: Prilog k historiji dubrovačke hrvatske književnosti, *Rad JAZU*, knj. XXXIV, 1876, str. 137.
- ⁴⁷ Š. Ljubić: Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358, *Rad JAZU*, knj. V, 1868, str. 65.
- ⁴⁸ Rački: Rukopisi tičući se južno-slovinske povjesti u arkivih srednje i donje Italije, *Rad JAZU*, knj. XVIII, 1872, str. 217.
- ⁴⁹ Ibid. str. 218.
- ⁵⁰ Ibid. str. 220.
- ⁵¹ God. 1180. papa Aleksandar III. javlja svećenstvu i svemu narodu u Dalmaciji i čitavoj Hrvatskoj da je poslao svoga legata Tebalta „... et populo per Dalmatiam et totam Sclauoniam...“ (*Codex dipl.* vol. II, str. 167), a ovo *Sclauonia* jest Hrvatska.
- ⁵² Ljubić: Ob odnošajih, str. 163.
- ⁵³ Makušev: o. c. str. 161, 163.
- ⁵⁴ *Codex dipl.* III, str. 33.
- ⁵⁵ „Diplomatsko ime kraljevstva hrvatskoga ostade i dalje *regnum Croatiae et Dalmatiae*, koje vazda i stalno označuje politički teritorij od Drave do mora, a i sam se vladar naziva uz „rex Hungariae“ još i „Croatiae et Dalmatiae“. No pored ovoga imena živi i ono Slavonije, kojim se od kraja XII vijeka dalje rado nazivala ne samo u Ugarskoj, nego i u dalmatinskim gradovima sva hrvatska zemlja od Neretve i mora do Drave. U ovom značenju poznaju tada ime Slavonije (*Sclavonia*) također u Veneciji, Napulju i Rimu. Međutim naslova „Kralja Slavonije“ (*rex Sclavoniae*) nije su kraljevi u sve vrijeme do 1526. nikad uzimali, dok su ga hercezi i bani redovito nosili (prvi put 1184. „dux Sclavoniae“, a 1215.

banus Sclavoniae“. Očito su kraljevi ostali vjerni naslovu, kako ga je primio kralj Koloman poslije svoga krunisanja u Biogradu, a pored toga zacijelo su u kraljevskoj kancelariji dobro znali, da je pojam Slavonije već sadržan u naslovu *Croatia et Dalmatia*.

To je s tim znatnije, što se znade, da su se Arpadovići voljeli kititi naslovom i takovih zemalja, od kojih su imali tek mali komad, a često ni toliko.“ – Šišić: *Pregled*, str. 216-217.

Kod hrvatskih pisaca još i u kasnijim vremenima imamo ime Dalmatin u značenju Hrvat. To nam nepobitno svjedoče prvi izdavač jednog rječnika u kojemu su i hrvatske riječi, Šibenčanin Faust Vrančić, i Pažanin Bartul Kašić. Oni su hrvatski jezik nazivali „dalmatinskim“. Za Vrančića slavenski je jezik veoma raširen, od Jadranskoga mora do u Aziju, a dalmatinski mu je najčišći, kao u talijanskom jeziku toskanski „inter reliquos purissimum sit, quemadmodum inter Italica Hetruscum“. Ovim rječnikom koji je izišao u Veneciji god. 1595., kaže Dukat, „prvi put je jedan do onda na Zapadu posve nepoznati evropski jezik bio uveden u kolo svoje obrazovanije braće“. Vrančić je utjecao na češkog benediktinca Petra Lodereckera čiji je rječnik izišao u Pragu godine 1605. Hrvatski predgovor napisao je sam Vrančić. U njemu govori kako su Slaveni došli u Panoniju i Dalmaciju, da su ih osvojili i da ih još drže. Žive u tom kraju već tisuću godina i drže svoj jezik „koji je vele čistiji nego jest sada poljački ali moskovski, kako može suditi svaki, koji ovi jazik razumi, ako ga svoj vlastiti ne prihini, jerebo Dalmatinski, Hrvatski, Srpski ili Bosanski (jere ovo sve jedan jazik jest...)“. U samom svom rječniku Loderecker ovako prevodi: Dalmata = Hrvat, Dalmatia = Hrvatska zemlja, Dalmatice = Hrvatski, dok mu je npr. Bohemija = Češka zemlja. Razumljivo je da je Loderecker ovako prevodio riječi Dalmata, Dalmatia, Dalmatice prema objašnjenjima što mu ih je dao sam Vrančić. – V. Dukat: Rječnik Fausta Vrančića, *Rad JAZU*, knj. 251, 1925, str. 104-128.

⁵⁶ „Qui s’incurva la spiaggia ritornando a levante verso la grwasiah (Croazia), la dalmâsiah (Dalmazia) e l’ squalawniah (Schiavonia), e così arriva al mare Mediterraneo la dove comincia. La massima lunghezza di questo golfo è di 1100 miglia.“ – *L’Italia descritta nel „Libro del re Ruggero“ compilato da Edrisi*. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Sciaparelli, Roma 1883, str. 12.

⁵⁷ „Alle terre di Aquileia, delle quali abbiamo discorso, seguono quelle della grwasiah (Croazia), chiamate dalmâsiah (Dalmazia), delle quali terremo parola a loro luogo nel compartimento che segue, se l’altissimo Iddio ci aiuti.“ – Ibid. str. 64.

⁵⁸ „Da Stagno a ragùs, o come altri dice ragùsah (Ragusa) trenta miglia. Sono Dalmati che anno navi da corso, gente prode e risoluta. Questa è l’ultima città della Croazia.“ – Ibid. str. 108.

- ⁵⁹ Ibid. str. 25.
- ⁶⁰ „È città importante fra le più belle e più difendevoli capitali.“ Ibid. str. 107-108.
- ⁶¹ „Laonde gran cura mettevano nella costruzione de'navigli e già Felice Cornicola avea invitato maestri di fabbricar navi dalla Schiavonia, dall'Istria e dalla Puglia all'oggetto di perfezionare quella in uso tra i Veneziani“ – Romanin: o. c. str. 122.
- ⁶² „Sed tamen quia mihi principibusque meis et senibus dubium videtur, utrum te ducem Chroatie atque Dalmatie nominaverim, volo, immo desidero pro servanda, sicut statutum est, amicitia, ut a te et tuis, et me ac meis, ita omne prius de medio ambiguum auferatur, ut in quocumque tibi per antecessores tuos, mihi per meos certa comprobatione iustitia fuerit, alter alteri nullatenus aduersemur“ – *Codex dipl.* II, 1904, str. 2 – Šišić: *Priručnik*, str. 391.
- ⁶³ U vezi s naslovom „dužd Hrvatske i Dalmacije“ koji je Vitale Falier uzeo u jednoj ispravi iz god. 1094. kaže Musatti: „... dimostra finalmente che la Repubblica volgeva già le sue mire conquistatrici alla Croazia, ossia a quella parte della Croazia che comprendeva la Dalmazia terrestre o continentale: così che vediamo il doge intitolarsi da allora atque *Croatiae dux*...“. Musatti: o. c. str. 68.
- ⁶⁴ J. Ferluga: o. c. str. 138.
- ⁶⁵ *Codex dipl.* II, str. 131, 156.
- ⁶⁶ Ferluga: o. c. str. 141-142.
- ⁶⁷ B. Hóman: *Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1290-1403*, Roma 1938, str. 352.
- ⁶⁸ Š. Ljubić: *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*, vol. III, str. 237.
- ⁶⁹ Ibid. str. 361.
- ⁷⁰ D. Gruber: Borba Ludovika I s Mlečanima za Dalmaciju (1348-1358), *Rad JAZU*, knj. 122, 1903, str. 121.
- ⁷¹ Ibid. str. 156.
- ⁷² Ibid. str. 156.
- ⁷³ Ljubić: *Listine* III, str. 363.
- ⁷⁴ *Codex dipl.* XII, str. 451.
- ⁷⁵ Ibid. str. 481.
- ⁷⁶ Šišić: Miha Madijev de Barbazanis, *Rad JAZU*, knj. 153, 1903, str. 23, bilj 1.
- ⁷⁷ Mletački duždi imali su naslov „Dei gratia Venetiae, Dalmatiae et Chroatiae dux“. Iako je Venecija držala i Dubrovnik, u nazivu ne dolazi posebno to ime, jer je Dubrovnik sadržan već u ono „dux Dalmatiae et Chroatiae“.
- ⁷⁸ Gruber: Dalmacija za Ludovika I (1358-1382), *Rad JAZU*, knj. 168, 1903, str. 196. U novije vrijeme se položajem Dalmacije u ranoj srednjem vijeku bavio Jadran Ferluga i o tome napisao dok-

torsku disertaciju koja je tiskana u izdanjima Srpske akademije nauka godine 1957. pod naslovom, kako smo već vidjeli, „Vizantinska uprava u Dalmaciji“. Ferluga konstatira da o Dalmaciji u VII. i VIII. stoljeću nema podataka, pa prema tome da o njoj u to doba ne znamo skoro ništa, ali smatra, da je Bizant uspostavio barem neku upravu u Dalmaciji na čelu sa prokonzulom. Iza kratkotrajne franačke vlasti početkom IX. st., kako donosi car Konstantin, Dalmacija je bila nezavisna. Zapravo car kaže da se to dogodilo još od vremena cara Heraklija (610.-641.), a osobito od vremena cara Mihajla Mucavca: „Budući da je carstvo Romeja zbog mlitavosti i nesposobnosti tadašnjih careva došlo do ruba propasti, a naročito za Mihajla Mucavca iz Amorida, stanovnici dalmatinskih gradova postadoše samostalni, ne pokoravajući se ni caru Romeja ni ikom drugom...“ (Ferjančić: *Vizantijski izvori*, t. II, str. 14). To ponavlja car i na drugom mjestu (ibid. str. 17). L. Katić je mislio da dalmatinski gradovi ipak nijesu mogli biti posve nezavisni od Bizanta, ali da su „slabost carstva znali iskoristiti... i steći faktičnu samostalnost, ali protiv vanjskih neprijatelja prizivali su oni carsku vlast i moć da ih zaštiti“ (*Saksonac Gottschalk*, str. 16). Stvarno je carska vlast bila samo teoretska u ovo vrijeme, a ne i faktična. Car Konstantin, ma kako inače bio pristran, pristran je uvijek na korist a ne na štetu Bizanta. Tvrdnja da su dalmatinski gradovi bili nezavisni od Bizanta nije tvrdnja koja bi mogla koristiti ugledu i interesima Bizanta, pa je car Konstantin nije mogao izmisliti. Kada znademo da Bizant nije htio ni teoretski priznavati faktična stanja koja mu nijesu odgovarala, onda pogotovo moramo vjerovati vijesti da su dalmatinski gradovi bili o Bizantu neovisni u to vrijeme. Što se tiče podataka da u Dalmaciji susrećemo prokonzule i stratege, dali bi se objasniti samo utjecajem Bizanta u Dalmaciji. Bizant nije imao u Dalmaciji ni svoje činovnike ni svoju vojsku, što pokazuje da faktične vlasti nije ni imao, ali to ne isključuje mogućnost da se dalmatinski gradovi u određenim situacijama nijesu obraćali Bizantu priznavajući tada i suverenitet Bizanta, barem teoretski. I sam Ferluga mora priznati veliku samostalnost dalmatinskih gradova, samo on kod toga gubi iz vida drugi veoma važan faktor, postojanje hrvatske države. Ferluga misli da je Dalmacija uređena kao tema za cara Vasilija oko god. 870. i da su po dozvoli cara Vasilija dalmatinski gradovi plaćali hrvatskom vladaru godišnji danak od vremena kneza Zdeslava. Međutim sam car kaže da su „odonda svi ti gradovi tributarni Slavenima i plaćaju im danak“ (*“Atque ex illo tempore omnes istae urbes Sclauorum tributariae pacta ipsis solvunt...”*“ (Doc. str. 372). Dakle, činjenica jest, da su ti gradovi priznavali vlast hrvatskog vladara i to ovoga puta dozvolom samoga bizantskog cara, ili drugim riječima, Bizant je i

u ovom slučaju postupio na način što ga je toliko puta primijenio: prodao je na upravu gradove hrvatskom vladaru ne odričući se kod toga vlastitoga prava i suvereniteta. Sam Ferluga iz činjenice da su Rab, Krk i Osor plaćali Mlečanima danak izvodi zaključak da su oni „ovim činom priznavali neposrednije mletačku vlast, za razliku od Zadra, Splita i Trogira koji su Mlečanima obećali samo vjernost“ (o. c. str. 93, 94). I na drugom mjestu: „Mlečani su učvrstili svoj položaj u sjevernoj Dalmaciji putem pomenutog tributa Osora, Krka i Raba, dok su Zadar i Split i dalje uživali samoupravu priznavajući, preko mletačkog dužda, bizantinski suverenitet“. Samo je teško vjerovati da bi se tako nešto dogodilo u doba kneza Zdeslava koji je došao na prijestolje baš uz pomoć Bizanta i čiju je vrhovnu vlast, kako se uzima, priznavao. Budući da je knez Zdeslav bio dužnik Bizantu, zašto bi ga Bizant još nagrađivao i tributom dalmatinskih gradova, tj. podvrgavanjem tih gradova neposredno kneževoj vlasti? Ako se to dogodilo, moralo se dogoditi u neko drugo vrijeme, kada je Bizant bio u neprilici, kada mu drugo nije preostalo da učini. To se moglo dogoditi npr. kada je knez Trpimir porazio bizantskog stratega. Uostalom, životni interesi dalmatinskih gradova tražili su što bolje i uže veze sa Hrvatima. To je bilo i u vrijeme kada je Venecija bila stalno zavladovala hrvatskim primorjem, jer su i tada primorski gradovi ovisili potpuno o trgovini sa krajevima u svome zaleđu, zašto su ih držali Turci. Na ove tijesne odnose svakako nam pokazuje i prostiranje splitske nadbiskupije nad Hrvatskom, a hrvatski su vladari dolazili u dalmatinske gradove kao u vlastite gradove. Knez Trpimir naziva splitskog nadbiskupa svojim rođakom i davanja splitskoj crkvi posjede, a iz isprave doznajemo da je to već činio i knez Mislav. Knez Mutimir u ispravi iz god. 892. kaže: „Sutradan pak, 29. rujna, došavši ja, više puta spomenuti vladar, u grad Split pred oltare rečenih svetaca, postavih svojom rukom ispravu, uz druge darove, do kojih sam mogao doći, na posvećeni oltar sv. Dujma, i tako predavši u vlasnost rečeno darovanje sv. Dujmu, otidoh“ (N. Klaić: *Izvori za hrvatsku povijest* I, Zagreb 1955, str. 29). Koliki je bio utjecaj Hrvata u Dalmaciji pokazuje i činjenica da je nadbiskup Ivan, sin Tvrdakov, u doba Tomislava bio Hrvat (B. Gabričević: Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, *Vjesnik za arheol. i hist. dalm.* LXII, Split 1967, str. 90 i d.). Dakle, od prvih sačuvanih vijesti možemo konstatirati te uske i dobre odnose Hrvatske i Dalmacije. Ferluga drži da iako su bizantski stratezi vršili i u X. st. vlast u Dalmaciji, ipak izražava, da je Bizant „smatrao“ Dalmaciju svojom temom i da je „vizantska uprava bila vrlo tanka glazura na površini“ (o. c. str. 85). Njegovo dokazivanje da hrvatski vladari nijesu upravljali Dalmacijom iako su nosili u naslovu

„rex Dalmatiae et Croatiae“ posve je promašeno. Ferluga misli da je Dalmacija došla pod vlast Hrvatske tek poslije god. 1069. i to pristankom Bizanta, pa se njegovo mišljenje razlikuje od mišljenja N. Klaić koja i to negira (Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva, *Jugosl. ist. časopis* br. 4, 1965, Beograd).

⁷⁹ *Listine* V, 1875, str. 31.

⁸⁰ *Ibid.* str. 181.

⁸¹ P. Matković: Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vijeka, *Rad JAZU*, knj. 42, 1878, str. 177.

⁸² Strohal: *Pravna povijest dalmatinskih gradova*, I str. 127.

⁸³ *Listine* X, str. 101; *Codex dipl.* XIV, str. 327.

⁸⁴ Toma arc. str. 90.

⁸⁵ Radojčić: o. c. str. 346.

⁸⁶ Romanin: *Storia di Venezia*, VIII, 1921, str. 405 i d.

⁸⁷ G. Ostrogorski: Vizantija i južni Slaveni, *Jug. istor. časopis* br. 1, 1963.

POGLAVLJE VII.

¹ M. Šufflay: *Srbi i Arbanasi*, Beograd 1925, str. 108.

² Rački: *Doc.* str. 187.

³ *Ibid.* str. 51.

⁴ *Ibid.* str. 205.

⁵ D. Gruber: O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovine XIII stoljeća, *Vjesnik hrv.-slav.-dalm. arhiva*, g. XIV, Zagreb 1912, str. 3, op. 1.

⁶ *Codex dipl.* II, str. 259.

⁷ *Ibid.* str. 293.

⁸ Rački: *Doc.* str. 116.

⁹ *Ibid.* str. 365. N. Klaić u navedenim *Izvorima* daje na str. 22, bilj. 3 isto objašnjenje.

¹⁰ Toma arc. str. 3, 8, 11.

¹¹ *Ibid.* str. 35.

¹² *Ibid.* str. 49.

¹³ *Ibid.* str. 44.

¹⁴ Rački: *Doc.* str. 443.

¹⁵ *Codex dipl.* II, str. 35.

¹⁶ Toma arc. str. 38-39.

¹⁷ Šišić: *Priručnik*, str. 213-214.

¹⁸ *Ibid.* str. 213, bilj. 2. – F. Bulić smatrao je kneza Mihajla za bana južnih krajeva hrvatskoga kraljevstva, koji da je, možda, „bio ban kralja Tomislava i njegov generalissimus. Za to bi vojevala činjenica, što ga se u aktima spljetskoga sabora spominje odmah uz kralja.“ Bulić: Izvještaj glavne skupštine „Bihaća“, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti održane u Spljetu dne

27. prosinca 1898. – *Vjesnik hrv. arheol. društva*, N. S. sv. V, 1901, str. 223.
- ¹⁹ Šišić: *Priručnik*, str. 19, bilj. 2. – *Povijest Hrvata*, str. 660.
- ²⁰ Rački: *Doc.* str. 95, 96.
- ²¹ Ibid. str. 147.
- ²² Grafenauer: Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata, *Historijski zbornik V*, br. 1-2, Zagreb 1952, str. 51.
- ²³ „Quodsi rex et procures Chroatorum omnes dioceses episcoparum intra limites nostrae metropolitanae suo cupiunt vindicare pontifici: nullus ex nostris per omnem prouinciam eorum neque regenerationes faciat, neque ecclesias uel presbyteros consecret... De caetero autem cum suo pontifice deo reddant rationem de his omnibus, quae in eis christianae religionis dogmati defuerint; nostra coram deo conscientia est absoluta.“ Rački: *Doc.* str. 192.
- ²⁴ Budući da su saborski spisi jedini sačuvani spisi toga sabora, i to u djelu Tome arcidakona, upravo je nevjerojatno da su na temelju saborskih zaključaka od god. 925, posebno na temelju člana XII, naši povjesničari mogli tvrditi da je kralj Tomislav bio protiv hrvatskog svećenstva i ninskoga biskupa Grgura, a na strani latinskoga, kada proizlazi upravo suprotno! Ako odbacimo ove spise kao nevjerodostojne, onda nemamo nikakve baze za bilo koji sud o držanju kralja Tomislava prema hrvatskom svećenstvu i njegovim interesima.
- ²⁵ Rački: *Doc.* str. 195.
- ²⁶ Perojević: *Ninski biskup*, str. 68. – Dabinović piše: „Od važnosti je i pitanje crkvene pripadnosti Dalmacije. Ako držimo pred očima načelo da je svaka politička promjena osobito u ono vrijeme urodila posljedicom, te su se izmijenile i crkvene granice, doći ćemo do zaključka da su i dalmatinski gradovi promijenili tijekom IX stoljeća nekoliko puta svoju pripadnost.“ – *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb 1940, str. 70.
- ²⁷ Šišić: *Povijest Hrvata*, str. 614 i d.
- ²⁸ „Juraverunt quoque subponere archiepiscopatum suum patriarchatui Gradensi, domino papa concedente.“ – Romanin: o. c. sv. VIII, str. 454.

POGLAVLJE VIII.

- ¹ Rački: *Hrvatska prije XII vieka*, str. 65.
- ² Rački se još na jednom mjestu izrazio slično. Ustvrdivši da na području Hrvatske i Dalmacije (do Cetine ili Neretve) nije bilo vjerskih općina grčko-istočnog obreda kaže: „Inače imade se stvar glede zemljišta gornje ili crvene Dalmacije ili Hrvatske, koje je polovinom XI. vieka od solinsko-spljetske metropolije odkinuto

- i podvrgnuto dukljanskoj u Baru uskrsnuloj metropoliji.“ – Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, *Rad JAZU*, knj. LXXIX, 1886, str. 178.
- ³ Pisac ovoga odlomka je dr Mihajlo Dinić, str. 245-256.
- ⁴ *Historija naroda Jugoslavije*, str. 248.
- ⁵ Ibid. str. 249.
- ⁶ Ibid. str. 92.
- ⁷ Ibid. str. 93.
- ⁸ Ibid. str. 120.
- ⁹ Ibid. str. 177-178.
- ¹⁰ Rački: *Doc.* str. 270-271.
- ¹¹ Šišić: *Povijest Hrvata*, str. 462.
- ¹² Rački: *Doc.* str. 437.
- ¹³ Ibid. str. 453, 455, bilj. 7.
- ¹⁴ Vidi: Brašnić: Odlomci iz zemljopisa i narodopisa Hrvatske i Slavonije u 9. stoljeću, *Rad JAZU*, knj. XVI, 1871, str. 7 i d.
- ¹⁵ Rački: *Doc.* str. 271. – N. Klaić u spomenutim *Izvorima* donosi prijevod: „Hrvati koji stanuju u dijelovima Dalmacije...“, dok B. Ferjančić ispravno prevodi: „Hrvati koji su sada naseljeni u krajevima Dalmacije“ – *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Beograd 1959, str. 37.
- ¹⁶ Rački: *Doc.* str. 274.
- ¹⁷ Ibid. str. 407, 408, 409.
- ¹⁸ Ibid. str. 409.
- ¹⁹ Ibid. str. 406.
- ²⁰ Lj. Hauptmann: Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa, *Rešetarov zbornik–Iz dubrovačke prošlosti*, Dubrovnik 1931, str. 21.
- ²¹ B. Grafenauer: Prilog kritici, str. 24.
- ²² Grafenauer je o etničkom problemu naših naroda u srednjem vijeku pisao u svome radu „Pitanje srednjovekovne etničke strukture prostora jugoslovenskih naroda i njenog razvoja“ (*Jugosl. istor. čas.* br. 1-2, god. 1966, str. 5 i dalje). Budući da u tom svom radu iznosi najprije zamjerke načinu prilaženja rješavanju ovoga pitanja u prošlosti, a zatim neke principijelne stavove, moglo se očekivati da će taj problem razmotriti objektivno služeći se svim izvorima, međutim ako se skine s njegovog rada kićeno ruho kojim ga je obukao, ostaje gola tvrdnja cara Konstantina Porfirogeneta koju uzima jednostrano kao bazu i na kojoj sve ostalo gradi. Grafenauer se nije osvrnuo na ostale pasuse u djelima cara-pisca koji su u kontradikciji s onim na kojemu gradi. Grafenauer pokazuje težnju da što više ograniči teritorij na kojemu su Hrvati utemeljili svoju državu i što više umanju ulogu Hrvata. Za njege Hrvati nijesu naselili krajeve sve do Drave jer „svedočenje o iseljavanju jednog dela Hrvata u Panoniju i Ilirik u X veku ne

odnosi se na etnogenetski proces, već samo na političko udruživanje Slavonije sa Hrvatskom u Tomislavovo doba“. Grafenauer je, naime, vijest cara Konstantina koja se odnosi na događaj u VII st. naprosto prebacio u X stoljeće tvrdeći da je „Hrvatska na početku X veka – posle pada istočno-franačke organizacije u srednjem Podunavlju – pripojila teritoriju do Drave i posegla – kao i docnije nekoliko puta uz pomoć Ugarske (*sic!*) – u unutrašnjost Bosne. Obe su teritorije bile pridobijane samo privremeno, mada se u vreme pada hrvatske samostalnosti država prostirala opet do Drave“. U takvim tvrdnjama nije sam. Nada Klaić tvrdi, na primjer, da je kralj Zvonimir u Hrvatskoj „gotovo bio stranac“. (Uz problem geneze feudalizma u Hrvatskoj, *Jug. istor. čas. br. 3-4*, god. 1966, str. 72, bilj. 50). Za nju, dalje, Dalmacija nije pripadala Hrvatskoj osim kratko vrijeme jedan njen dio u doba kralja Zvonimira (Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva, str. 12).

²³ Rački: *Doc.* str. 338.

²⁴ Ibid. str. 339.

²⁵ Ibid. str. 348.

²⁶ Ibid. str. 405.

²⁷ Ibid. str. 369.

²⁸ Ibid. str. 416.

²⁹ „Come è noto, fonti croate per la storia croata quasi non esistono. Ne cronistiche ne documentarie“. U bilješki 1 ipak dodaje: „Fanno eccezione alcuni monumenti lapidari, il cui valore consiste principalmente nel sussidio che offrono a stabilire la genealogia dei dinasti croati“. G. Praga: La Dalmazia nella storiografia croata. Estrato da „Atti e memorie della società dalmata di storia patria“, vol. II, str. 6.

³⁰ J. Nagy: Hrvatske isprave iz doba narodne dinastije, *Zbornik Matice Hrvatske o tisućgodišnjici hrvatskog kraljevstva*, str. 313.

³¹ Rački: Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII vieka, *Rad JAZU*, knj. XLV, 1878, str. 129.

³² G. Manojlović: Studije o spisu „De administrando imperio“ cara Konstantina VII Porfirogenita, *Rad JAZU*, knj. 186, 1911, str. 35, 102; knj. 187, 1911, str. 126.

³³ Rački u osvrtu na radove K. Grota i K. Florinskoga o vijestima Konstantina VII o Hrvatima i Srbima, *Rad JAZU*, knj. LIX, 1881, str. 204.

³⁴ Rački: *Scriptores rerum chroaticarum* pred XII stoljećem, *Rad JAZU*, knj. LI, 1880, str. 159, 160.

³⁵ B. Grafenauer: Prilog kritici, str. 4.

³⁶ Koliko je često car nepouzdan vidi se i kada piše o caru Dioklecijanu. Dok u c. 29. i 30. kaže da je Dioklecijan živio u svojoj palači kraj Salone, u c. 53 tvrdi da je nakon odreknuća pošao živjeti u

Nikomediji (Manojlović: Studije I, str. 20). Na drugom mjestu car Konstantin tvrdi da u kopnenom dijelu Dalmacije ima gradova što ih drže Slaveni, ali da su pusti i nenastanjeni. Ovo je u opreci sa drugim glavama u kojima kaže da je dosta tih gradova nase-
ljeno.

³⁷ Šišić: *Letopis*, str. 168.

³⁸ Rački: *Doc.* str. 146.

³⁹ „Inde rursus Chrobati et Dioclenses rebellantes universum Illyricum infestabant“, *ibid.* str. 169.

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ Šišić: *Letopis*, str. 169-172.

⁴² *Ibid.* str. 170-171.

⁴³ *Ibid.* str. 171.

⁴⁴ Rački: *Doc.* str. 472.

⁴⁵ I. Tkalčić: Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac XIV veka, *Rad JAZU*, knj. LXXIX, 1886, str. 132-133.

⁴⁶ Šišić: *Letopis*, str. 462. – Jireček: o. c. str. 68.

⁴⁷ F. Bulić: o. c. str. 224-225.

⁴⁸ Stojan Novaković: Brskovo, Danj i carina u svetoga Spasa i putovi s jadranskoga primorja u stare srpske zemlje, *Rad JAZU*, knj. XXXVII, 1876, str. 5-6.

POGLAVLJE IX.

¹ N. Klaić: Uz problem geneze feudalizma u Hrvatskoj, *Jug. istor. čas. br. 3-4*, Beograd 1966, str. 66.

² *Codex dipl.* vol. II, str. 67, 68, 69.

³ *Ibid.* str. 333, 311, 312.

⁴ *Ibid.* str. 287.

⁵ *Ibid.* str. 176.

⁶ Rački: Natpis od god. 1195. na crkvi sv. Luke u Kotoru, *Književnik* god. I, sv. 4, str. 486, 487.

⁷ Jireček: o. c. str. 164.

⁸ *Ibid.* str. 147. Žeželj: *Historijska čitanka za II r. gimnazije*, Zagreb 1962, str. 43.

⁹ Jireček: o. c. str. 153.

¹⁰ Jireček: o. c. str. 122.

¹¹ Kukuljević: Prvovjenčani vladaoi, *Rad JAZU*, knj. LIX, str. 147.

¹² Jireček: o. c. str. 169.

¹³ Toma arc.: o. c. str. 91.

¹⁴ Jireček: o. c. str. 168-169.

¹⁵ *Codex dipl.* sv. III, str. 61.

¹⁶ Jireček: o. c. str. 159.

¹⁷ *Ibid.* str. 147.

- ¹⁸ A. Gavrilović: Sveti kralj Vladimir, *Bratstvo XXII*, knj. 36, Beograd 1928, str. 34 – Mošin isto tvrdi (*Ljetopis popa Dukljanina*, str. 85, bilj. 201).
- ¹⁹ Kukuljević: o. c. str. 135.
- ²⁰ Jireček: o. c. str. 172.
- ²¹ Jireček: o. c. str. 171-172. Ivan Božić u raspravi „O položaju Zete u državi Nemanjića” (*Istoriski glasnik*, Beograd, god. 1950, sv. 1-2, str. 100 i d.) pokušao je dokazati da Duklja ili Zeta u državi Nemanjića nije imala autonomni položaj. Iz činjenice da jedna država ušavši u sklop druge države nije uspjela sačuvati svoj autonomni položaj ne može se zaključiti da ga nije imala od početka. Naprotiv, kako vidimo iz ono malo sačuvanih podataka, može se zaključiti da je Vukan vladao Dukljom nezavisno, da su njegovi prvi nasljednici sačuvali barem quasi nezavisan položaj. Da je svijest o posebnosti Duklje, ili poslije nazvane Crne Gore, bila prisutna kod stanovništva uvijek, dokazuje nam i sav razvoj Crne Gore do najnovijeg doba. Za Srbe je u doba Nemanjića Bosna bila „strana zemlja“, kako kaže arhiepiskop Danilo, pisac Života srpskih kraljeva i arhiepiskopa u XIV stoljeću: „... strani zemlje ugarskije i bosenskije zemlje“. – Jireček: o. c. str. 189, bilj. 12.
- ²² *Historija naroda Jugoslavije I*, str. 246.

POGLAVLJE X.

- ¹ Mošin: o. c. str. 55-56.
- ² Šišić: *Letopis*, str. 307-308.
- ³ Ibid. str. 399-400.
- ⁴ Ibid. str. 398-399.
- ⁵ U vezi tvrdnje da su župani davali kralju dvije trećine od svojih prihoda treba se sjetiti čl. 5. privilegija što ih je kralj Koloman dao Trogiranima: „Praeterquam introitus portus civitatis de extraneis duas partes rex habet, terciam vero comes, decimam autem episcopus“. O ovome je pisao Kostrenčić: „U upravnom je pogledu Koloman smatrao te gradove kao upravne jedinice sa širokom autonomijom i posebnom tradicijom kojima stoje na čelu komesi, ali sve to u okviru njegova vladanja. Komesi su imali ovdje poseban jedan položaj, jer su dolazili do svoga položaja po izboru klera i naroda uz formalnu potvrdu kraljevu koji ih je nastojao dovesti prema sebi u sličan položaj u kome su se nalazili inače komesi-župani u njegovoj državi. Bit će nam to jasno kada pročitamo čl. 78. lib. I Decretorum kralja Kolomana koji pod titulom „De tributis inter regem et comitem dividendis“ glasi ovako:

„Quisque comitum in comitatu suo tertiam ubique partem habeat, rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat“. Zatim Kostrenčić nastavlja, osvrnuvši se na pisanje *Ljetopisa popa Dukljanina* o diobi prihoda između župana i kralja: „I ovdje možemo dakle da konstatiramo isti diobeni princip kao i u trogirskoj diplomi, i ovdje je riječ o comites-jupani, što je sve važno ne samo za naše pitanje nego i za problem Dukljaninove kronike.“ Ovom konstatacijom svakako je Kostrenčić htio kazati da navedeni podaci potvrđuju pričanje popa Dukljanina. Ali i još nešto. Kostrenčić se pozivlje i na odredbe cara Teodozija i Valentinijana o podjeli prihoda između grada i cara, a koja je ušla i u Justinijanov *Codex*, i po kojoj se ti prihodi dijele ovako: dvije trećine u carevu blagajnu, a jedna trećina ostaje gradu za njegove potrebe. M. Kostrenčić: Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirske, *Rad JAZU*, knj. 105, 1930, str. 75-77.

- ⁶ V. Foretić: Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu, *Starine JAZU*, knj. 46, 1956, str. 30.
- ⁷ Rački: *Doc.* str. 52, 53, 54, 65, 75.
- ⁸ Barada: Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062 – 1075), *Rad JAZU*, knj. 311, 1957, str. 199-200.
- ⁹ „Ego Heleniza, soror Godemiri bani“, Rački. *Doc.* str. 38.
- ¹⁰ Ibid. str. 400.
- ¹¹ Ibid. str. 62.
- ¹² M. Barada: Dinastičko pitanje u Hrvatskoj u XI stoljeću, *Vjesnik za arheol. i histor. dalmatinsku*, g. 1932.
- ¹³ Rački: *Doc.* str. 72. – Nakon svega što smo kazali u ovom radu interesantno je zaustaviti se i na bilješci o sedam banova u kartularu samostana sv. Petra u Selu što ga je utemeljio hrvatski velikaš Petar Crni. U tom kartularu ima pribilješka, vjerojatno iz XIV. stoljeća, a možda i iz XIII., koja govori da je sedam banova imalo pravo birati hrvatskoga kralja: „Tempore transacto erat consuetudo in regno Croatorum: erant septem bani qui eligent regem in Croacia, quando rex sive liberis moriebatur, scilicet banus Croatie primus, banus Bosniensis secundus, banus Sclauonie tercius, banus Posige quartus, banus Podraue quintus, banus Albanie sestus, banus Sremi septimus. Et de sex generibus Croatorum et de aliis sex generacionibus erant comites in comitatibus Croacie: Kacigi, Cucari, Snasci, Cudomiri, Mogorougi, Subigi: isti sunt principales quibus pertinet banatum et mitunt sortes cui eorum sors dederit“. Druga bilješka iz istoga vremena spominje neke banove „a tempore Suetopelegi usque ad tempus Suenimiri regis Croatorum“. S obzirom na ono „Suetopeleg“ moglo bi se pomisliti da je autor bilješke poznao i koristio

Ljetopis popa Dukljanina, ali je zato sve ostalo posve nezavisno od toga *Ljetopisa*, pa je nemoguće, ili barem veoma teško dovesti ove bilješke s njim u vezu. Kao što nam je mnogo toga što je pop Dukljanin zabilježio zagonetno, tako su nam zagonetne i ove bilješke. Ne umijemo ih objasniti, pa ih naprosto proglašavamo izmišljotinama nekog dokonog pisca, to je barem najlakše, ali ako se malo zamislimo nad ovim bilješkama, morat ćemo zaključiti da nam potvrđuju, ili barem isto tvrde, da se Hrvatska širila do Dunava (srijemski ban), dakle kao Trpimirova isprava, kao i Toma arcidakon. Ono što smo mogli naslutiti iz nekih sačuvanih isprava, naime, da je postojao i nekakav poseban „hrvatski ban“, potvrđuju nam ove bilješke koje navode „banus Croacie“, upravo kao što je postojao i „hrvatski biskup“ ili „biskup Hrvata“. Nije ni malo nevjerojatno ono što bilješka kaže o načinu biranja novoga kralja u slučaju da je umrla kralj ostao bez nasljednika. Zašto bi bilo to nevjerojatno? Zar u Karantaniji nije pravo biranja vojvode pripadalo posebnom društvenom sloju – Kosezima? Bitne razlike između jednog i drugog slučaja uopće nema. Čuk je u svojoj studiji o požeškom plemstvu pisao ovo: „Jednu vijest iz XV vijeka da je za hrvatske narodne države bilo sedam banova, među njima i ban Požege, između kojih se birao kralj, historiografija je utvrdila kao izmišljenu, no vrlo je vjerojatno da je požeška županija u društvu s okolnim županijama imala u staroj hrvatskoj državi zaseban položaj. Osim okolnosti što stara hrvatska država nije bila u sebi jedna jedinstvena cjelina, te su pače i između onih dvanaest županija koje su stajale neposredno pod kraljem, županije lička, krbavska i gatska imale zaseban položaj, budući da je u njima upravljao ban, govore za gornju tvrdnju i neke osobite pojave u požeškom plemstvu“. Nije beznačajno ni što se staro požeško plemstvo nazivalo generacijom bana Borića (Juraj Čuk: Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka, *Rad JAZU*, knj. 231, 1925, str. 93, 97). V. Novak drži da je bilješka ne iz XV. nego XIV. stoljeća (V. Novak – P. Skok: *Jura Sancti Petri de Gornji* – *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, str. 136). Prije nego li odbacimo ovakve vijesti kao izmišljene (zašto bi ih i tko mogao u ono doba izmišljati?), potrebno bi ih bilo prije svestrano analizirati.

¹⁴ *Codex dipl.* II, str. 67, 68, 69.

¹⁵ P. Matković: Stariji rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih, *Rad JAZU*, knj. XV, 1871, str. 204.

¹⁶ Miklošić: *Monumenta serbica*, str. 40. – Vl. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik* pod „ban“.

¹⁷ M. Rešetar: Stari dubrovački teatar, *Narodna starina*, 1922, sv. 2, str. 97.

- ¹⁸ Jireček: o. c. str. 71.
- ¹⁹ Rački: *Doc.* str. 113.
- ²⁰ Ibid. str. 117.
- ²¹ Ibid. str. 147.
- ²² Ibid. str. 22.
- ²³ Ibid. str. 336, 324.
- ²⁴ Ibid. str. 15.
- ²⁵ Ibid. str. 188, 192, 195.

POGLAVLJE XI.

- ¹ Foretić: o. c. str. 31.
- ² Morović: o. c. str. 8.
- ³ Rački: *Doc.* str. 93.
- ⁴ Ibid. str. 127.
- ⁵ Ibid. str. 271. – Grafenauer je iznio mišljenje da se vijest cara Konstantina da je dio Hrvata zauzeo Ilirik i Panoniju odnosi na proširenje Hrvatske na područje tako zvane Posavske Hrvatske u doba kralja Tomislava. Međutim za ovo svoje mišljenje nema nikakvi jači argument ako i uzmemo kao argument mišljenje da je vijest glave 30. napisana nakon careve smrti i dodata njegovu djelu. Prije svega, to je samo mišljenje, ali ne i dokazano; drugo, i kada bi bilo točno, iz toga se ne može izvesti nikako zaključak koji je izveo Grafenauer. Pričanje glave 30. je nesumnjivo, kako i Grafenauer misli, hrvatska tradicija i ono teče logično i povezano. Podatak da se od „Hrvata koji su došli u Dalmaciju odvojio jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom“ posve je uklopljen u čitav tekst i nikako se ne može iz njega izdvojiti, ako se ne želi izvršiti nasilje nad samim tekstom. Pričanje u djelu cara Konstantina VII. Porfirogeneta teče ipak određenim redom, pa budući da osvajanje Ilirika i Panonije iznosi kao događaj koji se desio, na primjer, prije oslobođenja Hrvatske od franačke vlasti, a to se dogodilo najkasnije u drugoj polovici IX. stoljeća, prije vladanja cara Vasilija, prije odredbe da dalmatinski gradovi plaćaju hrvatskim vladarima danak, dakle opet sve događaja iz druge polovice IX. stoljeća, jasno je da se i osvajanje Panonije i Ilirika dogodilo mnogo prije doba kralja Tomislava. Dalje, ovaj podatak o osvajanju Ilirika i Panonije uopće ne spominje Mađare, a koji bi bili svakako spomenuti da se ovo proširenje vlasti Hrvata do Drave dogodilo za kralja Tomislava i za vrijeme borba sa Mađarima. – Grafenauer: *Prilog kritici*, str. 14 i dalje.
- ⁶ Lj. Hauptmann: *Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava*, str. 103. – *Geografia universale illustrata* vol. I, parte 1, Torino 1939, str. 682.

- ⁷ Rački: *Doc.* str. 270.
- ⁸ Grafenauer: o. c. str. 2 i dalje. – U osvrtu na rad Barade „Hrvatska diaspora i Avari“ (*Historijski zbornik* br. 1-4, 1953, str. 75 i d.) Grafenauer iznosi mišljenje o dvjema seobama Hrvata, jednoj, ranijoj, nakon što su Avari oko god. 560. razbili antski i duljepski plemenski savez, jer se vrši nekako paralelno hrvatska i duljep-ska diaspora, i drugoj, jadranskoj. Ona prva da je nastala „kao posljedica bijega dijelova Hrvata iz Bijeke Hrvatske prilikom četiri-riju avarskih pohoda preko toga teritorija 562-66“, pa su se dalje širenjem Slavena širili i „ti raštrkani komadići Hrvata i sve se više međusobno udaljavali“. Za jadransku seobu Hrvata smatra Grafenauer da je obuhvaćala mali broj Hrvata, da se nije radilo o „masovnom naseljavanju Hrvata“.
- ⁹ B. Bratanić: Uz problem doseljenja južnih Slavena, *Zbornik ra-dova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, knj. 1, 1951, str. 221 i d.
- ¹⁰ De iis qui Snaci nominantur: I V. Novak: *Nota paleographica et historica*, II M. Budimir: *Nota linguistica*, *Jug. istor. časopis*, god. II, sv. 1-4, 1936, str. 106-134.
- ¹¹ Ch. Bémont et G. Monod: *Histoire de l'Europe au Moyen âge*, vol. I, str. 73.
- ¹² F. Bulić: S. Gregorio Magno Papa nelle sue relazioni colla Dal-mazia (590 – 604), *Suppl. Bullettino di archeol. e storia dalmata*, 1904, str. 3. – Rački: *Scriptores*, str. 179. – *Historija naroda Ju-goslavije* I, str. 86.
- ¹³ F. Milobar: *Dukljanska kraljevina*, Sarajevo 1900. Separatni oti-sak iz *Glasnika zemalj. muzeja B. H.*, str. 56.
- ¹⁴ Grafenauer: o. c. str. 43.
- ¹⁵ Šufflay: Crvena Hrvatska, *Pantheon*, br. 1, Zagreb 1929.
- ¹⁶ Lj. Stojanović: *Stari srpski zapisi i natpisi*, knj. III, br. 961.
- ¹⁷ Š. Ljubić: Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadar-skoga od god. 1614, *Starine JAZU*, knj. XII, 1880, str. 191.
- ¹⁸ Ljubić: Popis prodaja dubrovačkih iz XIV stoljeća, *Starine JAZU*, knj. XI, 1879, str. 2.
- ¹⁹ *Glasnik zemalj. muzeja B. H.* XXX, Sarajevo 1918, str. 39, 72, 93, 96.
- ²⁰ R. Jeremić: O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti, *Glasnik geograf. društva*, sv. 7 i 8, Beograd 1922.
- ²¹ E. Horvat: *Lika i Krbava*, Zagreb 1941, str. 16.
- ²² Grafenauer: Hrvati u Karantaniji, *Historijski zbornik*, god. XI-XII, 1958/59.
- ²³ Hauptmann: O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj, *Ši-šićev zbornik*, Zagreb 1929, str. 98.
- ²⁴ „... a sve do Atike i Krete nailazimo na toponime izvedene iz hr-

- vatskog imena, koji upućuju na nekadašnje postojanje manjih grupa Hrvata.“ – *Historija naroda Jugoslavije* I, str. 128. – Manojlović je tvrdio da je na Peloponezu bilo pleme Hrvati, a „danas arbanasko mjesto Charvati u nekadašnjoj Miken, ako se to ime nije možda uselilo zajedno s Arbanasima.“ Manojlović zatim navodi Gregoroviusovo mišljenje da je Miken dobila ime Charvati u doba doseljavanja Hrvata. Studije II, str. 71.
- ²⁵ Rački: *Doc.* str. 82, 85, 165, 173, 423.
- ²⁶ *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, knj. I, Sarajevo 1942, str. 252.
- ²⁷ Šurmin: *Hrvatski spomenici*, sv. I, str. 80.
- ²⁸ Ibid. str. 83.
- ²⁹ Ibid. str. 97.
- ³⁰ *Monumenta ragusina: Liber reformationum*, str. 165.
- ³¹ D. Roller: *Agrarno–proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XV stoljeća*, Zagreb 1955, str. 66.
- ³² Šurmin: o. c. str. 175.
- ³³ *Codex dipl.* IV, str. 415.
- ³⁴ Miklosich: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Beč 1858.
- ³⁵ E. Fermendžin: *Acta Bulgariae ecclesiastica*, Zagreb 1887, str. 149.
- ³⁶ Šamsudin Sarajlić: Porodice Hrvati u Knežini (Vlasenici), *Hrvatski dnevnik*, 18. II 1940.
- ³⁷ Šufflay: *Srbi i Arbanasi*, str. 110, 134.
- ³⁸ Ibid. str. 110-111.
- ³⁹ Rački: Dopisi između krajiških turskih častnika, *Starine JAZU*, knj. XI, 1879, str. 151.
- ⁴⁰ „Memija ih Hrvat vlada – dvanaes tisuća, u sto četa“ (pjevanje IV, stihovi 115-16). Za Dauta pjeva: „U hrvatskoj zemlji ovi – od krstjana se rodio biše; – kleti Turci vitezovi – djetetom ga zaplije-niše“ (pjevanje XVII, stihovi 525-529).
- ⁴¹ Lopašić je bio zabilježio da knjiga plemića u Ugarskoj u ono vrijeme ima 45 obitelji sa prezimenom Hrvata. – Spomenici o hrvatskih gardah, *Starine JAZU*, knj. 27, 1895.
- ⁴² N. Jorga: Croates en pays Roumain, *Šišićev zbornik*, str. 197-99.
- ⁴³ M. S. Filipović: Visočka nahija, *Srp. etnograf. zbornik* XIII, Beograd 1928, str. 218, 583.
- ⁴⁴ M. Vrsalović: „Hrvatska“ na otoku Braču, *Hrvatsko kolo* knj. X, 1929, str. 145, 148.
- ⁴⁵ A. Luburić: *Drobnjaci pleme u Hercegovini–Poreklo, prošlost i etnička uloga u našem narodu*, Beograd 1930, str. 4, 249.
- ⁴⁶ S. M. Štedimlija: *Tragom popa Dukljanina*, Zagreb 1941, str. 71, 75.

- ⁴⁷ Mićun M. Pavičević: Narodno blago iz Crne Gore, *Vjesnik etnograf. muzeja u Zagrebu*, knj. III, 1937, str. 191, 192, 193.
- ⁴⁸ V. Klaić: *Ime Hrvat u historiji slavenskih naroda*, str. 40.
- ⁴⁹ B. Vodnik: *Povijest hrvatske književnosti* I, Zagreb 1913, str. 182.
- ⁵⁰ Ibid. str. 149.
- ⁵¹ J. Luetić: Pomorski priručnik Julija Balovića–Peraštanina, *Analitički historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, god. III, 1954, str. 517.
- ⁵² V. Lago: *Memorie sulla Dalmazia*, vol. III, Venezia 1871, str. 13.
- ⁵³ V. Klaić: *Ime Hrvat*, str. 43. – Vlastelin kotorski Maro Dragović uputio je ove riječi Bartolu Kašiću: „Kada s’navijestio u pjesnieh svud glas svoj – Naši Dalmatini, i vas rod Harvatski – Daržat će u čini pjevanja glas rajski; Živit’ od govora dika ce plemena“. (M. Stojković: Bartuo Kašić D. I. Pažanin (1575–1650), *Rad JAZU*, knj. 220, 1919).

POGLAVLJE XII.

- ¹ Mošin: o. c. str. 48-9.
- ² G. Ostrogorski: *Istorija Vizantije*, Beograd 1947, str. 105 i d. – E. Buonaiuti: *Storia del Cristianesimo* II, str. 154 i d.
- ^{2a} O važnosti djela Braće bio je potpuno svjestan i sam bizantski car koji je pisao u pismu knezu Rastislavu i ovo: „Eto, primivši taj dar (tj. slavensko pismo), veći i dostojniji nego sve zlato i srebro i drago kamenje i prolazno bogatstvo, žurno pođi sa njime da učvrstiš to veliko djelo i svim srcem potraži Boga“. – Kliment Ohridski, Konstantin Preslavski i nepoznati pisci: *Ćirilo i Metodije, žitija, službe, kanoni, pohvale*, Srpska knjiž. zadruga, Beograd 1964, str. 103.
- ³ Hauptmann: Uloga Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje, *Rad JAZU*, knj. 243, 1932, str. 241-42.
- ⁴ Buonaiuti: o. c. str. 183.
- ⁵ Rački: *Doc.* str. 370, 371, 373.
- ⁶ Ferjančić: Vizantijski izvori, t. II, str. 79-80. – Ljetopis popa Dukljanina kaže da kralj Svetopelek: „Mnoge zakone i dobre običaje ustanovi koje ako bi tko htio upoznati, neka pročita slavensku knjigu koja se „Methodius“ zove: u njoj će naći kakve je dobre stvari uveo predobri kralj“. Ako imamo u vidu da je knez Rastislav molio bizantskog cara da mu pošalje „takva muža koji bi nas uredio u svakoj pravdi“ i još da „od vas polaze uvijek na sve strane dobri zakoni“, pa da su Braća prevela na slavenski jezik bizantski zakonik Ekloga (Zakon sudnji) i dopunili sa Sinagomom Joana Skolastika, onda nas ne može ni iznenaditi knjiga zakona

što je spominje Ljetopis popa Dukljanina pod imenom Methodius, tj. Metodijeve knjige. Zar je pisac Ljetopisa popa Dukljanina mogao izmisliti i taj podatak, a koji se tako dobro slaže s ovim što smo iznijeli? (Ćirilo i Metodije, str. 13, 37, 100, 155).

⁷ Ferjančić: o. c. str. 18.

⁸ „Kao najvažniji centar između Kijeva i Praga Krakov doskora privuče na se Svetopukovu pažnju. Još prije Metodijeve smrti on se već okrenuo prema sjeveru, osvoji Bijelu Hrvatsku i prenese naposljetku svoju prijestolnicu na Vislu, žrtvujući gospodstvu nad novom prometnom žilom i njenim bogatstvom sve podunavske planove velikoga Rastislava.“ – Hauptmann: o. c. str. 248. Hauptmann je smatrao da se i država češkoga kneza Boleslava nazivala Hrvatskom, jer da bizantski izvor naziva njegovu državu Bijelom Hrvatskom, a isto tako i stariji izvor iz doba postojanja velikomoravske države da naziva Bijelom Hrvatskom pokrajinu sjeverno od Mađara u Zakarpaću (Prihod Hrvatov, *Buličev zbornik*, str. 527, 532-33).

⁹ Mošin: o. c. str. 48, bilj. 4-5.

¹⁰ Šišić: *Povijest Hrvata*, str. 387, bilj. 21.

¹¹ V. Klaić: Narodni sabor i krunisanje kralja na Duvanjskom polju, *Zbornik Matice Hrvatske*, str. 3 i d.

¹² L. Jelić: Duvanjski sabor, *Vjesnik hrv. arheol. društva*, str. 135 i d.

¹³ V. Klaić: o. c. str. 13. – Perojević je smatrao da se pitanje posebnog rezidencijalnog hrvatskog biskupa u Ninu postavilo oko god. 864. do 867. Hrvati da su tada tražili posebnog biskupa kao što su tražili i Bugari. To isto je htio i Rastislav, pa su Braća krenula preko Koceljeve države u Rim. U to vrijeme da su Hrvati protiv papine volje izabrali sebi biskupa u Ninu. Spor koji je zbog toga nastao da je riješen za pape Hadrijana II. oko god. 870. – Perojević: *Ninski biskup*, str. 49-52.

¹⁴ Dabinović: Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije? *Rad JAZU*, knj. 239, 1930, str. 242.

¹⁵ „Quum antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est: constituitur, ut ipsa ecclesia et ciuitas, ubi sancta eius membra requiescunt, inter omnes ecclesias prouincie huius primatum habeat, et metropolis nomen super omnes episcopatus sortiatur, ita dumtaxat ut ad eius iussionem episcopi, qui per diuinam gratiam cathedram ipsam obtinuerint, et synodus celebretur et consecratio episcoporum (fiat); quia dicente domino „ubi fuerat corpus, illic congregabantur et aquilae“ – Rački: *Doc.* str. 190. – Splitski se nadbiskup god. 1076. nazivlje „totius Dalmatiae et Croatiae archiepiscopus“ – Ibid. str. 108.

¹⁶ Kostrenčić: Slobode, str. 57-8.

- ¹⁷ Romanin: *Storia* I, str. 277.
- ¹⁸ Musatti: o. c. str. 36, 54.
- ¹⁹ Brunelli: o. c. str. 273, 274, 282, 283.
- ²⁰ B. Dudan: *Il dominio Veneziano di Levante*, Bologna 1938, str. 11, 12, 111, 112.
- ²¹ Dabinović: o. c. str. 232-237.
- ²² Ibid. str. 223.
- ²³ Barada: Dalmatia superior, *Rad JAZU*, knj. 270, 1949, str. 97.
- ²⁴ Ibid. str. 99.
- ²⁵ Ibid. str. 112.
- ²⁶ I. Marković: *Dukljansko-barska Metropolijska*, Zagreb 1902, str. 13, 16, 18, 1.
- ²⁷ Gruber: o. c. str. 17. – Dabinović: *Hrvatska državna i pravna povijest*, str. 25.

POGLAVLJE XIII.

- ¹ U Ninu na mjestu Kneginja “vene scavato un pregevolissimo monumento, su di cui era scolpito un re con una regina accanto. Ignorasi di questo marmo il destino...” Bianchi: *Zara cristiana*, vol. II, Zadar 1879, str. 186.
- ² *Hrvatska revija* br. 11, 1940, str. 595.
- ³ Lj. Karaman: *Basreljef u splitskoj krstionici*, Split 1925, str. 24.
- ⁴ Karaman: *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930, str. 115.
- ⁵ Ibid. str. 138.

POGLAVLJE XIV.

- ¹ F. Appendini: *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de Ragusei*, tom. I, Ragusa 1802, str. 107.
- ² V. Klaić: Crvena Hrvatska i Crvena Rusija, *Hrvatsko kolo* VIII, 1927.
- ³ Šufflay: *Srbi i Arbanasi*, str. 12.
- ⁴ P. Skok: Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena, *Starohrvatska prosvjeta* N. S. I, 1-2, 1927, str. 63.
- ⁵ Skok je stavio u sumnju i ime Bijele Hrvatske na sjeveru: „Gотово се под извјесно може устврдити да је Константинѡв назив Бијела (Хрватска, Србија) и Велика Хрватска, бареѡ што се адјектива тиће, плод његова филологисања. Historиѡко је само то да су ондје, гдје Константин споѡије некрѡтене Хрвате и Србе, ова имена заиста постојала, и то, како вели Раѡки „од Sale и Labe до извора Visle и Dнјестра“. Ibid. str. 71.
- ⁶ Hauptmann: Prihod Hrvatov, str. 517-518.

- ⁷ E. H. Freeman: *Histoire générale de l'Europe par la géographie politique*, traduit de l'anglais par Gustav Lefebvre, Paris, 1886, str. 197, 417, 448-449.
- ⁸ Hauptmann: o. c. str. 533, 545.
- ⁹ Šišić je smatrao da je Hauptmann dokazao da se Mala Poljska sredinom X. stoljeća zvala Hrvatskom (*Povijest Hrvata*, str. 264).
- ¹⁰ Rački: *Doc.* str. 377-9.
- ¹¹ Hóman: *Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1290 – 1403*, Roma 1938, str. 20.
- ¹² Ditjankin: Sovjetska nauka o porijeklu Slovena, *Slovensko bratstvo* br. 10, Beograd 1947.
- ¹³ L. Niederle je pisao: „Druge Hrvate koji se spominju na sjeveru oko Krkonoških gora i istočnogalicijskih Karpata smatram za ostatke velikoga plemena Hrvata koji su se, kasnije, pretopili u Čehe i Ruse, a čija je jezgra prešla na Jadran.“ *Slovenske starine*, 1954, str. 284, bilj. 2.
Rački je, prema Palackom, pisao da je u X. stoljeću udijelni knez čeških Hrvata bio Boleslav, brat sv. Vlacava, dok sa drugom skupinom ili plemenom Hrvata da su vladali Slavnikovci, nazvani tako po Slavniku, ocu sv. Vojteha. Navodeći da Nestor spominje Hrvate na sjeveru koje razlikuje od onih na jugu, a koje naziva Bijeli Hrvati, Rački kaže: „... dakle protivno od Konstantina“. Zašto protivno od Konstantina? Zar car Konstantin ne kaže da se dio tih Bijelih Hrvata odvojio i naselio u Dalmaciji? Dakle su i oni Bijeli Hrvati. Nestor ne piše „protivno“ od Konstantina, već se oni međusobno dopunjuju i potvrđuju. Nije točno ni mišljenje Račkoga da se ono što car Konstantin piše o sjevernim Hrvatima odnosi stvarno na sjeverne Srbe, jer da su bili „na mnogom većem glasu od suplemenih Hrvata“. Ovakvo izvrtnje je, ako ništa drugo, karakteristično za mentalitet nekih naših povjesničara. – Bijela Hrvatska i Bijela Srbija, *Rad JAZU* knj. LII, 1880, str. 159, 161, 170.
- ¹⁴ Skok: Kako bizantski pisci, str. 139.
- ¹⁵ *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku*, 1928-1929, sv. 2, str. 128.
- ¹⁶ Šurmin: *Hrvatski spomenici*, str. 55, 384.
- ¹⁷ Grafenauer se opsežno i iscrpno osvrnuo na pitanje Hrvata i Koseza u Karantaniji u već spomenutom radu „Hrvati u Karantaniji“. Sama činjenica da se ime Kasega nalazi nekoliko stoljeća prije seoba na Krimu obezvrijeđuje tvrdnju Grafenauera da su se oni razvili društvenim raslojavanjem u ranom srednjem vijeku. Usporedi još: Razvoj in struktura države karantanskih Slovanov od VII do IX stoljetja, *Jug. istor. časopis* 3, 1963.
- ¹⁸ „Izgleda, da je Hrvat i plemić sinonim, jer nema primjera u ispravama, ne samo do 1102, nego i u docnijem Srednjem vijeku da bi

- itko bio Hrvat već zato što je rođen ili živio u Hrvatskoj.“ – Šišić: *Povijest Hrvata*, str. 660. *Priručnik*, str. 487 i dalje. – Hauptmann: Podrijetlo hrvatskoga plemstva, *Rad HAZU* knj. 273, 1942, str. 80-110.
- ¹⁹ V. F. Gajdukevič: *Bosporskoe carstvo*, Akad. nauka SSSR, Moskva–Leningrad 1949, str. 190, 206.
- ²⁰ Jireček: *Istoria* I, str. 41, bilj. 22.
- ²¹ Gajdukevič: o. c. str. 346.
- ²² Ibid. str. 348.
- ²³ Jireček: l. c.
- ²⁴ Maspero – Manojlović: *Poviest iztočnih naroda u starom vieku*, Zagreb 1883, str. 407.
- ²⁵ Jelić: *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, 1911, str. 32, bilj. 34.
- ²⁶ N. Jorga: *Istoriya Rumuna i njihove civilizacije*, str. 16, 19. – T. Peisker: Raširenje Slavena, *Starohrvatska prosvjeta* N. S. I, 3-4, str. 225, 235.
- ²⁷ N. Nodilo: Religija Srba i Hrvata, *Rad JAZU* knj. LXXXV, 1887, str. 68, 69. U bilješci na str. 69 kaže „... kano da i jezična fonetika priključuje Slavene Erancima.“
- ²⁸ Z. Vinski: Za potpuniji smisao naše stare povijesti, *Savremenik* XXVIII, 1940, br. 3, str. 86.
- ²⁹ N. Županić: Prvobitni Hrvati, *Zbornik kralja Tomislava*, str. 296.
- ³⁰ Skok: Kako bizantinski pisci, str. 189.
- ³¹ Gajdukevič: o. c. str. 18.
- ³² Kukuljević: Naši vladaoci, str. 39, bilj. 1.
- ³³ N. S. Deržavin: *Porijeklo ruskog naroda*, Zagreb 1948, str. 112.
- ³⁴ Ibid. str. 128.
- ³⁵ Manojlović: Studije IV, str. 4, 80.
- ³⁶ Ibid. str. 90.
- ³⁷ *Westermanns Atlas zur Weltgeschichte*, god. 1956, karta 54-55.

ercendo bella, ut juvenum
ur, ut libellum *a* Gotho-
clavorum dicitur Regnum
c bella eorum scripta sunt,
a verterem in latinam, vim
enectuti, vestrae postulatio-
charitate parere studui; ve-
gentium credat, alia me
quæ à Patribus nostris, &
veridica narratione referre

Urbe Constantinopolitana
sio, qui se, & alios Eu-
maculaverat, Romæ verò
Papa * Secundo, eo tem-
it, in Italia Germanus
vinus Catulinæ Sedis Epi-
enerabilis vir Benedictus
ntem, exiit quoque gens
olaga, quæ Gothi nomi-
ox, & indomita, cui erant
pes filii Regis Senuladi,
nt hæc; primus Brus, se-
tius verò Ostroyllus, ita
eris erat defuncto

ejus, regnavitque
s suæ; Totilla verò,
magnum nomen facerent,
e primogeniti fratris con-

ad vespertam, & Dei iuc
dicere, cur ita faciat, q
gnum peccatum lateba
riam Gothi crudeles h
pars Christianorum, &
Istriae, & multa millia
rum in ore Gladii mor
captiva ducta sunt. Eva
tinorum cum valde pa
fugit in Civitatem suar

Post hæc quia magn
tillæ & Ostroylli fratris
accreverat multus, co
magnatibus diviserunt
per Istriam, & Aquilei
transiens, Italiani peti
gna prælia ibi commisi
tates plurimas vastavit,
Insulam Siciliam ingred
re vitam finivit, sicut
lus Benedictus, *b* Ol
ejus cum suo exercitu
ingressus, crudelia con
non erat, qui ei resister

Dalmatiam, & ma
advenit, & resedit
na. Tunc retentis secun
misit filium suum *in* *
latum nomine, ut region

ISBN 978-953-352-097-1

9 789533 520971

Cijena: 20 €